

V 1974

UNIVERSITY OF TORONTO

85210

Prefață.

Se împlinesc tocmai acum, la Înălțarea sf. Cruci, *două sute și cincizeci de ani*, de când mitropolitul Sava Brancovici a primit din mâinile mitropolitului Țării Românești, Ștefan, Ezarhul Patriarhiei din Constantinopol, în catedrala din Târgoviște, toiagul Arhieriei pentru cârmuirea spirituală a bisericii ortodoxe române din Transilvania.

Păstoria de 24 ani și străduințele încoronate cu sacrificiul de martir, ce a depus acest ierarh pentru apărarea și conzervarea religiunii ortodoxe a Românilor, formează cel mai bogat și mai interesant capitol cu care se încheie istoria luptelor bisericii ortodoxe române cu protestantismul în Transilvania.

A pune în lumina adevărului partea ce și-a luat din aceste lupte mitropolitul Sava Brancovici, figura lui istorică, și caracterul său personal, este scopul ce-l urmărește publicațiunea de față.

Un studiu asupra vieții și activității acestui mare mitropolit român începusem a publică în 1898¹⁾, neterminat atunci din cauze neatârătoare de voința mea, care prelucrat din nou și completat cu descoperirile mai nouă făcute de d-nii N. Iorga, Dr. Aug. Bunea și N. Dobrescu, îl prezint acum în formă de *monografie* bunăvoinței cititorului.

Nu am pretenția de a fi făcut o lucrare desăvârșită. Am lucrat cum am știut, și cu mijloacele de care am dispus, după cea mai bună convingere. Vină alții să îndrepteze greșelile și să îndeplinească lacunele ce vor găsi. Căci trebuie a recunoaște că arhivele statului, episcopiilor și mănăstirilor încă n'au fost cercetate sistematic în scopul anumit pentru culegerea și adunarea documentelor privitoare la istoria bisericii române. Ceeace s'a făcut în timpul din urmă în direcțiunea aceasta sunt numai începuturi datorite d-lui N. Iorga.

În lucrarea de față, cu toate acestea, cititorul va găsi și lucruri nouă, încă nepublicate, *judicata* sau *sentința* prin care a fost osândit mitropolitul Sava Brancovici, în text original și în traducere, precum și câteva diplome publicate întâia oară românește, scoase din istoria manuscrisă a lui Samuil Clain, proprietatea seminarului din Arad, o copie de pe originalul aflător în

¹⁾ A se vedea »Tribuna Poporului« Arad. 1898 N-rii 40, 45, 50 și 55.

arhivul episcopiei gr. cat. din Oradea-Mare, făcută pe timpul episcopului Samuil Vulcan de Alesandru Gavra, fost profesor și director la preparandia românească din Arad, care deși are multe greșeli de transcriere, mai ales textele latinești¹⁾, acestea tot nu împedecă a afla înțelesul ori a stabili esența cuprinsului.

La fine, pentru a se putea controla scrisesele mele, cum și pentru a înlezni altor cercetători studiul istoriei bisericești am adaus toate diplomele privitoare la Sava Brancovici în textul original, împreună cu decretul de destituire, sau diploma de confirmare a lui Iosif Budai de mitropolit, care conține toate condițiunile puse mitropoliților români de către principii Georgiu I. Rákoczy și M. Apafi pentru calvinizarea bisericei române.

Stând însă față cu scrierile d-lui Dr. August. Bunea a trebuit să iau la analiză critică părerile sale despre mitropolitul Sava Brancovici, pentru a restabili adevărul în privința *romanității*, *ortodoxiei* și a *moralității* lui greu atăcate.

Și fiindcă Dr. Aug. Bunea îi contestă chiar și titlul de mitropolit și însaș ezistința mitropoliei române, prin câteva trăsături generale am căutat să remarchez ezistința ierarhiei și a mitropoliei române din celea mai depărtate timpuri în Transilvania.

Convingerea mea este că istoria bisericei române din Transilvania se poate construi sigur numai pe *temelia cea bine așezată* de S. Clain și P. Maior.

Oradea-Mare, la *Înălțarea sf. Cruci*, 1906.

Autorul.

¹⁾ Transcrierea o făcuse cu elevii preparandiali.

Cuprinsul.

Introducere.

Scurtă reprivire istorică asupra Ierarhiei bisericei române din Transilvania și a luptelor ei cu protestantismul.

	Pag.
Existința ierarhiei și mitropoliei române din Transilvania	2— 3
Cel mai vechiu catalog despre existența mitropoliilor românești	3
Mitropoliții și episcopii Românilor în timpul invaziunilor și a perzeuțiunilor de către catolici nu aveau reședințe stabile	3 4
Novela împăratului Alexie Comnen (1093) dispune instituirea Arhierelor la bisericile ortodoxe stăpânite de străini	4
Scrisoarea Papei Grigorie IX. din 1234 despre existența episcopilor „schismatici“ (ortodoxi) la Români S. Clain, Dr. I. Ardelean și E. Golubinski	4
despre existența mitropoliei române în Ardeal înainte de Mihai Viteazul	4— 5
Mitropoliții Transilvaniei cu reședința în Severin au păstrat și după transferarea sediului lor în Transilvania titlul Severinului	5
Ioan de Caffa episcop românesc în Transilvania (1456) și Ioanichie mitropolitul bisericei ortodoxe române în Transilvania (1479)	6
Scrisoarea Patriarhului Antoniu din Constantinopol din an. 1391 adevărește existența Arhierelor locali la Români din Transilvania	6— 7
Deosebirea între textul original grecesc și verziunea latinească a scrisorii Patriarhului Antoniu	7

	Pag.
Mănăstirea sf. Arhangel Mihail din Maramurăș, cea mai veche mănăstire românească	7
Mănăstiri „stavropighii“ și mănăstiri „închinat“	7
Voivozii Balița și Dragoș n'au înființat mănăstire nouă în Maramurăș, ci pe cea veche ezistentă „din strămoși“ au închinat-o Patriarhului din Constantinopol	7— 8
Mitropoliții Ghenadie (1581) și Dimitrie (1599) înainte de Mihai-Vodă, cu reședința în Alba-Julia	8
Mihai Viteazul nu este urzitorul mitropoliei române din Transilvania, ci întemeietorul unei reședințe nouă mitropolitane în Alba-Julia	8
Hrisovul lui Constantin Brâncoveanu din 1700 despre vechimea reședinții mitropolitane din Alba-Julia	8— 9
Seria Mitropoliților Transilvaniei începe cu mult mai nainte de Mihai Viteazul	9
Dipticul transmis de S. Clain despre mitropoliții Transilvaniei este autentic	9
Continuitatea episcopatului la Români din Transilvania și Ungaria sub regii catolici și sub principii calvini	9
Decretul lui Georgiu I. Rákoczy din 10 Octomvrie 1643 pentru calvinizarea bisericeii române	9 — 12
Ființa bisericeii ortodoxe române nedespărțită de ființa poporului român	12
S. Clain despre suferințele și statornicia Românilor n legea părintească	12 14
Sasul Haner despre statornicia Românilor în credința ortodoxă răsăriteană	14
Nici un mitropolit român n'a introdus catehizmul calvinesc	15
Critica făcută de Dr. Aug. Bunea asupra mitropolitului Sava Brancovici	15
G. Bogdan Duică reproabă procederea lui Dr. Bunea și felul său de a critica personalitatea mitropolitului Sava Brancovici	16

I.

Biograful mitropolitului Sava Brancovici.

Georgiu Brancovici, fratele și biograful mitropolitului Sava, nașterea și educațiunea lui	11— 18
Georgiu Brancovici diplomat, relațiunile lui cu marele dragoman Nicusiu, cu rezidenții împărătești Reminger și Kindsberg	18

	Pag.
Georgiu Brancovici, sol rezident al principelui Apafi la Constantinopol, proclamarea lui de despot al Sârbilor (1663) în Adrianopol	18
Călătoria lui Georgiu Brancovici (1668) cu mitropolitul Sava în Rusia	18
Mihai Apafi donează lui Georgiu Brancovici moșia dela Vinții de jos, și-l numește agent diplomatic la Poarta otomană	18— 19
Georgiu Brancovici vine în 1680 în Ardeal, ca să scape pe fratele său mitropolitul Sava, este arestat și ispitit să treacă la calvinism	19
Georgiu Brancovici liberat din închisoare trece în Muntenia la curtea lui Șerban Cantacuzino	19
Alianța lui Georgiu Brancovici cu contele Csáky în contra lui Apafi	20
Împăratul Leopold ridică în 1683 pe Georgiu Brancovici la rangul de baron	20
George Brancovici atrage pe Șerban Vodă spre casa Austriei	
George Brancovici și Șerban Cantacuzino pentru liberarea Vienei (1683)	20— 21
Șerban Cantacuzino trimite în solie la Viena în 1688 pe Georgiu Brancovici	21
Împăratul Leopold ridică în 1688 pe Georgiu Brancovici la rangul de conte	21
Moartea lui Șerban Cantacuzino, urcarea lui Constantin Brâncoveanu pe tronul Țării-Românești și căderea lui Georgiu Brancovici	21— 22
Marchizul Ludovic de Baden în castrul dela Cladova deține pe Goorgiu Brancovici și-l escortează la Viena (1689)	22
Georgiu Brancovici moare în temniță la Eger în 1711	22
Georgiu Brancovici a căzut jertfă pentru liberarea popoarelor creștine de sub jugul turcesc	24
Istoria Sârbilor, scrisă de Georgiu Brancovici cu privire la Români	24— 25
Cronica Românească a lui Georgiu Brancovici	25
Georgiu Brancovici sfetnic intim a lui Șerban Cantacuzino și precursorul politicei de apropiere a Românilor către Nemți	26

II.

Genealogia mitropolitului Sava Brancovici.

	Pag.
Sava Brancovici descendentul familiei Despoților sârbești Brancovici	27
Despotul Georgiu Brancovici (1427 – 1456) și urmașii săi până la Sava Brancovici	21 — 28
Familia Despoților Brancovici nu s'a stins în linie bărbătească la începutul secolului XV.	28
Grigorie († 1460) fiul cel mai mare a lui Georgiu Brancovici a lăsat doi fii, pe Vuc și Lazar	27
Vuc Brancovici († 1485) a avut fiu pe Valentin Vuc, episcop latin de Oradea-Mare	28 — 29
Donațiunea regelui Matia făcută lui Georgiu (Maxim) și Ioan Brancovici la 1486	30
Titlul de despot trece dela Brancovici la Beriszlo	30
Pactul regelui Zigismund cu despotul Ștefan Lazarevici din 1426	30
Lazar al doilea fiu a lui Grigorie Brancovici are pe Dimitrie și Georgiu la curtea lui Lăpușneanu	28 — 31
Familia Brancovanilor din Țara Românească derivă dela Dimitrie și familia Brancovicilor din Ardeal dela Georgiu	31
Raici și cronicarul Niculcea despre Dimitrie Sârbul	32
Descălecatul lui Georgiu, străbunul lui Sava Brancovici din Moldova în Ineu și donațiunea făcută lui de Zigismund Báthory	32
Pesty Frigyes derivă familia lui Sava Brancovici dela jupanul Georgiu din Ienopolea	32
Thalóczy derivă familia Brancovanilor dela frații Dimitrie și Georgiu Branco	30
Márki numește Brancovan pe jupanul Georgiu (Brancovici) străbunul mitropolitului Sava și Georgiu, frațele lui Sava, se iscălește Georgiu Brâncoveanu	33
Fotino și Xenopol despre începutul Brancoviceștilor din Țara-Românească	33
Familia mitropolitului Sava Brancovici este un neam cu familia Brancovanilor coborători din familia Despoților Brancovici	34
Maxim călugărul, fiul Despotului Ștefan Brancovici, este mitropolitul Țării-Românești (1508 — 1513)	34
Legăturile mitropolitului Sava și a fratelui său Georgiu cu Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu	35

III.

Brancoviceștii și Episcopii Ienopolei.

	Pag.
Ienopolea sau Ineul eea mai importantă întăritură a Ardealului	37
Documente despre ezistența Ineului din celea mai vechi timpuri	37
Familia Losonczy întemeiază cetatea Ineului	37
Mihai Viteazul numește căpitani noi în cetățile Zandrului	37
Rákoczi întărește cetatea Ineului	38
Cetatea și orașul Ineului după descrierea scriitorului turc Evlia Celebi din 1660—1664	38 — 39
Episcopia Ienopolei în timpul lui Zigismund Báthory și a Brancoviceștilor	40
Urme de cultura ce au lăsat Brancoviceștii în Ardeal	40
Episcopii Ienopolei: Matei, Sava, Longin, din familia Brancovici	41
Sava, episcopul Ienopolei și Lipovei, pe urmă mitropolitul Ardealului sub numele de Sava I.	41 — 42
Episcopia Ienopolei a fost episcopie românească	43
În Ienopolea a fost mitropolie înainte de Mihai Viteazul	44
Episcopia Ienopolei a fost sufragană mitropoliei de Alba-Iulia	45
Mitropolitul Teofil (1693) se intitula mitropolit al Belgradului și Aradului	45 — 46

IV.

Sava Brancovici, alegerea, hirotonirea și confirmarea lui de mitropolit.

Nașterea și educația lui Sava Brancovici	47
Sava Brancovici numit Simeon în botez a fost întâi protopop în Ienopolea, hirotonit în Târgoviște	48 — 49
Alegerea lui Sava Brancovici de mitropolit	49
Hirotonirea lui Sava Brancovici de mitropolit în Târgoviște de către mitropolitul Țării-Românești	50
Sava Brancovici este Sava al II-lea în seria mitropoliților Ardealului	50
Diploma de confirmare dela Georgiu II. Rákoczy din 1656	51 — 52
Sava II. Brancovici este confirmat ca mitropolitul tuturor bisericilor românești din Ardeal, părțile Ungariei și din Banat	52 — 53

	Pag.
Mitropolitului Sava II. Brancovici nu i-s'a pus condi- țiunile din cele 15 punte din diploma lui Rákoczy I.	53
Mitropolitul Sava II. Brancovici a fost <i>român</i> prin naștere și prin fapte	54 — 58

V.

Activitatea mitropolitului Sava II. Brancovici.

Starea religioasă și politică a poporului român în Transilvania în timpul mitropolitului Sava Brancovici.	59
Mitropolitul Sava Brancovici diplomat și teolog distins eluptă independența și autonomia bisericii române.	60 — 61
Căderea principelui Georgiu II. Rákoczy și alegerea lui Acațiu Barcsai	62
Sava Brancovici dobândește dela Acațiu Barcsai ad- nectarea bisericilor din districtul Făgărașului iuris- dicțiunii sale	62
Diploma privilegială dela Acațiu Barcsai pentru scutița preoților români de darea dijmelor	64
Altă diplomă a lui Acațiu Barcsai pentru scutița de orice dare a preoților din districtul Făgărașului	63
Căderea principelui Acațiu Barcsai și alegerea lui Mihai Apafi	62 — 64
Confirmarea mitropolitului Sava Brancovici prin diploma lui Mihai Apafi din 1662	64
Districtul Făgărașului se scoate de sub jurisdicțiunea mitropolitului Sava, ci el rămâne neatârnat de su- perintendentul calvinesc	64
Diploma lui Apafi din 1663 pentru scutirea preoților români de dijmă	65
Călătoria Mitropolitului Sava în 1668 în Rusia	66
Diploma lui Mihai Apafi din 1669 prin care întărește decretul din 1643 alui George I. Rákoczy cu 15 puncte, mai adaugând și alte patru puncte nouă	67 — 68
Mitropolitul Sava apără cu tenacitate independența bisericii române	60
Mitropolitul Sava n'a aplicat preoți sârbești în biseri- cile românești	70
Diploma lui Mihai Apafi din 1673 pentru scutirea preo- ților români de toată darea dijmelor	70 — 71
Diploma lui Mihai Apafi din 1674 pentru supunerea Mitropolitului român sub ascultarea superintendentu- lui calvin	72

	Pag.
Sinodul din 1675 și a doua călătorie a mitropolitului Sava în Rusia	73
Diploma lui Mihai Apafi din 1675 pentru independența bisericii române	74
Diploma lui M. Apafi din 1676 prin care afirmă privilegiile preoților români	74— 75
Mihai Apafi confirmă de nou privilegiile bisericii române prin diploma din 1679	75
Mitropolitul Sava a luptat pentru independența și ortodoxia bisericii române	76
Mitropolitul Sava a funcționat fără întrerupere dela 1656 până la 1680	77
Unitatea și independența bisericii române idealul mitropolitului Sava	77
Sava Brancovici, Inocențiu Clain și Andrei Șaguna	78

VI.

Așezămintele bisericești și organizația bisericii sub mitropolitul Sava II, Brancovici.

Așezămintele mitropolitului Sava din 1675.	79 — 80
Alte așezăminte ale mitropolitului Sava din 1675	81 — 82
Așezămintele lui Sava nu au nimic asemănător cu condițiunile din diploma lui Georgiu I. Rákóczy din 1643	83
Așezămintele mitropolitului Sava Brancovici sunt toate conforme cu doctrina și disciplina bisericii ortodoxe orientale	83— 87
Școale ortodoxe românești n'a fost permis să se înființeze în Transilvania.	88
Mitropolitul Sava face cele dintâi începuturi pentru instrucțiunea popoprului român	89
Mitropolitul Sava este cel întâi între toți mitropoliții români care a făcut dispozițiuni pozitive pentru eliminarea limbei slavone și introducerea limbei românești în biserică	89 — 91
Organizația sinodală a bisericii române sub mitropolitul Sava	92
Instituția juraților în biserică românească	
„Zaonic“ sau cartea legilor bisericești de sub mitropolitul Sava	93— 94

	Pag.
Inventarul despre averea bisericeii, argintul, odăjdiile și cărțile mitropoliei Belgradului sub mitropolitul Sava Brancovici	94 — 96
Tipograba românească a mitropoliei Belgradului s'a nimicit în urma incurziunii Turcilor și Tatarilor în 1658	97

VII.

Judecata și martiriul mitropolitului Sava II. Brancovici.

Partidele politice în Transilvania.	98
Intrigile superintendentului Tofeu contra mitropolitului Sava și darea lui în judecată	99
Constituirea ilegală a scaunului de judecată	99—100
Judecata mitropolitului Sava Brancovici	101 — 104
Ilegalitatea judecării mitropolitului Sava Brancovici	105
Mitropolitul Sava Brancovic a fost osândit pentru statornicia sa în credința ortodoxă răsăriteană	106
Ponegrirea memoriei mitropolitului Sava Brancovici	107
Mitropolitul Sava Brancovici a suferit bătaie cu vergi nevinovat	108 — 109
Libertatea conștiinței n'a fost admisă pentru credincioșii bisericeii ortodoxe răsăritene în Transilvania	110
Aplicarea violenței pentru convertirea Românilor la calvinism era prescrisă prin lege	111
Diplomele lui Rákoczy din 1656 și Apafi din 1662, precum și cronicarii contimporani M. Cserei și Andreas Gunesch mărturisesc despre nevinovăția și integritatea vieții mitropolitului Sava Brancovici	112
Georgie Brancovici mitropolitul Teodozie, mitropolitul Atanasie, S. Clain, P. Maior și Cipariu mărturisesc că Sava Brncovici a suferit pentru statornicia credinței sale	113—114
Intemnițarea și maltratarea mitropolitului Sava Brancovici	114 — 115
Trădania cu cățulul este adevărată și dovedită prin actele soborului din 1697	115 — 118
Cauzele politice, care au provocat căderea mitropolitului Sava Brancovici	119
Impăratul Ledpold I ridică pe mitropolitul Sava Brancovici la rangul de Baron	120
Triumful politicei germane în Transilvania.	120

VIII.

Rehabilitarea și sfârșitul mitropolitului Sava Brancovici.

	Pag.
Georgie Brancovici și magnații Ardeleni intervin la Poartă pentru detronarea lui Apafi și reintegrarea mitropolitului Sava Brancovici	121
Șerban Vodă somează pe Apafi să libereze pe mitropolitul Sava Brancovici din închisoare	121
Iosif Budai se institue de mitropolit până la restituirea lui Sava Brancovici	
Mitropolitul Sava liberat din temniță continuă administrația bisericii	122
Scrișoarea lui Ladislau Csáky și Cristofor Pasco, către Constantin Brancoveanu pentru rehabilitarea lui Sava Brancovici	123
Instituirea mitropolitului Ioasaf ca administrator al mitropoliei Ardealului	124
Mitropolitul Ioasaf omul de încredere alui Șerban Vodă cercetează afacerea lui Sava Brancovici	124—125
Opoziția clerului român contra mitropolitului Ioasaf și destituirea lui	126
Impăratul Leopold I dă cea mai mare satisfacție morală mitropolitului Sava Brancovici prin ridicarea lui la rangul de baron	127
Părerile istoricilor în privința timpului când a murit Sava Brancovici, ...	128—129
Mitropolitul Sava Brancovici a încetat din viață în primăvara anului 1683 la mitropolie în București	130—131

IX.

Istoricii despre mitropolitul Sava Brancovici.

M. Cserei. — Ch. Engel, — S. Clain. — P. Maior. — A. Tr. Laurian. — A. P. Ilarian. — Andrei Șaguna. — N. Tincu-Velea. — Nicolae Popea. — Eudoxiu Hurmuzachi. — Georgiu Barițiu. — E. Golubinsky. — Ghenadie Enăcenu. — Dr. George Popovici. — Simion Popescu. — Orientul latin	132—152
--	---------

Adnexe.

- I. Diploma de confirmare a lui Sava Brancovici din 28 Decembrie 1656 dela Georgiu Rákoczy 155
  - II. Diploma de confirmare a lui Sava Brancovici din 9 Ianuarie 1659 dela Acațiu Barcsai 157
  - III. Diploma lui Acațiu Barcsai din 15 Martie 1659 pentru scutirea preoților români de toată darea dijmelor 158
  - IV. Diploma lui Acațiu Barcsai din 20 Martie 1659 pentru scutirea preoților români din districtul Făgărașului de orice dare 159
  - V. Diploma de confirmare a lui Sava Brancovici din 23 Aprilie 1662 dela Mihai Apafi 160
  - VI. Diploma lui M. Apafi din 1 Septembrie 1663 prin care se confirmă privilegiile date preoților români prin diploma lui Acațiu Barcsai din 15 Martie 1659 162
  - VII. Diploma lui M. Apafi din 20 Februarie 1669 prin care se întărește diploma lui Georgiu I. Rákoczy din 10 Octombrie 1643 mai adaugând patru puncte nouă . . . . . 163—166
  - VIII. Diploma lui M. Apafi din 20 Decembrie 1673 prin care scutește pe preoții români de toată darea dijmelor 166
  - IX. Diploma lui M. Apafi din 14 Iunie 1674 prin care supune pe mitropolitul român sub stăpânirea superintendentului calvin Tiszabetsi Gáspár 167
  - X. Diploma lui M. Apafi din 30 Decembrie 1675 prin care se confirmă privilegiile și independența bisericii române 168
  - XI. Judecata sau sentința din 2 Iulie 1680 prin care s'a osândit mitropolitul Sava Brancovici . . . . . 169—172
  - XII. Decretul lui M. Apafi din 28 Decembrie 1680 pentru destituirea lui Sava Brancovici și confirmarea lui Iosif Budai de Piskincz ca mitropolit . . . . . 173—179
  - XIII. Convențiunea între Constantin Brancovanu plenipotențiarul Țării-Românești și magnații transilvani din 21 August 1681 pentru neîntegrarea mitropolitului Sava Brancovici 179
  - XIV. M. Cerei despre mitropolitul Sava Brancovici 180
-

Greșeli de tipar.

La pagina	15	șir	6	din sus	citește :	doctrină,	în loc de :	doctrimă.	
" "	20	"	2	Nota ¹⁾	"	și	" " "	șf.	
" "	22	"	1	din jos	"	îndrepte	" " "	în repte.	
" "	24	"	4	din sus	"	vedea	" " "	v dea.	
" "	33	"	4	" "	"	Porții	" " "	orții.	
" "	33	Nota ⁵⁾	cetește :			Studii și documente, XIII.	în loc de :	Neamul românesc III.	
" "	55	șir	17	din sus	citește :	Rhasciani,	în loc de :	Rhasiani.	
" "	81	"	9	din jos	"	în biserică	" " "	n biserică.	
" "	90	Nota ²⁾	din	"	"	Ierarhia	" " "	Ierhia.	
" "	91	șir	6	" sus	"	să se citească	" " "	să ce citească.	
" "	97	"	8	" "	"	Pravilei	" " "	ravilei.	
" "	99	"	15	" "	"	judecată	" " "	ju ecată.	
" "	102	"	15	din jos	"	din	" " "	d n.	
" "	103	"	13	din sus	"	înălțatului	" " "	î ălțatului.	
" "	109	"	2	din jos	"	iertat	" " "	ertat.	
" "	112	"	4	" "	"	nevinovatul	" " "	neăinovatul.	
" "	112	Nota ²⁾				"	Românilor	" " "	Bomânilor.
" "	117	șir	2	din sus	"	sectarii	" " "	secretarii.	
" "	122	"	9	" "	"	inflexibilul	" " "	infexibilul.	
" "	142	"	11	" "	"	mai vârtos pe	" " "	mai vârtos ve.	

Întroducere.

Scurtă reprivire istorică asupra Ierarhiei bisericei române din Transilvania și a luptelor ei cu protestantismul.

O figură măreață împodobeste paginile istoriei bisericei române din secolul al XVII-lea, Mitropolitul Sava Brancovici, pe care înaintașii nostri ne-au deprins să-l venerăm ca pe un martir al credinței ortodoxe răsăritene.

Nimenea din scriitorii contimporani și următori, până la Dr. Augustin Bunea, n'a încercat să întunece gloria acestui Mitropolit, să-i tăgăduiască meritele și virtuțile de mare ierarh al bisericei ortodoxe române din Transilvania. S. Clain, Șincai, Petru Maior, Laurian etc. toți cu respect și cu admirațiune scriu despre el, numai Dr. Augustin Bunea îl hulește și-l descrie ca pe un făcător de rele, care nu pentru statornicia credinței, ci pentru fărădelegile sale a fost perzecat și martirizat de cătră principele Mihai Apafi. După a sa părere, toți câți au scris cu laudă despre Mitropolitul Sava Brancovici, vechi și noi istoriografi, sunt niște mincinoși, singur dânsul pretinde a fi aflat și constatat adevărul și faptele istorice cum s'au petrecut.

Nu vreau să trag la îndoială vredniciile și meritele dlui Bunea pe câmpul cercetărilor istorice, dar cu regret trebuie să constat, că în espunerea faptelor și evenimentelor istorice, îi lipsește cerința de căpetenie unui istoriograf: *imparțialitatea și obiectivitatea*, ceea-ce îl face să denatureze adeseori faptele și sub forma investigărilor științifice, să stabilească deducțiuni și concluziuni arbitrare și false.

Înainte de Reformațiune, el nu admite să fi avut Români din Transilvania necum mitropolie, ci *nici măcar o episcopie*, pe cuvânt că conciliul Lateran II din 1215 a decretat că bisericile românești de rit grecesc să fie suse episcopilor latini, în a căror dieceze se aflau,¹⁾ ca și cum decretul conciliilor latine ar fi fost obligatoare pentru biserica ortodoxă. Iar după Reformațiune, cu tendența de a fixa drept adevăr istoric, că biserica română din Transilvania înainte de *unire*, era calvină sau calvinizată, că unirea cu biserica Romei, prin urmare, nu era o dezbinare dela biserica ortodoxă, ci dela cea calvină, Dr. Bunea, așa zicând, trage cu buretele peste întregul trecut al bisericii ortodoxe române din Transilvania.

Membrul «Academiei Române» Gr. G. Tocilescu în raportul prezentat în sesiunea din 1903 asupra cărții «Vechile episcopii românești» de Dr. Aug. Bunea, combate această teorie «Rösler»-iană zicând :

„Cum se vede, încă dela început autorul își ia o poziție militantă față de ceea-ce numește fără șovăire „născociri, cari la noi au devenit dogme istorice“. Asemenea „dogme istorice“ însă se găsesc pe terenul religios al istoriei bisericii române, pe un teren de luptă, adecă pe care nu poate cineva pași decât bine înarmat, cu documente sigure, autentice și îndestulitoare. Chiar și atunci când pozezi asemenea dovezi, totuși trebuie să mai stai la îndoială, dacă totul ai cercetat, dacă nu-ți rămâne ceva de lămurit, încă ceva îndoios; dar și într'un caz și într'altul rezerva ți-se recomandă, căci atingi un teren de ordin moral, atingi instituțiunea cea mai scumpă și mai însemnată a unui popor. Rezerva devine însă o datorință de prudență, atunci când în calitate de înalt preot al unei confesiuni, cauți a-ți îndrepta armele contra bisericii altei confesiuni, mai ales, când credincioșii aceștia sunt proprii tăi frați, fii aceleași mame. De aceea dela început chiar broșura părintelui Bunea pare a fi scrisă *cu anumite tendente*, ea nu voește atâta, ca să pună în lumină niște adevăruri din istoria bisericilor românești de peste Carpați, ci mai mult, sub aparența unor cercetări cu totul desinteresate, curat științifice, *țintește temelia legală și existența istorică a Mitropoliei române din Belgrad (Alba-Iulia)*. Aceasta scriere caută să nimicească idea, că odată Mitropolia română din Alba-Iulia

¹⁾ Dr. Augustin Bunea : Vechile episcopii, p- 5—7.

a fost o biserică națională, autocefală, și subordonată canoniceste Patriarhului din Constantinopol, și că Românii de peste Carpați au avut și dâșii instituțiuni naționale, religioase, ca atare recunoscute“. etc. ¹⁾.

Dr. Bunea ca și N. Iorga, nu admite ca înainte de Mihai Viteazul Românii din Transilvania să fi avut mitropolie, ci că mai întâi a întemeiat mitropolie în Alba-Iulia Mihai Vodă, că *cel dintâi* mitropolit de Alba-Iulia (după Dr. Bunea : *episcop*) a fost Ioan dela Prislop (1599—1605).²⁾ Părerea aceasta este greșită, căci nu trebuie a confundă *mitropolia* (instituțiunea mitropolitană) cu reședința mitropolitului, căreia de asemenea îi zic *mitropolie* în limbajul de comun, și a face pendentă ezistența instituțiunei dela recunoașterea oficială din partea statului, căci biserica ortodoxă orientală, independent de potestatea statului, singură, dela originea ei, și-a dat constituțiunea și organizațiunea sa.

În catalogul cel mai vechiu : »*De ordine thronorum Mitropolitanorum*« de pe timpul împăratului Leon cel înțelept (883) între mitropoliile supuse Patriarhului de Constantinopol găsim însemnate și mitropoliile Românilor :

«*Posteris temporibus constituti sunt in Ungro-Vlachia duo Mitropolitae, quorum alter tenet locum Nicomidiensis et dicitur Exarchus totius Ungariae et plagenarum. Alter dicitur Metropolita partis Ungrovalachiae geritque vices Amaseni. Et alius in Moldavia seu Nigra-Valahia.*»³⁾ Iată documentată ezistența a trei Mitropolii la Români, din cele mai depărtate timpuri. Ezistența acestor mitropolii nu se poate tăgădui pe motiv că în document nu se numește sediul sau reședința mitropoliților.

În timpurile vechi din cauza invasiunilor barbare și a persecuțiunilor din partea catolicilor fanatici, episcopii Românilor erau mulți fără reședințe stabile. ceea-ce nu însemnează că Românii n'ar fi avut episcopi.

¹⁾ „Telegraful Român“. 1903 Nr. 94.

²⁾ N. Iorga : Sate și preoți, p. 40—41. Dr. Aug. Bunea : Vechile episcopii, p. 61.

³⁾ C. Erbiceanu : Biserica ortodoxă română 1890 p. 592.

Într'un manuscript de nomocanoane scris la 1600 de cătră Porfirie mitropolitul Cesariei Capadociei se zice : „Au fost și alte Mitropolii și Arhiepiscopii, care se văd înscrise în întocmirea făcută de împăratul Chir Leon înțeleptul și în cea a împăratului Chir Andronic al doilea din Paleologi . . . dintre care multe s'au ruinat de cătră cei ce ne stăpânesc. Nici mitropoliți nu mai erau pe la Mitropolii, nici arhiepiscopi la Arhiepiscopii și nici episcopi la Episcopii“ . . . etc. Patriarhatul însă n'a încetat a hirotoni episcopi, arhiepiscopi și mitropoliți pentru acele localități, după cum se dovedește aceasta cu Novela împăratului Alexie Comnen din 1093, unde se zice : „*Neîmpedecat să se voteze Arhieriei la bisericile ortodoxe stăpânite de străini*“ .¹⁾

Scrisoarea Papei Grigoriu IX din anul 1234 adresată cătră regele Bela IV, adeverește că Românii cu mult înainte de organizarea Mitropoliilor aveau episcopi proprii, pe cari Papa îi numește pseudo-episcopi, sau episcopi schismatici.²⁾

S. Clain susține, că una din cele două mitropolii în Ungro-Vlahia, cea numită a părții Ungro-Valahiei (partis Ungrovalachiae) eră Mitropolia Transilvaniei, traducând astfel textul de mai sus după Codinus : «Adecă sunt în Ungro-Vlahia doi mitropoliți, dintre cari unul ține locul Nicomidianului și se zice Exarhul a toată Țara-Ungurească (acesta este cel dela București). Celalalt se zice Mitropolitul părții Ungrovalahiei și ține locul Amasianului (acesta este Mitropolitul Belgradului din Ardeal). Și altul în Moldova sau în Valahia Neagră (acesta este cel dela Iași în Moldova)» .³⁾

Dr. Ioan Ardelean, un zelos cercetător al documentelor istorice privitoare la istoria națională și bisericească a Românilor, fără să fi cetit pe Clain, de asemenea

¹⁾ C. Erbiceanu : Biserica ortodoxă română. 1893 p, 551 și 609.

²⁾ Șincai : Cronica, a. 1234, N. Dobrescu : Biserica ortodoxă română. 1905. p. 185—186.

³⁾ S. Clain : Istoria Românilor, ms. IV. part. 8. §. 1.

susține, «că dintre celea două Mitropolii prime, una de sigur e cea din Transilvania, de oarec^o sub cuvintele «partis Ungrovalachiae» nu se poate înțelege România propriu zisă. Deci, prin cuvintele «partis Ungrovalachiae» istoricul ne-a descris înființarea Mitropoliei din Transilvania. ¹⁾ Căci după canoane și vechea tradiție bisericească, într'o provincie nu putea fi decât un mitropolit.

Istoriograful rus E. Golubinski confirmă părerea lui S. Clain și Dr. I. Ardelean, zicând: «Că în Valahia fură fondate într'un mod straniu două catedre mitropolitane nedependente: una de alta, ²⁾ cu verosimilitate se poate presupune *primo*: că cea de a doua din cele două catedre, adică de Severin, fu instituită nu simplaminte ca episcopie dependentă de cea dintâi, ci ca o mitropolie independentă, pentrucă afară de partea Valachiei propriie, *i-s'a supus și Transilvania* nedependentă de aceasta din urmă sub raportul politic; *secundo*: că, *mitropolia Transilvaniei fu continuația mitropoliei Valaho-Severinului, adecă că catedrala mitropolitană fu transferată din Valahia în Transilvania*, și în cea dintâi s'a instituit numai o simplă episcopie. ³⁾ De aci titlul de «Arhiepiscop și Mitropolit» de Severin, după transferarea catedrei mitropolitane în Transilvania, îl găsim la unii Mitropoliți cari de fapt nu mai aveau sediul lor în Severin, ci în Ardeal. ⁴⁾

În conzecință, Golubinski deosebește două feluri de serii a mitropoliților Transilvaniei: una *anterioară*, și

¹⁾ Dr. I. Ardelean: Istoria diecezei gr. cat. de Oradea-mare I. p. 50—51.

²⁾ Dintre aceste două mitropolii, una s'a înființat la 1359, și alta, care în documente figurează și ca mitropolia *Severinului*, s'a înființat la 1370, având o durată de scurt timp numai până la 1401. (Acta P. C. II. p. 312 și 519, la Golubinski ib. p. 21).

³⁾ E. Golubinski: Privire scurtă asupra Historiei bisericei române ortodoxe, trad. de I. Caracivocoveanu p. 53—54.

⁴⁾ Cipariu: Arhiv p. 776. Dr. Aug. Bunea: Vechile episcopii, p. 5. Ierarhia Românilor p. 139. Dr. Georgiu Popovici: Istoria Românilor Bănățeni, p. 225.

La 1489 se face amintire de Daniil „*arhiepiscopul Severinului*“ care poruncise să se descrie cei patru evangeliști pentru biserica Feleacului aproape de Cluj; alt Daniil la 1577 se intitula „*Severinski i ardelschi*“. Pe Daniil dela 1489 Dr. Bunea îl face mitropolit al Ungro-Vlahiei, dar un mitropolit cu acest nume nu se găsește nici în condici nici în diptice să fi existat pe atunci în mitropolia Ungro-Vlahiei.

alta «după ce s'a transferat în țară, sau după ce s'a fundat în ea *catedra* mitropolitană», în care menționează ca primul mitropolit cu sediul în Transilvania pe Ioanichie, la an. 1479 ¹⁾. Nu citez pe Golubinski ca să dovedesc ceea ce este dovedit cu diploma regelui Matia din acelaș an — existența acestui mitropolit, ci ca să pun în evidență cum un învățat profesor la facultatea spirituală din Moscva, autorul operei scrise în limba rusască : «Privire scurtă asupra istoriei bisericilor ortodoxe Bulgară, Sârbă și Română», un istoriograf rus, stăpân pe izvoarele istoriei bisericești a Sârbilor, constată acelaș lucru ca istoriografii Români, că *Ioanichie a fost mitropolitul bisericei ortodoxe române în Transilvania*, căci în definitiv nu cuvântul «Nandor-Albensis», ori «Alba-Iuliensis» din cutare hrizov, care poate fi și greșit, ci faptul hotărăște: fost-a Ioanichie mitropolit al Sârbilor în Serbia, ori mitropolit al Românilor în Transilvania? Și e fapt constatat că pela 1456 în Transilvania păstoria vladicul Ioan de Caffa, ²⁾ că Ioanichie de care se face amintire în decretul lui Matia din 1479 nu se găsește nici după dipticile episcopilor sârbi, nici după analele istoriei sârbești să fi funcționat ca mitropolit sau episcop în Belgradul Sârbiei, prin urmare el numai în biserica românească din Transilvania a putut să funcționeze, unde de fapt a și funcționat, obținând dela regele Matia *scutirea preoților români din comitatul Maramurășului* de toate taxele și dările care le plăteau mai nainte regelui. ³⁾.

Un act mai vechiu și mai important avem dela finea secolului XIV, scrisoarea Patriarhului Antonie din 1391, din care știm pozitiv că Români din Transilvania aveau pe atunci ierarhie regulată, care stă în relații cu Patriarhii din Constantinopol. Voivodul *Balița* și *Dragoș* din Maramurăș s'au dus la Constantinopol de au închinat

¹⁾ Golubinski, ib. p. 54.

²⁾ Dr. Augustin Bunea : *Vechile Episcopii*, p. 6. N. Iorga : *Sate și preoți*, p. 316.

³⁾ *Documente istorice Viena*. 1850 p. 49—52,

Patriarhului mănăstirea care exista «*din strămoși* (monasterion apo genikotetos) pe locul Maramurășului» cu hramul sf. Arhanghel Mihail, rugându-l s'o primească sub ocrotirea sa. Patriarhul Antonie nu numai a împlinit cererea «*prea nobilului*» Dragoș, primind mănăstirea sub «adumbrirea și ocrotirea patriarhicească, fiind și numindu-se și patriarhală» — dar a vestit că «și cele de cătră *arhieriei locali* sfințite (temple) să se bucure de adumbrirea și ocrotirea patriarhală și de cinste și de măreție prin prezența scrisoare sigilată». ¹⁾.

Cu acest act însă Dr. Aug. Bunea încearcă să dovedească prin o explicare tendențioasă contrariul, că adică Români din Transilvania n'ar fi avut ierarhie bisericească, zicând: «La 1391 Voivozii din Maramurăș Balița și Drag întemeiază și înzestreză mănăstirea sfântului Mihail din Peri. Ei nu cer încuviințarea acestui lucru dela vre-un Arhiepiscop din Transilvania, ori Ungaria, ci dela Patriarhul Antonie din Constantinopol, ceea-ce nu s'ar fi întâmplat, dacă Români din Ungaria și Transilvania ar fi avut pe atunci o ierarhie bisericească cu mitropolit în Alba-Iulia ori aiurea în Transilvania și Ungaria. Rezultă deci din faptul acesta că Români din Ardeal și Ungaria nu aveau nici un episcop ori mitropolit pela 1391». ²⁾.

Se vede că nu e în clar cu caracterul și însemnătatea mănăstirilor așa numite «stavropighii» și «închinat», din biserica orientală, căci astfel de mănăstiri nu se întemeiau cu încuviințarea episcopilor eparhioți, ci tocmai cu escluderea ingerenței și jurisdicțiunii lor, punându-se direct sub autoritatea și jurisdicțiunea Patriarhului. ³⁾. Voivozii

¹⁾ C. Erbiceanu: «Biserica ortodoxă română» 1886, p. 1222. Până aci scrisoarea Patriarhului din Constantinopol, Antonie, era cunoscută numai în versiunea latină reprodușă la P. Maior în «Istoria bisericească» p. 144 după diploma regelui Vladislau din 1494. D. Erbiceanu a publicat-o în textul original grecesc din „Acta Patriarchatus Constantinopolitani“, după Fr. Miklosich, și în traducere românească în revista «Biserica ort. rom.» citată mai sus. între textul grecesc și cel latinesc este în unele locuri o deosebire esențială, d. e. în loc de „Drag mester“ din textul latin, în textul grecesc se află „*prea nobilul Dragoș mare om și bun creștin și ortodox*“.

²⁾ Dr. Aug. Bunea: Vechile episcopii p. 3. Ierarhia Românilor p. 75.

³⁾ Șaguna: Dreptul canonic § 237.

Balița și Dragoș din Maramurăș însă nu întemeiază o mănăstire nouă, prin urmare nici nu cer dela Patriarh să le încuviințeze acest lucru, ci mănăstirea *ezistentă* «din strămoși» o închină Patriarhului, o pun sub «adumbrirea și ocrotirea patriarhală». Din scrisoarea Patriarhului deci se constată, din potrivă, că pe atunci deja Românii din Transilvania și Ungaria își aveau episcopii lor, sau *Arhieriei locali*, cum se numesc în scrisoarea patriarhală.

Dar este fapt dovedit că înainte de Mihai Viteazul la 1581, eră «mitropolit marele Ghenadie în tot ținutul Ardealului și al Orăziei»,¹⁾ fapt recunoscut de însuși Dr. Bunea, că acest mitropolit *avea casă în Alba-Iulia*.²⁾ Și Mihai Viteazul, când intră la 1 Noemvrie 1599 ca cuceritor în cetate, găsi acolo mitropolit român pe Dimitrie, despre care se zice că atunci, când episcopul latin Demetriu Napragy întărâtase pe Mihai Vodă în contra nobililor, încât a vrut să-i taie pe toți nobilii ardelenesti, el «mitropolitul Românilor Dimitrie a mers cu biblia la dânsul, și i-a tudumănit să nu facă un lucru ca acesta». ³⁾

Mihai Viteazul nu este el întemeietorul mitropoliei (instituțiunei) Românilor din Transilvania, ci întemeietorul unei reședințe noue mitropolitane, «care dintru a sa temelie iaste făcută și înălțată de Io Mihai Voivod», cum zice hrizovul lui Constantin Brancoveanu din 15 Iunie 1700. S. Clain, care cetise hrizovul în textul românesc, și i-a făcut versiunea latinească în extrasul publicat la P. Maior, scrie: «Mihai Vodă, Domnul Țării-Românești din temelie a înnoit și a zidit rezidența mitropolicească la Belgrad». Căci precum se dovedește cu textul latinesc mai explicit al hrizovului *casa de residenție a mitropoliei se ruinase prin vechime*: «*cujus domum residentialem antiquitate collapsam ex fundamento fieri et erigi curavit in Domino defunctus quondam Prae-*

¹⁾ Bianu-Hodoș: Bibliografia românească, p. 91.

²⁾ Ierarhia Românilor, p. 187. Nu imoartă dacă reședința mitropolitului eră o colibă chiar.

³⁾ Șincai: Cronica, a. 1599.

decesor noster, Ioanes Michael Princeps»¹⁾). Prin urmare nici seria mitropoliților de Alba-Iulia nu începe din timpul lui Mihai Vodă, cu Ioan dela Prislop, ci mult mai înainte, după cum arată S. Clain, căci nu putem da mai mare valoare dipticului publicat de N. Iorga²⁾ ca celui reprodus (nu compus, cum susține Dr. Bunea)³⁾ de Clain de pe o scrisoare veche, despre care zice: «Aflu o scrisoare veche în chip de diptic, sau catalog, carea cuprinde lucrul unor Arhiepiscopi ai Belgradului, dar vremea când s'au făcut și cât au arhiepiscopit, nu se pune. Acest catalog s'a ținut la episcopia românească din Ardeal, și eu însuși l-am celit în Blaj la Episcopie în anul 1784».⁴⁾

Continuitatea episcopatului la Români n'a încetat niciodată, nici sub regii catolici, sub cari religiunea ortodoxă adese-ori nu eră nici tolerată, cum fû sub principii calvini, ba, Ludovic cel mare își căută gloria cea mai mare în estermnarea ereticilor și schismaticilor (ad extirpendos haereticos et schismaticos), decretând ca nici un nobil român să nu poată posedă proprietate, dacă nu se va converti la catolicism. Mulți nobili români, în urma perzecuțiunilor crude au trecut la catolicism și s'au deznaționalizat, devenind unguri.⁵⁾ Calvinii învățară dela catolici cum să-i prigonească pe Români.

Georgie I. Rákoczy cu decretul de întărire a mitropolitului Stefan Simion din 10 Octomvrie 1643 fixă și totodată ordonă în cincisprezece puncte cum trebuie să creadă și cum trebuie să învețe mitropoliții români, în materie de religiune. Cuprinsul acelor puncte sau condițiuni impuse mitropolitului român este următorul:

1. „Cumeă cuvântul cel sfânt al lui Dumnezeu după cărțile s. Bibliei, și duminica și într'alte sărbători și în bisericile sale și

¹⁾ S. Clain: Istoria Românilor, ms. IV. part. 8 § 3. Cipariu: Arhiv, p. 453—456.

²⁾ Studii și decumente IV. p. 66.

³⁾ Cipariu: Acte și fragmente, XIII.

⁴⁾ S. Clain: Istoria Românilor ms. IV. part. 8. §. 4.

⁵⁾ Episcopul Melchisedec. Papizmul, p. 6—7. Hunfalvy: Die Römänner, p. 122—124.

la îngropăciuni și aîrea ori în ce loc, unde va fi op, în limba cea românească îl va propovădui și va avea grije și va face ca și prin ori care alți păstori să se propovăduiască.

2. „Cumcă catechizmul, carele acuma s'au dat lor, îl va primi și va face că și alții să'l primească și cu deadânsul și el însuș va învăța pe prunci acel catechizm și prin alții va face, să se învețe.

3. „Cumcă misteritul botezului după orânduiala Domnului nostru Isus Cristos, cu apă firească în numele Tatălui, și al Fiului, și al sfântului Duh îl va sluji, și prin toți alții va face așa să se slujască.

4. „Cumcă sfânta Taină a Cinei Domnului, care o chemăm în comun cuminecătură, așisderea după cum au rânduit Is. Cr. cu vin și cu pâne o va da, și prin alții a se da va face, și aceasta numai oamenilor celor de vrâstă și carii au minte întreagă și viață bună o va da, și a se da va face.

5. „Cumcă Dumnezeeasca Domnului nostru Is. Cr. maies'ate, carele unul este mântuitorul nostru și mijlocitorul la Dumnezeu Tatăl, o va cinsti cu slujbă și cu sfială, și va face ca și prin alții așa să se cinstească, iară pe S. S. cu cinstea ce li-se cade îi va cinsti și va face să se cinstească.

6. „Cumcă crucile și icoanele cele puse în biserici, nu le va cinsti cu vre-o cinste cucernică, ci numai pentru podoabă bisericilor și pentru pomenirea patimei Domnului le va ținea și va face a se ținea.

7. „Cumcă ceremoniile cele dela gropi, sau dela îngropăciunile celor ce au trecut dintre vii, după obiceiul cel primit al creștinilor va face să se facă adăugând de ar fi op didachii și cântări sfinte, iară superstițiile cele băbești, nu le va întări sau învăța, nici va face să se întărească sau să se învețe.

8. „Cumcă pe fețele carele vor să se împreune cu legătura sfintei căsătorii mai puțin în trei zile înainte de cununii le va vesti înaintea norodului în biserică, și va face ca prin toți preoți, cei supuși șie pretutindenea și în toate bisericile lor să se vestească, și dacă nu se va auzi vre-o împedecare, pentru care să se poată împedeca cununia lor, slobod îi va cununa prin jurământ, și va face ca și prin alții așa să se facă cununia, iară fețele cele cununiate amândouă sfânt se locuiască împreună și care neținând credința vor părăsi una pre alta și de se vor afla amândouă fețele acelea locuind într'aceasta țară a Ardealului, sau în părțile celea împreunate ei, nici de cum și nici într'un chip să nu le despartă, iară la o întâmplare ca aceea, când o față se duce în țări din afară și de parte, și nici o veste cu bună samă de aceia se aude, mai pe urmă dupăce au trecut patru sau cinci ani, după obiceiul bisericilor

pravoslavnice ungurești, va face să se dea putere părții cei nevinovate și părăsite să se poată slobod căsători.

9. „Cumcă pe oamenii cei cu viața rea și necuvioasă și cunoscuți făcători de rău, îi va ținea și va face ca și prin alții să se țină afurisiți și lăpădați dela biserică, și din ceata credincioșilor cea de obște, și nu-i va lăsa, ni i va suferi să se lase să fie cu ceialalți credincioși la sfânta slujbă în biserică, până când aceia prin pocăința adevărată se vor întoarce și întâi cu Dumnezeu, apoi cu biserica se vor împacă.

10. „Cumcă pe cei din români, ori din cei bisericеști, ori din mireni carii mișcați de Duhul sfânt au cuprins credința cea adevărată pravoslavnică și *s'au adans la episcopia cea pravoslavnică* ¹⁾ nici cum îi va zminti, nici îi va supăra, nici întru aievea nici întru ascuns, nici prin alții va face să se zmintescă și să se dosedească, și cătră aceia întocma, ca cătră cei ce ascultă de dânsul va avea dragoste frățească, și împotrivă nimica de rău va grăi la norod nici pe alții va suferi să grăiască.

11. „Cumcă în tot anul va face sobor mare de toți păstorii cei de sub vlădicia lui, unde dacă se va întâmpla vre-o întâmplare grea în lucrul religiei, atunci cu protopopii săi va fi dator a întrebă despre acel lucru și pe prea cinstitul Domnul Episcopul pravoslavnic unguresc, pe cel de acum, și pe cel ce va fi, și judecata cu voința lui plăcută și primită a o avea.

12. „Cumcă protopopii cu voia cea dimpreună a Conzistorului va alege și a se alege va face, și pe nici unul dintr'înșii pentru bani dela cineva, sau ori pentruce dar îl va lipsi, nici va lăsa să se lipsească de diregătorie, ci dacă vreunii dintre ei se vor afla greșiți cu ceva sau ori în ce chip abātuți dela calea dreaptă a diregătoriei sale, pe aceia cu judecată dreaptă din diregătorie îi va lăpădă și tot lucrul îl va arătă și mai sus zisului Domnului Episcopului celui pravoslavnic, și cine se va vedea vrednic de diregătorie protopopiei, împreună voind și preoții ținutului, sau a eparhiei sau a comitatului a eluia, iar mai ales mai sus zisul Domnul *Episcopul cel pravoslavnic*, ²⁾ se va alege, și în locul celui lăpădat se va pune.

13. „Cumcă în vremile când va face cercetare sau vizi-tație bisericilor din Ardeal celor de sub ocârmuirea lui, pricile cari se vor află mai grele, împreună cu protopopii cei cu sine le va judeca, iar dacă vre'o parte din cei ce se priceșc, nu se va indestulă atunci aceeaș price la scaunul cel de judecată dela Bălgrad a Vlădicului aceluiaș prin mutarea legii sau apelație să

¹⁾ calvinească.

²⁾ calvinesc.

Belgradului, care sate unul acum este al vlădicei românești dela Blaj, altul al familiei grof Bánfi. Afară de aceasta s'au făcut luterani Șcheaii dela Bungard și dela Rusciorii din scaunul Sibiiului, mai mulți nici din Șchii nu s'au făcut. Unii din români, cari cu deadânsul au stătut de români să se călvinească, și nemeșug au căpătat pentru aceasta nevointă a lor, cum între alții sunt și nemeșii dela Alămor. Făcutu-s'au și din români unii calvini, mai ales dintre nemeși, că altmintrelea erau urgisiți, că atâta să puternicise și sălbăticise calvinii, cât nici pe ungurii din neam cu sine, carii erau catolici papistași, necum într'altă cinste, ci nici în țară bucuros nu-i suferia, de nu vor lăpădă catolicia, și să se facă calvini, și nimenea să nu poată moșteni. ¹⁾

„Intru toate aceste goane care păția bieții români mai ales preoții și Arhierii români, tot statornici și nemutați în credință și în lege au stătut, cât se mira Ungurii și Sașii de statornicia lor, că ungurii mai toți, mai ales nemeșii și familiile cele mari s'au făcut calvini cât acum tot una se înțelegea ori a fi zis calvin, ori ungur, că prin ungur înțelegea calvin. Sașii toți se făcuse luterani, cât sas și luteran tot una era, și zicea că români de proști nu se pot deșteptă să cuprinză acelea învățături și dogme nouă și străine, care învăța luteranii și calvinii ²⁾

Când Români erau nevoiți așadară a căută un fel de *modus vivendi* cu calvinii, chiar pentru a-și putea conzervă legea și credința bisericeii ortodoxe: când ei, deși

¹⁾ Acest lucru se vede ex articulis dietalibus regni Transilvaniae, in anul 1566 statutum est: „Ecclesiasticae personae doctrinae pontificae adherentes, nisi convertantur, undique e ditione elimientur. „Fețele bisericești, care se țin de învățătura papistășiască de nu se vor întoarce, de pretutindenea din țară să se scoată“. Și în anul 1588 Octomvre 8 statutum est: „Ecclesiastici ordines que religiosi pontificae sectae adherentes bonis omnibus confiscatis deinceps bona donationis titulo adipisci nequeant. „Preoții și cinurile călugărești, cari se țin de eresul papistășesc, dupăce li se vor lua pe sama fișcușului toate moșiile, de aici înainte moșii cu titlu de donație să nu poată dobândi“. *Nota lui S. Clain.*

²⁾ Acestui lucru mărturie este Georgiu Haner sas dela Sibiiu, carele așa scrie: „Soli valachi nihil de hoc (scilicet Lutheri et Calvinii tenebris) lumine participabant, quorum sacrificuli minis inducti et vix cantiunculos suos consvetos legere valentes, novos ritus, et dogmata respuebant. Suaque que hoc tenus crediderant constanti animo retinebant, et ad huc retinent“. „Singuri Români nimic dintr'u acesta (adecă: din eresul lui Luter și al lui Calvin) lumină nu o-au împărtășit, acărora preoții foarte neînvățați fiind și au cântările sale cele obicinuite putând ceti, ritsușurile și dogmele cele nouă le-au lăpădat, și ale sale, care până acum le-au fost crezut, cu statornică inimă le-au ținut și încă le țin“.

Nota lui S. Clain.

se făgăduiau ascultători superintendentului calvinesc, totuși după cum arată Clain, credința și legea cea părintească n'o lăsau: acuzațiunea adusă în general episcopilor și mitropoliților români de-a fi propagat calvinismul în biserică este nedreaptă.

Căci este mare deosebire în a profesă o doctrină ori a o tolera, constrâns prin forță brutală. Chiar în biserică antică, una și nedespărțită, de mai multe ori a învins erezia cea mai evidentă prin forță brutală. Veritatea bisericei era o putere, care într'adevăr căută să cedeze momentan forței brutale, dar în fine trebuia să triumfe.

Catehizmul calvinesc nu s'a introdus de vre-un episcop sau mitropolit român, ci s'a impus prin decretul din 10 Oct. 1643 de către puterea de stat, față de care puterea mitropolitului românesc era prea slabă ca să-i poată opune mai mult decât o *resistență pasivă*, ori, apoi trebuia să plătească cu esilul sau cu viața curagiul de a merge mai departe. Imprejurarea aceasta nu trebuie să o lase din vedere istoricul, când vrea să dea seamă despre activitatea și faptele mitropoliților români, sub domnia principilor calvini.

Critica dlui Dr. Bunea asupra vieții și activității Mitropolitului Sava Brancovici lasă să transpire mai mult *preocupațiunea și ura confesională a scriitorului, decât iubirea lui pentru adevăr*. Pe Sava Brancovici nici nu-l consideră de mitropolit, ci de un episcop sârb «calvinizant», iar pe fratele său George Brancovici, de un sârb «schismatic», apostrofând biserica noastră ortodoxă ca «biserica schismatică». Dar renumitul Arhiepiscop de Strigoniu Nicolau Oláh, nu era el român de baștină? Petru Movilă mitropolitul Chievului era rus, nu român din viața Moveleștilor moldoveni? Cantacuzinii, Brancovenii și Cantemirii erau români de origine? Cu toate acestea, cine va contestă că Șerban Cantacuzino, Constantin Brancoveanu și Dimitrie Cantemir au fost principii *români*? Și care ungar tăgăduiește că Nicolau Oláh a fost un arhiepiscop *maghiar*? și care rus dubitează că Petru Movilă a fost un mitro-

polit rus? De ce singur Sava Brancovici trebuie să rămână și să figureze ca mitropolit «sârb» în mijlocul poporului român, în biserica Românilor din Transilvania? «Istoria Românilor din Ardeal nu este atât de bogată în fapte mari și figuri impozante, încât să putem purcede cu ușurință la micșorarea numărului lor. De sigur acest lucru să-l facem, când descoperiri, ori nouă interpretări întemeiate ne silesc a ne desface de ce ne-a fost drag și a șterge câte o pagină frumoasă din istorie. Dar nu înțelegem, că acest lucru să se facă fără necesitate, în mod pripit. Ni-a părut rău, că totuși aceasta s'a făcut în socoteala unui mitropolit¹⁾ a cărui figură încă nici n'a fost apreciată după toată însemnătatea, ce a avut-o.²⁾»

Aceste reflexiuni foarte juste le face dl Bogdan Duică asupra scrierii: «Cestiuni din dreptul și istoria bisericeii românești unite», apărută la Blaj în 1893, în care Dr. Bunea debitase, pare-mi-se întâia oară, aceleași lucruri oribile despre mitropolitul Sava Brancovici, care le editează și în lucrările sale mai nouă: «Vechile episcopii românești» și «Ierarhia Românilor din Ardeal și Ungaria», fără nici un scrupul.

Contrar părerii sale și în conglasuire cu vechii istoriografi, voiu încercă să schițez viața și activitatea mitropolitului Sava Brancovici, arătând că el a fost un mare și vrednic ierarh al bisericeii ortodoxe române din Transilvania.

¹⁾ Sava Brancovici.

²⁾ G. Bogdan Duică: *Sava Brancovici* „Liga Română“ Nr. 3, an. 1897.

I.

Biograful mitropolitului Sava Brancovici.

Acela care mai de aproape și mai bine a cunoscut viața, ideile și credințele mitropolitului Sava Brancovici, fratele cel mai tânăr, George, a scris biografia lui.

Personalitatea scriitorului este oarecum legată de subiectul scrierii. Nu am putea cunoaște în toată mărimea sa pe mitropolitul Sava, dacă n'am cunoaște pe biograful său, valoarea lui morală și intelectuală.

Sub stăpânirea princepelui Mihai Apafi, principatul Ardealului, ca provincie vazală turcească, se găsea într'o poziție incomodă, față cu puterea împărăției austriace mereu crescânde. Legăturile cu Poarta erau cu mult mai deaproape, decât să poată îndată și pe față a trece pe partea Impăratului, prudența politică îi impunea însă alăturarea pe lângă curtea vieneză.

În astfel de împrejurări rolul de căpetenie revenia diplomaților. La Viena ca și la Constantinopol trebuiau aplicați oameni cu vederi largi și ageri la minte, cari cunoscând iute situațiunea, să știe face trebuincioasele dispozițiuni și fără îndrumări. În chipul acesta se formase o școală de diplomați iscusiți, al cărei *distins membru era George Brancovici*, care a stat 16 ani în serviciul principelui Apafi la Poarta otomană ¹⁾. Acesta e fratele și biograful mitropolitului Sava Brancovici.

¹⁾ Thallóczy: Az Ál-Brankovicsok. Századok 1888 p. 695.

George Brancovici s'a născut la anul 1645 în Ienopole, Ineul de azi, în comitatul Aradului. El avea 11 ani când fratele sau Sava, devenind mitropolit, l-a luat lângă sine, dându-i o educațiune îngrijită. În anul 1663 principele Apafi îl trimite cu Ioan Daczó în solie la Constantinopol, pentru plătirea tributului, ca tălmăciu de limba turcească, care o învățase în locul nașterii. Tot în acel an principele îl numește sol rezident în Constantinopol, în etate abia de 18 ani. Aici și în poziția aceasta însemnată avu privilegiu George Brancovici a face cunoștință cu marele diplomat și dragoman al porții Panaiot Nicusiu și prin el cu rezidenții împărătești Reminger și Cristofor de Kindberg, cari aveau îndrumări să caute și să întrețină legături cu popoarele creștine de sub jugul turcesc, spre a le răscula în contra Turci'or, asigurându-le sub protecțiunea împăratului restabilirea vechilor drepturi și libertăți ale patriei lor. ¹⁾

George Brancovici se însărcină cu ezeutarea planului și prin patriarhul Maxim din Ipec, fū proclamat sub decursul serviciului divin în biserica mitropoliei din Adrianopol (28 Septembrie 1663) despot al Slavo-Sârbilor, sub numele de George al II-lea Brancovici. ²⁾ Faptul acesta însă s'a ținut douăzeci de ani în secret, și el rămase și mai departe în serviciul principelui Apafi îndeplinind patru ani în Constantinopol cu sârguință afacerile concrezute lui. În 1667 se reîntoarse în Ardeal, unde fū bine primit de principele Apafi, care în anul următor 1668 îi dădu voie să însoțească pe fratele său mitropolitul Sava la Moscva, de unde reîntorcându-se, în acelaș an intră iarăși în serviciul Porții. ³⁾ Influența lui la curtea principelui eră în deobște cunoscută, și pentru meritele sale Apafi i-a dăruit moșia dela Vinți-de-jos, iar în 8 Octombrie 1675

¹⁾ Thallóczy: ib. p. 696. Szalay László: A magyarországi szerb telepek. Pest, 1861, p. 16, 18. Raici: Biografia lui George Brancovici. Lumina. Arad, 1874 Nr. 51.

²⁾ Thallóczy o. c. p. 696. Raici: Biografia lui George Brancovici, Lumina, 1874 N. 51.

³⁾ Thallóczy ib. p. 698.

l-a numit agent diplomatic la Poarta otomană. ¹⁾ Bănuit însă de-a fi amestecat în conspirația urzită de cătră Paul Béldi, contele Ladislau Csáky și Cristofor Paskó în contra lui Apafi respective contra primului său consilier Mihai Teleki, victima răzbunării cade fratele său, mitropolitul Sava. Și el venind în 1680 din Constantinopol în Ardeal ca să-l scape, fu deținut pentru atitudinea lui politică, ci negăsindu-i vină, l-au liberat; apoi s'a dus la casa sa în Vinți-de-jos, de unde luând drumul spre Hațeg a trecut prin pasul Vulcan la banul Radu Năsturel în Craiova și de aci la curtea lui Șerban Cantacuzino, principele Munteniei, stabilindu-se în Țara-Românească, unde a petrecut dela 1680 până la 1689. ²⁾

Mitropolitul Sava acum destituit prin violență, averea lor confiscată, George Brancovici urmărit de Apafi nu se mai putea menține în Ardeal, trebuia să pribegiască. Aceasta eră de comun soarta familiilor române nobile, care nu voiau să primească religiunea calvină. Lui George Brancovici, pe când stăruia pentru liberarea mitropolitului Sava din închisoare, aflându-se cu alți boeri la masă la prefectul palatului principelui, Naláczí István, acesta i-a făcut propunerea, să-și aleagă una din cele patru religiuni recepte în Transilvania, și să nu perziste în atâta orbie (înțelege religiunea ortodoxă răsăriteană) care întru nimic nu se consideră în țara lor, nici se primește; dar el ca un diplomat prevăzător răspunse: «*De și legea dreptmăritoare în Transilvania nu este primită, cine poate ști însă, nu cumva prin pronia lui Dumnezeu va fi primită pretutindenea*». ³⁾

Rolul mai însemnat ⁴⁾ al lui George Brancovici începe cu anul 1680. Desfăcut de legăturile cu principele Apafi, el se aliază cu contele Csáky, căpetenia emigrațiunii

¹⁾ Thallóczy ib.

²⁾ Thallóczy ib. 700. Raici : Biografia lui Sava Brancovici. Speranța 1869. Nr. 19. Lumina 1874 Nr. 56.

³⁾ Raici: Biografia lui Sava Brancovici, Speranța. 1869 Nr. 18. Thallóczy: Az ál Brankovicsok, Századok 1888 p. 700.

⁴⁾ Este expresiunea lui Thallóczy.

ardelene din Constantinopol, pentru a răsturnă pe Apafi și a întemeia domnia austriacă în Transilvania. ¹⁾ El, care cunoștea bine toate firele diplomației, se făcù cel mai fervent spriginitor al politicei germane în Orient și, drept recunoștință, având la activul său și mijlocirea păcei dela Vasvár, încheiată la 1664 între Turci și Germani, împăratul Leopold, prin diploma din 7 Iunie 1683, *il ridică împreună și pe fratele său mitropolitul Sava Brancovici la rangul de baron.* ²⁾

De acum George Brancovici este omul de încredere al curții împărătești. El conduce și regulează toată corespondența dintre șefii armatei împărătești și popoarele din Balcani, atrage pe partea împăratului și pe Șerban Cantacuzino principele Munteniei, care, la asediarea Vienei în 1683, deși erà alătura cu Turcii, totuși el a dat tot ajutorul posibil Nemților, cu cari se înțelegea pe ascuns, susținând în tot timpul asediului moralul asediaților, până a sosit armata lui Sobiesky, care a despresurat cetatea. ³⁾

«Dela mântuirea Vienei, cea din anul 1683, scrie Engel, ⁴⁾ Șerban Vodă, erà foarte plecat spre casa Austriei, și mijlocitorul cel mai mare întru aceea erà Sârbul George Brancovici. Acesta încă în anul 1681⁵⁾ mersese din Ardeal

¹⁾ Declarațiane prin care Csáky se obligă cu jurământ, cumcă viața și moartea sa, norocirea și nenorocirea sa va avea-o comună cu George Brancovici, și nici la un caz nu se va despărți de dânsul, în textul original maghiar sună astfel :

„En Csáky László esküszöm az élő Istenre, ki Atya, Fiu, szent Lélek tellyes sz. háromság egy bizony örök Isten, hogy Tekéntetes, Nemzetes Brankovics György uramtól öcsémtől semmi időben el nem szakadok, életemet, halálomat, jó szerencsém, szerentsétlenségemet vele most öszve kötöm, az Köz jót ő kegyelmével egy értelemül nevelem, elenségivel semmi szin alatt nem colludálok, jó és gonosz szerencsében mellőle el nem állok, velem közlendő dolgokat titokba tartom s promaveálok. Mindezeknek megállására Isten engem úgy segéllyen, és úgy adgya Lelkem ödvéségit minden aequivocatio nélkül magamat kötelezem subscriptionnal és pecséttemmel erősítvén Constantinopoly 15 September 1681. Idem qui supra (L. S.) (Cipariu : Arhiv p. 652),

²⁾ Thallóczy : ib. p. 697. 702—3. Cipariu : Arhiv, p. 653. Raici : Biographia lui George Brancovici, Lumina, 1874 Nr. 51.

³⁾ A. D. Xenopol : Istoria Românilor IV. p. 259.

⁴⁾ Engel in recentiore Historiae Valahiae part. I. p. 327. La Șincai : Cronica an. 1687.

⁵⁾ Încă în 1680.

în Valahia la Șerban Vodă, să se jeluiască lui, pentru goana ce o făcea prințul Mihail I. Apafi asupra binecredincioșilor celor de legea răsăritului din Ardeal. Ladislau Csáki, carele ținea cu casa de Austria, prin mijlocirea lui *George Brancovici* a dobândit în anul 1683 slobozenie dela Șerban Vodă de-a mers din Țarigrad prin Moldova, prin Polonia și prin Silezia la Viena, de a înștiințat curtea împărătească despre gătirea Turcilor mai înainte de a se ocoli Viena de Turci; prin recomandarea lui Csáki și prin bună purtarea sa la Viena a dobândit Șerban Cantucuzino titlul de *comite al sântei împărății Romanilor* și vestire cum își trage sămânța dela împăratul Ioan Cantacuzen, ci Șerban s'a păzit de a se folosi cu diplomatul acesta». Dar adauge Șincai «foarte rău zmințește aici prea vestitul Engel, pentrucă *George Brancovici n'a fost sârb, ci neaoș român*».

În anul 1688, Șerban Cantucuzino, trimite în solie la Viena pe George Brancovici, probabil la începutul anului, căci în 16 Februarie, același an, împăratul comunică lui Șerban prin contele Csáky, punctele care au servit de bază la încheierea legăturilor între dânsii (împăratul și Șerban. ¹⁾)

În urma acestor succese, după ce și Belgradul Serbiei fu ocupat în 27 August 1688 de oștile împărătești, pentru eminentele servicii, împăratul Leopold îl distinge a doua oară pe George Brancovici, ridicându-l la rangul de conte prin diploma din 20 Septembrie 1688. ²⁾ Dar cu moartea neașteptată a lui Șerban Cantucuzino, întâmplată la 29 Octombrie 1688, toate planurile lui cad, și se prăbușesc împreună cu el, căci, pe tronul Țării-Românești se urcă nepotul lui Șerban Vodă, Constantin Brâncoveanu, care fiind partizanul Turcilor la început, George Brancovici, amic intim cu Brâncoveanu căzu în suspițiune de-a fi influențat și determinat însuș atitudinea principelui român,

¹⁾ Thallóczy : ib. p. 704. Raici : Biografia lui George Brancovici. Lumina 1874 Nr. 52. Xenopol : Ist. rom. IV. p. 264. Thallóczy susține greșit, că solia ar fi fost compusă din sârbi și români, căci Brancovici însuși spune că solia a fost română fără a pomeni de sârbi.

²⁾ Thallóczy : ib. p. 704.

mai ales că el (Brancovici), lucră în numele împăratului independent și fără știrea comandantului suprem al oștilor împărătești.¹⁾ De aceea marchizul Ludovic de Baden trimite împăratului relațiunea datată în Lepa lângă Semendria la 26 Iulie 1689, cerând înviațiune, cum să procedă față de George Brancovici, care provoacă poporul la arme, se subscrie *Despot ereditar al Serbiei, Bosniei, Misiei, Traciei, Bulgariei și al Sirmiului*, pentrucă și generalul Heisler în mai multe rânduri l-a admonat, să-l urmărească cu atențiune pe omul acesta, foarte suspect pentru corespondența sa intimă cu principele Țării-Românești.²⁾

Împăratul răspunse marchizului prin scrisoarea datată în Lincz la 5 August 1689 următoarele: «Ce se atinge de *Brancovici*, acesta e acel individ, care nu de mult a fost trimis din partea celui de mai 'nainte principe al Țării-Românești împreună cu alți soli la Viena, stăruiască dar amabilitatea ta într'acolo, ca prin o bună modalitate și sub oarecare pretext, să-l chemi la tine. apoi să-l supraveghezi bine, și de va fi trebuință să-l deții».³⁾

George Brancovici, care se află la mănăstirea Tismana cu 30,000 de ostași, fără a bănuî ceva, însoțit de câțiva din oamenii săi, a plecat spre Turnul-Severin și trecând Dunărea a mers la Cladova, unde staționa marchizul de Baden cu armata sa, spre a lua înțelegere cu dânsul în privința celor de făcut. Marchizul prefăcându-se bolnav, n'a voit să dea față cu dânsul, dar l-a reținut în tabăra sa, și apoi sub escortă militară l-a trimis peste Orșova la Viena în 29 Octomvrie 1689,⁴⁾ tocmai un an dela moartea lui Șerban Cantacuzino. Ghebhardi scrie, că neștiind marchizul tocmeala lui Brancovici cu împăratul, prinzându-l «l-a trimis la Viena ca să se înrepte lucrul ;

¹⁾ Thallóczy ib. p. 705—706.

²⁾ Thallóczy : ib. 705. Ph. Röder : Des Markgrafen Ludwig von Baden Feldzüge wider die Türken. Carlsruhe 1842 II. 76, 78 la Szalay : A magyarországi szerb telepek p. 19

³⁾ Röder ib. 176 la Szalay : ib. p. 20.

⁴⁾ Thallóczy : ib. p. 706. Raici : Biografia lui George Brancovici, Lumina 1874, Nr. 54,

ci ministrul împărătesc, ca nu cumva să se izbândească după aceea pentru rușinea ce-o pățise, l-a ținut în Viena, și a scornit că l-a aflat viclean». ¹⁾

Fapt e, că George Brancovici fără a fi fost ascultat și judecat, a stat 22 ani în închisoare, 14 la Viena și 8 la Eger, unde a murit în 17 Septembrie 1711. În zadar a dat petițiuni peste petițiuni la împăratul, arătând nevinovăția sa, și meritele sale pentru curtea împărătească, ²⁾ înzădar s'a provocat la diploma din 1688, prin care îl recunoștea coborâtor din familia Despoților Brancovici; înzădar au intervenit pentru el episcopul Ienopolei Isaia Diacovici, patriarhul Arsenie Csernovici, și chiar Petru cel Mare, Țarul Rusiei, rațiunea de stat cerea să fie deținut, deși nu făcuse nimic rău: *Nihil mali fecit, sed ratio status sic requisitu*, eră răspunsul consilierilor împărătești. ³⁾ După 32 de ani rămășițele pământești ale lui George Brancovici s'au adus din Eger și s'au așezat cu pompă religioasă în mănăstirea Cruședol de către patriarhul Arsenie IV Șacabent.

Astfel și-a sfârșit viața acest bărbat, fără îndoială, cu mare minte. «Fost-a el un aventurier sau jertfă nevinovată? La această întrebare cu anevioie se poate răspunde» zice Thallóczy. ⁴⁾ Și totuși Dr. Aug. Bunea răspunde fără ezitare, că George Brancovici a fost un «aventurier politic». Dar din scrisorile lui Thallóczy, pe care se întemeiază

¹⁾ Șincai: Cronica, a. 1688.

²⁾ În cea dintâi petițiune din 1690 accentuând *solia română* cu care l-a trimis Șerban-Vodă la Viena, cere să fie înfățușat înaintea scaunului de judecată, ca să nu piară neascultat. În a doua, dată după trei ani, în limba latină motivează în 11 puncte cererea sa pentru a fi ascultat și a i-se face dreptate. La această petiție George Brancovici se subscrie: *Sacratissimae Caesareae Majestatis Vestrae, obedientissimus et devotissimus Comes Georgius Brancovics, Slavo-Serborum, Rascianorum, Orientalis Illyriae et Mysiarum Despotes et a Majestate Vestra ad pristina Antecessorum Proavorum meorum jure postliminii restitutus*. În 1692 episcopul Isaia Diacovici din Ienopolea a înaintat o nouă petițiune la Impăratul pentru eliberarea lui Brancovici. Ioan Dimitrievici, care servise ca colonel sub George Brancovici, în numele poporului sârbesc prezintă în 1693 o altă suplică Impăratului cerând cercetarea afacerii și liberarea Despotului. În 1699 se înaintă din partea clerului și poporului sârbesc o nouă petițiune pentru liberarea lui.

³⁾ Biografia lui George Brancovici, Lumina, 1874 Nrii 55—56 Thallóczy ib. p. 708.

⁴⁾ Thallóczy: ib. 709.

Dr. Bunea, având în vedere și desfășurarea evenimentelor istorice, noi scoatem cu totul altă concluziune, anume: *George Brancovici a căzut jertfă idealului ce-și fixase împreună cu principele Șerban Cantacuzino, de-a r dea popoarele creștine, liberate de sub jugul turcesc și organizate în regate federaliste, sub protectoratul imperiului german*¹⁾.

Lui Șerban Cantacuzino împăratul Leopold nu numai i-a recunoscut coborârea sa din familia împărătească a Cantacuzenilor din Bizanț, precum i-a recunoscut și lui George Brancovici coborârea din familia despoților Brancovici, dar spre a-l angaja și mai tare în interesul politicei sale, îi deschidea și o măreață perspectivă, aceea *de a-l urcă pe tronul acelei împărății*: «și gândul și gătirea lui Șerban Vodă, zice Neculcea, *eră să fie el împărat în Țarigrad*»²⁾.

Cei 24.000 de ostași sârbi, slavoni și croați pe cari Șerban îi ținea ascunși, după cum scrie Cantemir³⁾ prin păduri și munți, pentru a-i uni cu Românii, și a porni cu o armată puternică pentru a ocupa Constantinopolul, fără îndoială, erau îndemnați la arme și aduși sub comanda principelui român prin George Brancovici. Acea politică însă, care a cerut capul lui Mihai Viteazul la Turda, după 87 ani ceru capul lui Șerban Cantacuzino, care moare otrăvit, apoi a lui George Brancovici, care moare în temniță, și la 1714 capul Brancovenilor.

În timpul cât a stat în temniță George Brancovici, a scris istoria Sârbilor, care se găsește ca manuscript în biblioteca patriarhiei din Carloveț. Ci, precum observă Raici, el nu s'a îngrijit a scrie întru atât istoria Sârbilor, cât mai ales întâmplările familiei și a rudeniilor sale.⁴⁾ În istoria lui Brancovici se găsește material interesant pentru istoria Românilor. Aici se descriu, dela pag. 1301 până la 1375, întâmplările vremilor în care străbunul lui cu asemenea nume, George Brancovici, a descălecat din

¹⁾ Lumina 1874 Nr. 51.

²⁾ A. D. Xenopol: Ist. Rom. IV. p. 265.

³⁾ Șincai: Cronica an. 1688.

⁴⁾ Speranța, 1869 Nr. 17.

Moldova în Ienopolea, iar dela pag. 1375—1496 se descriu războaiele lui Mihai Viteazul cu Turcii, și dela pag. 1500 până la 1632, se descrie starea religiunii ortodoxe în Ardeal. ¹⁾ «Manuscriptul și datele adunate se folosesc și astăzi ca izvoare, espunerile sale sunt sigure unde persoana sa nu e interesată; autorul hotărât a avut un cerc larg de vederi», astfel apreciază Thallóczy istoria lui George Brancovici. ²⁾

Fără a cunoaște istoria lui George Brancovici și izvoarele de cari s'a folosit, fără a studia caracterul și personalitatea autorului nici Dr. Augustin Bunea, nici altcineva nu poate avea pretenția de a face critică temeinică și judecată dreaptă asupra lui. Dintre scriitorii români nimenea n'a cercetat pân'acum istoria lui George Brancovici. Tot ce cunoaștem din aceasta importantă lucrare, sunt estrasele și comunicările lui Raici, reproduse de Engel și Cipariu ³⁾, la care mai vin a se adauge traducerile făcute tot după Raici de către răposatul profesor și director dela seminarul din Arad Ioan Rusu și anume: a) biografia mitropolitului Sava Brancovici, ⁴⁾ b) biografia lui Maxim (Brancovici) mitropolitul Munteniei, ⁵⁾ și c) biografia lui George Brancovici, fratele mitropolitului Sava Brancovici. ⁶⁾

Răposatul profesor dela universitatea din Iași, Aron Densușianu a găsit o *Cronică românească*, scrisă tot de George Brancovici între anii 1681—1688, în care se întrebuințează cuvinte latine, precum: superbie, patrie, pretenție, gubernie, princeps, elecție, colonie etc. «Toate acestea, zice Densușianu, arată luminat, că autorul este un român de peste munți, și anume din Transilvania, un om care a fost în relațiuni de aproape cu mitropolitul Sava și să fi petrecut și chiar la curtea lui Șerban Cantacuzino». ⁷⁾ Iar noi zicem, constatând, că acel George Brancovici, au-

- ¹⁾ Biografia lui George Brancovici, Lumina, 1874 Nr. 54.
²⁾ Thallóczy: Az Al Brankovicsok Századok, 1888 p. 709.
³⁾ Arhiv pentru istorie și filologie p. 250—1.
⁴⁾ Speranța, Arad 1869 Nrii 17—19.
⁵⁾ Speranța, Arad 1871 Nrii 18—20.
⁶⁾ Lumina, Arad 1874 Nrii 51—56.
⁷⁾ Revista critică literară Iași 1893. Nr. 3. p. 100—1.

torul cronicei române, nu e altul decât chiar fratele mitropolitului Sava Brancovici, care de fapt se află între anii 1680—1689 în Țara-Românească, la curtea lui Șerban Cantacuzino, care, cu sentimentul Românului ardelean vorbind, la un loc în *Cronica* sa, de Mihai Viteazul și luptele lui cu Turcii, așa grăește: „*Cu vitejie vrednică ocărnuind a lățit puterea neamului românesc și cu fericire stăpânind Măria Sa câte trei țări, adecă Ardealul, Moldova și Țara-Românească, pe urmă după câțiva ani a perit la Turda.* ¹⁾).

George Brancovici, care șesaprazece ani a stat în serviciul principelui Apafi la Poarta otomană, și după aceea nouă ani în Țara-Românească, ca om de încredere și sfetnic intim al lui Șerban Cantacuzino, nu putea fi un «aventurier politic», un «amăgitor» cum susține fără temei Dr. Bunea, copiind pe Thallóczy, fără nici o critică, numai ca să poată critica pe următorii «vechilor istoriografi», adăugând uneori și dela sine lucruri închipuite și neezacte, d. e. că Brancovici, pela 1681, când pe tronul Țării-Românești era Șerban Cantacuzino, voia să pună pe Constantin Brâncoveanu. ²⁾).

Bărbat de stat și diplomat iscusit, iată cine era George Brancovici, fratele și biograful mitropolitului Sava Brancovici, care cu două sute de ani în urmă *prevăzuse necesitatea de-o îndrumare și apropiere a țărilor române către politica germană.* Născut și crescut în Ardeal, în sânul bisericeii române, din ramura familiei despoților Brancovici deja romanizată, el e *ardelean* în senzul strict al cuvântului, *un neaoș român*, cum îl caracterizează Șincai. ³⁾).

Tradițiunile familiare și visul lui, de-a recâștiga moștenirea despoților Serbiei, nu detrage nimic din romanitatea sa, precum și gândul și aspirațiunile lui Șerban Cantacuzino, de-a intra în moștenirea familiei Cantacuzinilor bizantini, ca împărat în Constantinopol nu detrage nimic din măreția lui, ca principe românesc.

¹⁾ Revista critică literară, Iași 1893. Nr. 3 p. 98.

²⁾ Vechile episcopii, p. 131.

³⁾ Cronica, anul 1887. Cf. mai sus p. 21.

II.

Genealogia mitropolitului Sava Brancovici.

Două păreri se susțin, cu privire la geneologia lui Sava Brancovici: una mai veche și generală, care îl coboară din familia despoților sârbești Brancovici, alta mai nouă, care neagă descendența din familia despoților.

Raici, Engel și Cipariu, au stabilit genealogia mitropolitului Sava pe baza datelor cuprinse în istoria manuscrisă a lui George Brancovici, fratele mitropolitului.

După această genealogie, despotul Sârbilor George Brancovici (1427—1456) a avut cu soția sa Irina Cantacuzino trei fii: Grigorie, Stefan, Lazar și două fete: Mara, Ecaterina. Cea dintâi a fost soția sultanului Murat II. a doua, Ecaterina, măritată după contele Cillei, a avut pe Elisabeta soția regelui Matia Corvinul.

1. Grigorie († 1460) fiul cel mai mare al despotului George Brancovici a avut fii pe Vuc și *Lazar*.

Stefan, al doilea fiu al despotului George Brancovici, a avut fii pe: Georgiu (Maxim, mitropolitul Munteniei († 1516) și pe Ioan († 1503).

Lazar († 1458), al treilea fiu a lui Georgiu Brancovici, cu soția sa Elena Paleolog: a avut trei fete Mara, Irina și Milița (Despina) soția lui Neagoe Basarab (1512—1521).¹⁾

2. *Lazar*, fiul lui Grigorie de sub Nr. 1, a avut fii pe *Dimitriu* și *George*, cari ambii au stat în serviciu la

¹⁾ Raici: Biografia mitropolitului Sava Brancovici. Speranța, Arad 1868 Nr. 17. Biografia Mitropolitului Maxim. Speranța, 1871 p. 144. Pesty Frigyes: Brankovics György rász Despotá, birtokviszonyai Magyarországbán. Budapest 1877, p. 56. Thallóczy: Az Ál Brankovicsok. Századok, 1888 p. 691.

curtea lui Alexandru Lăpușneanu (1552—1561) cu care erau înrudiți după Ruxanda soția lui Lăpușneanu, fata lui Petru Rareș și a Elenei, care eră fată de despot sârbesc.

3. *George*, fiul lui Lazar de sub Nr. 2, a avut fiu pe :

4. *Avram*, care a avut trei fii : Moise (episcopul Matei) Dănilă și George.

5. *Danilă*, fiul lui Avram a avut trei fii : Petru, Lazar (episcopul Longin) și Ioan.

6. *Ioan*, fiul lui Danilă a avut patru fii (și două fete, a căror nume nu se află însemnat) pe :

7. *Simion* (Mitropolitul Sava Brancovici) Mihai, Vasilie și George, istoriograful ¹⁾.

După această genealogie, Sava Brancovici este urmașul despotului George Brancovici († 1456) în gradul al 7-lea în linie directă descendentă.

Cei cari nu admit descendența lui din familia despoților, zic că Grigorie, fiul cel mai mare a lui George Brancovici, a avut numai un fiu, pe Vuc, care a murit la 1485 fără să lase următor după sine, susținând că ramura bărbătească a despoților sârbești s'a stins prin moartea lui George (Maxim mitropolitul) și Ioan fii lui Stefan, al doilea fiu al lui George Brancovici, la începutul secolului al XVI-lea, căci Lazar, al treilea fiu al despotului, n'a avut feciori, iar Lazar, care figurează ca frate cu Vuc, fiul lui Grigorie, n'a ezistat, ci George Brancovici, fratele mitropolitului Sava, l-a vârît în genealogia «născocită» a familiei sale, pentru a-și dovedi descendența din familia despoților. Astfel combinează Tallóczy, pe care îl urmează Dr. Bunea. ²⁾.

Dar Emil Picot a arătat, fără a fi combătut, că Vuc Brancovici, având soție pe o soră a episcopului latin Ioan Pruisz din Oradea-mare, cu aceasta a avut fiu pe Valentin Vuc, care în urma abdicării lui Ioan Pruisz, unchiul său,

¹⁾ Raici : Biografia mitropolitului Sava Brancovici, Speranța. Arad 1869. Nr. 17. Pesty : A szörényi bánság I. p. 352. Cipariu : Arhiv p. 650.

²⁾ Tallóczy : Az Ál-Brankovicsok «Századok» 1888 p. 689—713. Dr. Aug. Bunea : Vechile episcopii românești. Blaj, 1902. Ierarhia Românilor din Ardeal și Ungaria, Blaj 1904.

și prin intervenirea lui, a devenit episcopul Orăzii-mari (1490—1495). ¹⁾

Vuc Brancovici așadară n'a murit fără următor: Valentin Vuc episcop de Oradea-mare e fiul său, din care istoriografii maghiari au făcut Farkas Bálint, traducând adecă pe Vuc (Lup) cu Farkas.

Thallóczy crede totuși, că lui Bunyitay i-ar fi succes a dovedi că Vuc Brancovici n'a avut următor, citând o scrisoare datată la 1492 în Olmütz, dela Doroteia, sora episcopului Ioan Pruisz, din care se vede, că dânsa eră soția nobilului Venceslav Huta de Stwolowa. ²⁾ Dar Picot spune că sora episcopului Ioan de Pruisz, măritată după Vuc Brancovici, a murit ca femeie tină, prin urmare aceasta nu poate fi confundată cu Doroteia, care la 7 ani după moartea lui Vuc Brancovici, se află încă în viață; de altă parte, după ce Vuc Brancovici murise la 1485, scrisoarea din 1492, în care Doroteia se iscălește ca soția nobilului Venceslav Huta de Stwolowa, posterioară morții lui Vuc Brancovici, nu eschide posibilitatea, că ea întâi să fi fost măritată după Vuc Brancovici, iar după moartea lui, măritându-se a doua oară, la 1492 să fie soția lui Venceslav Huta de Stwolowa.

Cestiunea însă, care ne interesează, este de a se constata: avut-a, ori n'a avut Vuc Brancovici un frate (Lazar) ai cărui fii Dimitrie și George au fost în serviciu la curtea lui Alexandru Lăpușneanu?

Normativ pentru rezolvirea acestei chestii, zice Thallóczy, este împrejurarea, că după moartea lui Vuc

¹⁾ «Genéalogie de la famille Brancovic» par Emile Picot. „Columna lui Traian“ de B. P. Hașdeu. 1883 Nrii 1. 2. — Iată cuvintele lui Picot:

«Jean Pruisz, évêque de Nagyvárad de 1476 à 1490, avait une soeur qu'il maria au despote Vuc Brancovic. Cette soeur, qui mourut jeune, laissa un fils appelé Valentin, qui succéda, en 1490, à son oncle comme évêque de Nagyvárad. Jean de Pruisz se demit de l'évêché de Nagyvárad en faveur de son neveu Valentin, «quem diutina experientia ita dilexit ut filii loco semper haberet» (Buonfini IV. X. in fine; ed. de 1744.536). Valentin, à qui le roi Ladislas confia diverses missions de confiance (voy. notamment Fessler, Gesch. von Ungarn) mourut en 1495 „ex aqua inter cutem“, (Buonfini V.).

²⁾ Bunyitay Vincze: A váradi püspökség története. Nagyvárad 1883 I p. 321—322.

Brancovici, regele Matia a donat, la anul 1486, posesiunea aceluia, cetatea Berekszó din comitatul Valkó, lui George (Maxim) și Ioan (illustri Georgio principi et magnifico Johanni despotae), fii lui Stefan, al doilea fiu al despotului George Brancovici. Dar împrejurarea aceasta nu dovedește, că Vuc Brancovici, fiul lui Grigorie, n'a avut un frate Lazăr, ci că, după moartea lui, regele Matia a dăruit cetatea Berekszó fraților George (Maxim) și Ioan, nu la altă persoană din familia despotului George Brancovici.

Dovada documentală, pentru constatarea și confirmarea titlului de despot în favorul lui Ioan fiul lui Stefan, nu servește, și nu poate servi ca contra-dovadă, pentru a conchide logicește, că Vuc n'a avut frate, că Lazar n'a existat și n'a fost fratele lui; pentru că regii ungari, în general, numai acelor persoane le recunoșteau și confirmau titlul de despot, cari se întrețineau în Ungaria și documentau faptice credința lor către rege. Lui Vuc Brancovici, care a venit din Turcia în Ungaria la 1465, și a servit în armata lui Matia, pentru vitejia și credința lui către patria (ungară) regele i-a confirmat titlul de despot la 1471, deși atunci încă trăia în Italia unchiul său Stefan, fiul despotului George Brancovici, legitimul purtător al titlului de despot. ¹⁾

Încă ceva. După moartea despotului Ioan († 1503) titlul de despot, pe când încă trăia fratele său George (Maxim) a trecut în 1504 la Ioan Beriszló și în 1526 la Stefan Beriszló, dar fiindcă acesta se alăturase la partidul german, titlul de despot i-s'a luat și s'a dat lui Bosics Radics; de unde se vede, că acest titlu în urmă ajunsese la astfel de persoane, care nu erau în nici o legătură de sânge cu Brancovicii, și a căror nume ținea departe ideia unei aspirațiuni la principatul sârbesc, ²⁾ căci în înțelesul pactului dela 1426, încheiat între regele Sighismund și despotul Stefan Lazarevici, la caz dacă despoții din familia Bran-

¹⁾ Pesty Frigyes: Brankovics György rácz Despota birtokviszonyai Magyarországhan, p. 58. 60.

²⁾ Pesty: o. c. p. 64.

covici ar muri fără următori de sex bărbătesc, atunci toată Sârbia avea să treacă sub coroana Ungariei. ¹⁾

Aceasta e cauza pentru care regii ungari numai la anumiți membrii din familia despotului George Brancovici le recunoșteau și confirmau prin diplome titlul de despot! Eră adecă un interes politic, ca membrii acestei familii de sex bărbătesc, să dispară, și să nu figureze în diplomatica ungară. Numai în chipul acesta se poate esplică, cum familia despotului George Brancovici, care singur a trăit 90 de ani, să se stingă cu totul la 60 ani după moartea lui, când el lăsase trei feciori după sine. Și tot pentru această cauză, după moartea lui Ioan, titlul de despot li-s'a dat Beriszló-ilor, cumnați nu consângeni cu Brancovicii, din care împrejurare se poate deduce, zice Pesty Frigyes, fără să susțină cu pozitivitate, că ramura Brancovicilor s'a stins la începutul veacului al XVI-lea. ²⁾

Dar dacă nu se poate constată cu pozitivitate ci se deduce numai, că ramura bărbătească a despoților Brancovici s'a stins la începutul secolului al XVI-lea, pe ce temeii se pretinde că Grigorie, fiul cel mai mare al lui George Brancovici, care nici n'a trăit în Ungaria, ci în Turcia, n'a avut afară de Vuc alt fiu, când Raici și alți istoriografi susțin, că *Lazar* a fost fiul lui Grigorie, având doi fii, pe *Dimitrie* și *George*, la curtea lui Alexandru Lăpușneanu, dela cari și-au luat începutul și anume dela *Dimitrie familia Brancovanilor* din Țara-Românească, iar dela *George familia Brancovicilor* din Transilvania. ³⁾

Despre Dimitrie scrie Raici, pe urmele lui George Brancovici, că aliându-se cu Iacob Eraclit Despotul, l-a sluit la nas Tomșa și l-a trimis la Mircea domnul Mun-

¹⁾ Szalay: A magyarországi szerb telepek. Pest 1861 p. 10. Pesty: o. c. pagina 4.

²⁾ Ib. p. 63.

³⁾ Raici l. c. Raici pare a confundă pe Ruxanda, soția lui Lăpușneanu cu mama ei Elena, soția lui Petru Rareș, căci ea eră fată de despot, probabil fata controversatului Lazar, fiul lui Grigorie despotul, și cu dânsa erau frați Dimitrie și George, iar Ruxanda le venea nepoată.

teniei, care îndurându-se spre el, că erà din vița despoților sârbești, i-a dăruit o moșie în părțile Craiovei. ¹⁾

Cronicarul Nicolae Costin încă vorbește de *Dumitrașco Sârbul* pe care-l însemnase Tomșa la nas, și Lăpușnean Voda l-a predat lui Mircea, fiind cu prepus de domnia Țării Muntenesti. ²⁾

Iar despre George, scrie Raici, că având învoire dela Sighismund Báthory, principele Ardealului, s'a așezat în Ienopolea, Boroș-Ineul de astăzi, în comitatul Aradului. ³⁾

Pesty Frigyes, ca și Raici, derivă familia mitropolitului Sava Brancovici, dela acest George stabilit în Ienopolea, căruia Sighismund Báthory, pentru bunele servicii, i-a donat celatea Világos, Pâncota, Șiria și alte teritorii în jurul Aradului și Cenadului, cu titlul de *jupan* (comite) al Ienopolei, numai cât dânsul (Pesty) nu admite că numitul George ar fi din familia despoților sârbești. ⁴⁾

Dr. Aug. Bunea urmând a combate părerile, relativ la originea familiei Brancovici din Ienopolea și citând fals pe Márki, susține lucruri contrare faptelor istorice, anume că la 1552 Ienopolea cu domeniul ei și Pâncota au căzut în mâna Turcilor, cari au făcut din Ienopolea sandjacet turcesc, prin urmare Sighismund Báthory n'a putut da jupanului George, străbunul mitropolitului Sava Brancovici, moșiile amintite. ⁵⁾

Ne ezact! Căci Márki constată, că dapă-ce familia Losonczy în linia bărbătească s'a stins la anul 1552 Ienopolea veni la 1556 în posesiunea lui Ioan Sighismund Zapolia, și *numai la 1566 a fost ocupată de Turci*, iar la 1595 reocupată de Sighismund Báthory, apoi la 1658 iarăși ocupată de Turci, până la 1693, când fù cucerită

¹⁾ Raici l. c. însă greșit că în loc de a căpăta milă i-s'a tăiat capul. (A. D. Xenopol. Istoria Românilor III p. 87).

²⁾ Letopișetele Moldovei și Valahiei I. p. 446. Xenopol: Istoria Rom. III. p. 87.

³⁾ Raici l. c. Se pare că aici Sighismund Báthory ocure din greșală, în loc de Sighismund Zapolia (1541—1571) a cărui domnie coincide cu domnia lui Lăpușneanu Vodă.

⁴⁾ Pesty: A szörényi Bánság I. p. 352.

⁵⁾ Dr. Aug. Bunea: Ierarhia Românilor din Ardeal și Ungaria p. 256—7.

de armata împărătească. ¹⁾ Dar și pe timpul ocupării turcești, principii Ardealului totdeauna au considerat sandjacaatul Ienopolei ca teritor ardelenesc și de fapt Ienopolea niciodată n'a fost cedată orții otomane. ²⁾

Thallóczy asemenea constată, că la curtea lui Alexandru Lăpușneanu se aflau frații Dimitrie și George, dar aceștia, zice el, erau *Dimitrie și George Branco, predecesorii Brancovanilor* din Țara-Românească, cari nu aveau nici o legătură cu despoții Brancovici, ³⁾ de unde Márki conchide, că George Brancovici, străbunul mitropolitului Sava, mai corect se pronumește *Brancovan* ⁴⁾. În adevăr, pe o evanghelie din 1682 dela biserica din Vestem, George, fratele mitropolitului Sava Brancovici, se află iscălit *Gheorghie Brâncoveanu* ⁵⁾. Dar Brancovanii încă sunt din vița despoților Brancovici, având și unii și alții o stirpe comună: familia *Branco* în Bulgaria. ⁶⁾

După istoricul Fotino, începutul Brancoviceștilor în Țara-Românească, datează dela fiul despotului Stefan, anume George Brancovici, care călugărindu-se sub numele de *Maxim*, cu muma sa Angelina a venit în Țara-Românească pe timpul lui Radu Vodă cel Mare, care dăruindu-i o moșie pentru locuință, după numele lui satul luă numele *Brancovenii*. ⁷⁾

«Familia *Brancovenească*, zice Xenopol, este originară din Brancovicii Bulgariei. Vâlcu Brancovici perind în o luptă contra Turcilor, fiul său, a cărui nume nu s'a păstrat, vine la sora lui în Muntenia, soția lui Neagoe Basarab, și rămânând aici, devine stirpea din care se trag

¹⁾ Márki o. c. II. p. 159. Dr. Szentkláray: A csanádi egyházmegye története I. p. 443.

²⁾ Dr. Szentkláray I. c. p. 144.

³⁾ Thallóczy I. c. p. 692.

⁴⁾ Márki Sándor: Aradvármegye monográphiája II. p. 239,

⁵⁾ N. Iorga: Neamul Românesc III p. 441.

⁶⁾ *Branco* sévastocrator seigneur d'Ohrida (Picot I. c.). B. P. Hașdeu: Negru-Vodă, p. 245. În diploma regelui Sighismund din 1428 George Brancovici se numește „filius Wuk, filii *Brank*“ (Szalay: Szerb telepek, p. 119). *Brancovici*, sârbește însemnează fiul lui Brancu. (Fotino: Istoria generală a Daciei II. p. 135).

⁷⁾ Fotino: Istoria gen. a Daciei II. p. 135.

Brancovenii, cari își romanizară numele lor din Brancovici în *Brancovanu*.¹⁾

În cele expuse, abstracție făcând de erorile de detalii în respectul cronologic și al persoanelor, găsim la toți istoriografii *un fond de adevăr comun*, acela: că familia mitropolitului Sava Brancovici este un neam cu familia Brâncovanilor, coborâtori din familia despoților Brancovici, înrudiți cu Cantacuzinii și Basarabii Țării-Românești, căci este fapt, că despotul George Brancovici, († 1456) a avut soție pe Irina din familia Cantacuzinilor bizantini, dela cari își trag originea principii Cantacuzini ai Munteniei; că Maxim călugărul, nepotul despotului George Brancovici, cu membrii familiei sale s'a așezat în Muntenia pe timpul lui Radu al IV-lea cel Mare și a mijlocit pacea (1507) între Radu și Bogdan domnul Moldovei; ²⁾ că după moartea lui Nifon (1508) acest călugăr din familia despoților Brancovici devine mitropolitul Munteniei, ³⁾ însărcinat cu misiuni politice de cătră principii Radu și Mihnea pe lângă Vladislau II. regele Ungariei; fapt este mai departe că principii Neagoe Basarab și Petru Rareș au avut soții, cel dintâi pe Despina, al doilea pe Elena,

¹⁾ A. D. Xenopol: Ist. Rom. IV. p. 365—6. Soția lui Neagoe Basarab însă, după relatările cronicarilor, a fost Despina, fata lui Lazar despotul, mort la 1458, care n'a avut feciori, deci fiul numitului Valcu nu putea fi frate cu ea, ori că dânsa nu eră fata acelui Lazar, căci dat fiind anul morții lui 1458, chiar dacă Despina s'ar fi născut în anul acesta și s'ar fi măritat în anul întâi (1512) al domniei după Neagoe, ea trebuia să fie atunci de 54 ani, dar Despina, văduva lui Neagoe la 1538 încă trăia. (Xenopol II. p. 482). — Ioan Rusu crede că soția lui Neagoe a fost vre-o nepoată a lui Lazar despotul. („Biografia mitropolitului Maxim“. Speranța. 1871. p. 144). Ori, ceea-ce se pare mai probabil, Despina să fi fost fata controverzatului *Lazar*, fiul lui Grigorie Brancovici.

²⁾ Raici: Biografia mitropolitului Maxim. Speranța. Arad 1871 p. 145. Xenopol: Ist. Rom. II. p. 506.

³⁾ Picot I. c. Georges Brancovic despote 1485 moine sous le nom de Maxime, Métropolitain de Valahie 1513 † 18 Janvier 1516. — Dr. Augustin Bunea greșește punând pe Maxim la 1507 episcop de Sirmiu în scaunul mitropolitan al Țării-Românești, pentru că el nu eră atunci decât ieromonah, și numai în 1508 s'a hirotonit întru Arhieru ca mitropolit al Munteniei, de unde abdicând de groaza lui Mihnea, s'a retras în localitatea din Sirmiu, unde a întemeiat mănăstirea Cruședol, de aci rechemat sub domnia lui Neagoe Basarab a ocupat a doua oară scaunul mitropolitan, de care abdicând s'a retras definitiv în mănăstirea Cruședol întemeiată cu ajutorul bănesc dela acest principe român.

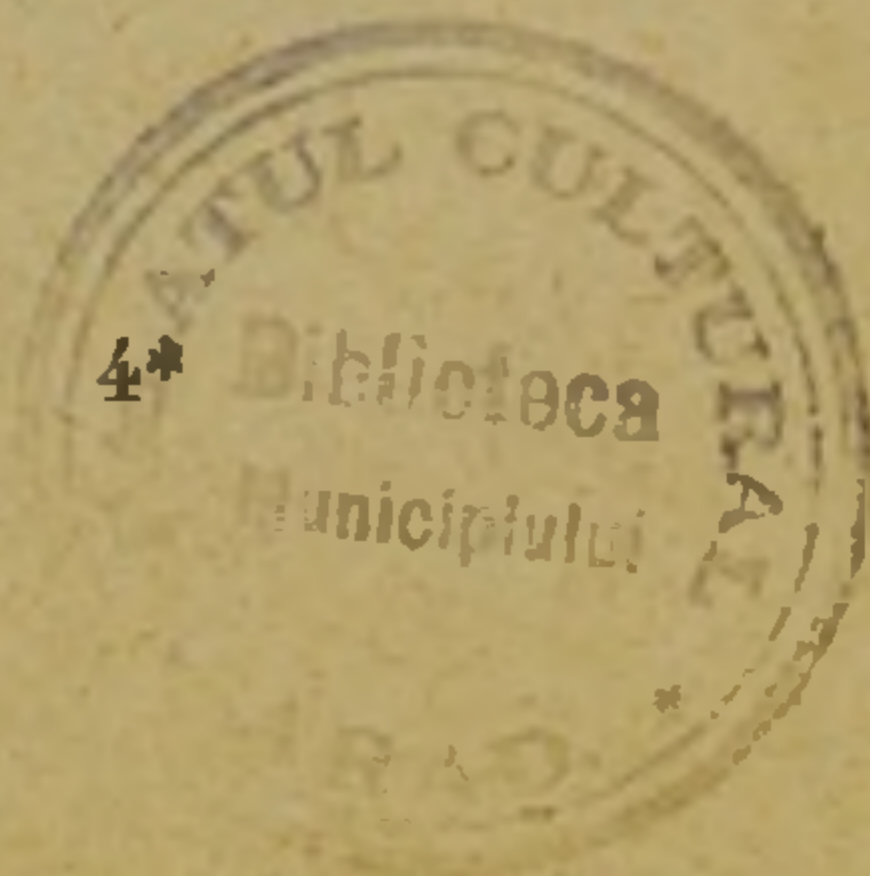
ambele fete de despoți sârbești; ¹⁾ fapt e, în fine, că Constantin Cantacuzino, care a venit în Muntenia pela 1633 și căsătorindu-se aici cu Ilinca fata lui Matei Basarab, a dat Țării-Românești pe principele Șerban Cantacuzino și pe mama lui Constantin Brancovean ²⁾ cu cari mitropolitul Sava Brancovici și fratele său George au avut intime legături.

Rămâne deci fără temei afirmațiunea luată de Dr. Aug. Bunea dela Tallóczy, că George Brancovici ar fi amăgit pe Constantin Brancoveanu să creadă că el este înrudit cu ei, căci de fapt ei erau înrudiți, ceea-ce recunosc și scriitorii Sârbi. A. Stoiaciovici zice, că frații George și Sava Brancovici au fost consângeni ai Principilor Brancoveni din Țara-Românească, ³⁾ și ceea-ce este hotărâtor: nu există nici un document, că Brancovanii s'ar fi lăpădat de această înrudire, ca să credem lui Dr. Bunea că ei au fost amăgiți. Tallóczy însă susține greșit, că Constantin Brancoveanu eră Voevodul Țării-Românești la 1681, căci atunci se află pe tronul Munteniei Șerban Cantacuzino.

¹⁾ Xenopol: Ist. Rom. II. p. 482, 564.

²⁾ Xenopol: Ist. Rom. IV. p. 218.

³⁾ Tincu-Velea: Istorioară bis. pol. națională, p. 53, nota.

III.

Brancoviceștii și Episcopia Ienopolei.

În lunca Aradului, lângă linia ferată care leagă Câmpia Ungariei cu Munții Apuseni ai Ardealului, se află situată, pe ambe malurile Crișului-alb, comuna *Ineu*, sau Boroș-Ineu, care în documentele vechi se numește *Ienopolia*, cu o populație de peste 5000 suflete, între cari 3500 Români, restul Maghiari și puțini Nemți. Numirea de Boroș-Ineu datează din secolul XVII dela George I. Rákoczy, care într'un document din 20 Iunie 1643 numește cetatea Ineului : *ars nostra Boros-Jenő*. ¹⁾

Ineul a fost cea mai importantă întăritură a Ardealului în tot ținutul dela Lipova-Arad până la Oradea-mare, aparținând la comitatul Zărandului, care se întindea dela Brad pe valea Crișului-alb până la Giula, care la anul 1715 s'a adnexasat la comitatul Bichiș, iar comitatul Zărand rămase la părțile adnexasate Transilvaniei până la 1861, afară de cercurile Zarand (comună) și Ineu, care dela 1747 se încorporase la comitatul Aradului. ²⁾

Pe locul unde se ridică Ineul înainte fusese o mănăstire întemeiată de comitele Dienes din familia Beche-Gregor, pe care la an. 1199 regele Emeric o ia dela Lucaci și Ioan, nepoții lui Dienes, și o dă lui Onth și fiilor săi Ioan și Iacob. ³⁾ În 1318 mănăstirea ajunse iarăși în posesiunea familiei Beche-Gregor, căci magistrul

¹⁾ Rácz Károly : A zarándi egyházmegye története p. 164.

²⁾ Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában. Budapest 1896. p. 28—32.

³⁾ Knauz : Monum. Strig. I. 1601. 1. Fejér : Cod. dipl. II. 373—5. Dr. Szentkláray : A csanádi egyházmegye története I. p. 438.

Leel din această familie, în acelaș an acuză la regele Carol Robert pe Ivanca castelanul dela Pâncota, că a ocupat cu nedrept mănăstirea și *satele românești* aparținătoare. ¹⁾ Resturi de ruinile acestei mănăstiri se găsesc și astăzi în partea despre malul drept al Crișului, puțin spre nord-est dela comună, pe locul căruia Români de acolo îi zic : «râtul călugărilor» în preajma morii «bălucana» aproape de cărcima numită «Mândra Măriuță» ²⁾. Numirea de «bălucana» păstrată în graiul poporului, se pare a fi rămășiță din epoca Voivodatelor și Chinezatelor românești, a căror căpetenii se numiau Voivozi sau Bani și Chinezi sau Căpitani, și este probabil că Lucaci de care se vorbește în documentul regelui Emeric, a fost Ban al districtului, *Banul Lucaci*, și de aci numirea «bălucana» din Banlucana, adică moara lui Ban Luca. ³⁾

Documente autentice despre ezistența Ineului avem din secolul XIV. dela 1387, când Ineul împreună cu Pâncota și Dezna se aflau în posesiunea lui Losonczy Banul Severinului, fiul ardeleanului Dioniziu Losonczy. ⁴⁾ Probabil familia Losonczy să fi întemeiat cetatea Ineului. La începutul secolului al XV-lea, când despotul George Brancovici eră stăpânul întinsului domeniu al Șiriei (Világos) în scaunul de comite al Zărandului ședeau feciori din familia principilor sârbești. ⁵⁾ În 1566 Ineul fû ocupat de Turci, dar reocupat de ardeleni în 1595. Mihai Voda în 1599 cucerind Ardealul numi căpitani noi în cetățile Zărandului, și pretinse dela nobilimea comitatului să țină adunările comitatene în Ineu. ⁶⁾ În 1626 prin art. de lege 26 Ineul se declară de sediul comitatelor unite Arad și Zarand. Principii Ardealului, îndeosebi cei doi Rákoczy, cu privilegiul campaniilor militare, cât și în timp de pace

¹⁾ Zichy : Okm. II. 131—133. 11. Dr. Szentkláray ib. Márki : Arad-vármegye monographiája II. p. 130.

²⁾ Dr. Szentkláray ib. p. 439. Astăzi cărciuma nu mai există.

³⁾ Nicolae Horga : Oglinda, Buda 1807 p. 121—122.

⁴⁾ Fejér, X. 1. 747. Márki : ib. p. 129. Dr. Szentkláray ib. p. 440.

⁵⁾ Dr. Szentkláray : ib. p. 456.

⁶⁾ Márki : ib. p. 33 și 159.

petreceau adeseori timp mai lung cu toată curtea lor în Ineu. Rákoczy-eștii aveau vie și vilă pompoasă la Mocrea. Împrejurarea aceasta cum și pozițiunea strategică a localității a determinat pe George I. Rákoczy de a transforma cetatea Ineului la 1643 în fortăreață de primul rang. Dar în anul 1658 Ineul fu ocupat cu ajutorul lui Mihnea Vodă de cătră Turci, sub a căror stăpânire rămase până la 1693. ¹⁾

Scrietorul turc Evlia Celebi, care petrecuse în Ineu pe timpul domniei turcești, ne dă în memoriile sale din 1660—1664 următoarea descriere interesantă a cetății și orașului Ineu, unde s'a născut și a trăit Sava Brancovici, până ce a luat ocârmuirea mitropoliei Belgradului :

„*Forma cetății Ianova*“ (Ineu). ²⁾ Pe malul râului Criș e o cetate pătrată ; are bastioane mici, de piatră, dintre cari fiecare seamănă cu întăriturile lui *Iced-suds* (simbolul tăriei) și în fiecare încap 1000 de oameni ; în fiecare sunt 10 tunuri balicmez. Are spre mează-zi o poartă, a cărei cheie o păstrează ianicear-aga. În șanț curge Crișul. Din lăuntru de poartă este geamia *sultanului-han Mohamed*. La baza geamiei e un turn de lemn cu cias și o moară cu cai. În lăuntru al acestei cetăți este *cetatea nouă*. E o drăgălașă cetățue, în care afară de odăile ienicilor altceva nu este. La cele patru colțuri are patru turnuri puternice, de lemn, cu lățimea păretelui de 20 picioare. Această cetățue are o poartă spre apus. Și șanțul acesteia e plin de apă curgătoare. ³⁾

Suburbiul Ianovei. Curge printr'însul râul Criș. De a dreapta și stânga râului e mare orașul, care se întinde pe pământ în formă de săgiată ; întinderea e de vre-o 4800 pași, de prezent e o palancă pornită spre dezvoltare. Are peste tot opt bastioane puternice și trei porți, anume : poarta *Timișorii* la miază-zi, poarta *Giula* spre apus, poarta *Orăzii* spre răsărit, și toate sunt de lemn. Și șanțul acestuia îl umple Crișul ; s'au adunat 10.000 raiale, și au făcut un nou șanț. În acest suburbiu e geamia foarte frumoasă a lui *Körpöli Mohamed*, cu acoperiș de țiglă, minaret de cărămidă și e foarte mare geamia. În cearși este geamia lui *Ozman aga de chasec*, foarte artistică, frumoasă, aco-

¹⁾ Dr. Szentkláray ib. p. 448 și 452—3.

²⁾ Ineu se numește turcește : Ianova.

³⁾ Cetatea susț și astăzi transformată institut de idiști (a fost cazarmă de honvezi) cu păstrarea vechei construcțiuni turcești. Lângă cetate în marginea Crișului mai stă și azi un mecet sau moschee turcească.

perită cu țiglă și având minaret de lemn. Deasupra porții acestei geamii este sculptată următoarea tarichie :

Marele Dumnezeu miluește acest pământ.
Din dragoste pentru dânsul am făcut aceasta înaltă casă.
Pe cel ce plângând vine la poarta ta, nu-l lăpăda din mila ta.
Iasidsi Osman nădăjduiește iertare și milă dela slujitorul tău. ¹⁾
Cu povestirea împrejurărilor *Hatif* a spus tarichia
În anul o mie șaptezeci-și-trei ²⁾ s'a gătit aceasta casă de rugăciune.

Geamia lui *Sufi Kenaan* pașa e cu țiglă și minaret de scânduri. Aproape de dânsa, tot lângă amintitul cap de pod este geamia lui *Körpülizade Fazil Ahmed* pașa. În afară de aceasta mai sunt și meceturi. Peste tot sunt opt sute de case mai mici și mai mari, cu țigle, cu grădini în acest oraș înfloritor, care a pornit acum spre dezvoltare. Râul Criș curge tocmai prin mijlocul orașului și din toate ferestrele și balcoanele pescuiesc la felurite sorte de pești. Marele număr al grădinilor și parcurilor de trandafiri, mulțimea feluritelor grădini, forma și poziția singuratecelor grădini, nu este de descris. Dintre toate casele mai frumoase este palatul pașii, lângă poarta de spre *Giula*; toate clădirile sunt acoperite cu țiglă, frumoase și împodobite; au antișambre, odae de baie și mulțime de odăițe.

Ferestrele caselor și balcoanele dau spre Criș. Fiecare palat își are luntrița și lada pentru transportul de alimente; fiecare își ia prietini, se așează în luntrițe și merg la viile din împrejurime și în grădinile de peste râu; și acolo petrec și se distrează. În vii, umplându-se sufletele lor de cântecul duios al priveghitorii, se cufundă în plăcere și admirare. În parcul din împrejurime, trandafirul, iacintul și diferite flori, cu mirosul lor înviorează creierul omenesc. Pe malul râului sunt sădiți pretutindenea pomi roditori și nenumărați chiparoși înclinați cari umbresc râul, și îl fac par'că un lac umbros adșemi (perzan). Iată sub acești arbori umbroși, întreagă populația *vilăetului* șezând în grupe savurează farmecul anotimpului.

Acest oraș fiind o nouă cucerire, guvernatorul actual a dat oarecari prerogative și avantagii locuitorilor, așa că orașul zi de zi se desvoaltă și vin aci *raiale* din alte orașe și ținuturi. Până acum nu are decât o baie (scaldă). La capul podului de lemn de peste Criș a clădit *Ahmed* pașa, fiul lui *Körpöli*, un mare și frumos han, acoperit cu țiglă. Are două sute de prăvălii, dar nici un imaret și jumătate nu are. Acest oraș e foarte, dar foarte bogat; *raialele* dintr'insul sunt *ardeleni* și *valahi*, soldații sunt

¹⁾ Mohamet, profetul.

²⁾ 1662 d. Hristos,

poturi și bosniaci, cari în felul trupelor din Timișoara și Lipova poartă haine de grănițeri“. ¹⁾

Cam dela mijlocul veacului al XVI-lea Ineu deveni patria adoptivă a Brancoviceștilor ²⁾. Aici a înflorit pe timpul lui Sighismund Báthory și sub cărmuirea episcopilor Brancovici episcopia ortodoxă a Ienopolei, unde a stat ca mitropolit și Sava Brancovici la începutul activității sale doi ani. ³⁾ Urme de cultură din epoca Brancoviceștilor Ienopolei se văd până astăzi. Neamurile mitropolitului Sava emigrând în Ardeal, spune George Brancovici, au întemeiat frumoase biserici de piatră în Alba-Iulia, Teiuș, Inedoara, Ilia, Orăștie și aiurea. ⁴⁾ Șerban Vodă scrie la 1684 pe o evanghelie dată pomană bisericii din Tilișca, că această biserică a făcut-o vlădica Sava. ⁵⁾ Vor fi biserici unite chiar în care preoții altarului pomenind pe «ctitorii sfintelor biserici» pomenesc în rugăciunile lor, fără să știe, pe mitropolitul Sava, ori pe alți membri ai familiei lui.

Avram, strămoșul mitropolitului Sava, fiul jupanului George care s'a așezat cel dintâi în Ineu, a luat parte în lupta contra Turcilor la Lipova în 1597. ⁶⁾ Iară fiul său Moise, ca văduv călugărindu-se sub numele de Matei, a fost episcop în Ienopolea. ⁷⁾ Fiul acestuia, Solomon, de asemenea călugărindu-se, sub numele de Sava, fû întâi episcop în Ienopolea, apoi mutându-și sediul în 1605 la Lipova, s'a numit episcop al Ienopolei și Lipovei. ⁸⁾ Principele Sighismund Rákoczy, pentru serviciile ce i-a făcut

¹⁾ *Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai, 1660—1664. Traducere din limba turcească de Dr. Karácson Imre. Budapest, 1904 p. 25—28. „Biserica și Școala“. Arad, 1905, Nr. 16.*

²⁾ Cf. mai sus p. 32.

³⁾ Márki ib. p. 239 și 241. Dr. Szentkláray ib. p. 456.

⁴⁾ Raici: Biografia lui Sava Brancovici, Speranța 1869 p. 127. Cipariu, Arhiv p. 650.

⁵⁾ N. Iorga: Neamul românesc III. p. 418.

⁶⁾ Cipariu: Arhiv p. 650. Lupta a fost în 1596. Diferința de un an nu alterează faptul.

⁷⁾ Raici l. c.

⁸⁾ Márki: Aradvármegye monographiája II. p. 239. — N. Dobrescu: Fragmente privitoare la istoria bis. române, p. 14. — Dr. Aug. Bunea: Vechile episcopii românești p. 70.

întru recâștigarea cetății Lipova, i-a donat prin diploma din 28 Iunie 1607 moșiile Bruznyk, Radmanoczil și Melytkokia împreună cu prediu Sabatel; iar prin diploma din 9 Noemvrie 1607 îi dăruiește toate morile de pe Murăș în hotarul Radnei. ¹⁾

Un alt episcop în Ienopolea a fost Longin, văr cu Sava de mai sus și unchiu mitropolitului Sava II. Brancovici, care pentru tulburările Turcilor, cât mai ales din cauza stăruințelor lui George Rákoczy pentru calvinizarea Românilor, părăsându-și scaunul la anul 1640, a trecut în Țara-Românească, așezându-se în mănăstirna Comana. ²⁾ Viața acestor trei ierarhi ai Ienopolei, Matei, Sava și Longin, după cum spune Raici, se află descrisă în istoria manuscrisă a lui George Brancovici, împreună cu întâmplările vremilor în care a descălecat străbunul său cu acelaș nume George Brancovici din Moldova în Ienopolea. ³⁾

Avem dară la începutul secolului al XVII-lea un episcop Sava în Ienopolea, nepotul lui Avram fiul jupanului George și văr primar cu episcopul Longin și cu Ioan, tatăl mitropolitului Sava II. Brancovici, a cărui existență se dovedește cu documente oficiale, care la urmă devine mitropolitul Sava I. al Ardealului.

Pe temeiul diplomei din 15 Ianuarie 1608 a lui Sighismund Rákoczy, dată preotului Mihai din Vaidafalva, Cipariu arată că în adevăr pela 1608 eră un mitropolit Sava, și pe când după cronica sincronă eră un Teoctist între anii 1605—9, după diploma amintită eră *Sava, unul mai vechiu decât Sava Brancovici (1656—1680)*. ⁴⁾ S. Clain încă amintește de acest Sava mitropolit, însă nu află când s'a făcut mitropolit, și cât a șezut în scaunul mitropolitan, dar că a trebuit să fie mai înainte de anul

¹⁾ Márki: ib. II. p. 184. — N. Dobrescu: p. 14—16.

²⁾ Raici l. c. Márki l. c. p. 184. 241.

³⁾ «Lumina», Arad, 1874 Nr. 56.

⁴⁾ Cipariu: Archiv p. 610. I. Hintz: Geschichte des Bisthums der griehisch — nicht — unirten Glaubensgenossen in Siébenbürgen p. 20. N. Popea: Vechea Metropolie p. 72.

1631. ¹⁾ În seria mitropoliților însă la anul 1618 îl pune hotărât Sava I. ²⁾.

Noi susținem, că numitul mitropolit Sava I. este chiar episcopul Sava dela Ienopolea și Lipova, ³⁾ a cărui guvernare mitropolitană se confirmă atât prin diploma din 15 Ianuarie 1608, cât și prin cea din 9 Iunie 1609, în care Gabriel Báthory pomenește de «Vlădica Românilor, care locuiește în Belgrad» ⁴⁾. Dr. Bunea crede că acest «Vlădică» nu poate fi altul decât Teoctist, fiindcă și Cipariu îl găsește între 1605 și 1609, dar despre Teoctist, singur zice, că numai alâta se știe, că în 13 Martie 1606 intră în Brașov să scoată din post pe preotul de acolo Neagoslav. ⁵⁾.

Cipariu nu susține și Dr. Bunea nu probează cu nimic, că Teoctist a funcționat ca mitropolit în Belgrad până la 1613, ⁶⁾ iar N. Iorga nu știe cine a fost arhiepiscopul românesc de Alba-Iulia sub stăpânirea lui Gavril Báthory, care ținut dela 1608 până la 1613, ⁷⁾. Susținem dar că acel vlădică eră mitropolitul Sava I. care, probabil va fi stăpânit dela 1608, până către 1622, când dăm de mitropolitul Dosoftei, căci până la 1622 n'avem dat sigur despre existența acestui mitropolit, ⁸⁾ și Dr. Bunea numai afirmă, dar nu produce nici un act prin care s'ar putea constata, că Dosoftei a funcționat ca mitropolit în Belgrad între 1613 și 1622.

În fața acestor circumstanțe hotărâtoare, și în temeiul diplomei lui Sig. Rákoczy din 28 Iunie 1607, în care Sava se numește expres și exclusiv *episcopul unor biserici românești din Transilvania* (reverendi Savae Episcopi quarundam ecclesiarum et Valachorum în Transylvania

¹⁾ S. Clain : Ist. Românilor ms. IV. part 8 §. 4.

²⁾ Acte și fragmente. p. XIII.

³⁾ «Biserica și școala» 1904. Nr. 12.

⁴⁾ Cipariu : Arhiv, p. 550. Șincai : Cronica. II. a. 1609. N. Iorga : Sate și preoți. p. 47.

⁵⁾ Dr. Augustin Bunea : Vechile episcopii p. 68.

⁶⁾ Dr. Augustin Bunea : o. c. p. 69.

⁷⁾ N. Iorga l. c.

⁸⁾ Dr. Bunea o. c. p. 78.

passim existentium etc.) afirmațiunea că el a fost episcopul unor «sate românești și sârbești» în părțile timișene, care nu aveã nimic a face cu Ardealul, și prin urmare ierarhiei sârbești și nu celei românești are de a-și mulțami episcopia, ¹⁾ cade dela sine, mai ales că principele Rákoczy nici n'ar fi putut face donațiune unui episcop în afară de hotarele principatului său.

Rămâne dar faptul constatat de S. Clain și Cipariu că între 1608 și 1630 a ezistat un mitropolit a Belgradului, Sava I. din familia Brancovicilor, unchiul mitropolitului Sava al II-lea, care fusese înainte episcopul Ienopoles, căci dacă după 50 de ani un protopop Simion (Sava) din familia aceasta ajunsese mitropolit, cu cât mai vârtos trebuie să admitem lucrul acesta pentru episcopul Sava, care își câștigase merite la reocuparea Lipovei dela Turci, recunoscute prin două diplome a lui Sig. Rákoczy din anul 1607. ²⁾

Relativ la episcopia Ienopolei, Dr. Aug. Bunea zice, că cei ce scriu despre ea, Pesty Frigyes și Márki o consideră de o episcopie sârbească, supusă ierarhiei sârbești, și tot acolo adaugă îndată, că Pesty și scriitorii românești urmează, cu privire la această episcopie, o «istorie mincinoasă» scrisă de George Brancovici. ³⁾ În ce anume se urmează istoria micinoasă? În aceea, că unii o consideră de episcopie sârbească, alții de episcopie românească? dl Bunea n'o spune. Dar noi, cu provocare la actul din 1444, prin care despotul George Brancovici donează lui Ioan Huniady cetatea Világos și domeniul ei cu 110 comune, am arătat ⁴⁾ că în comitatul Aradului și Zărandului pela mijlocul secolului al XV-lea nu erã populație sârbească, ci numai *români*. nobili (nemeși) și iobagi, fiind adecă locuitorii ținutului *români curați*, ori *slavi romanizați*. ⁵⁾ Tot astfel și mai târziu, după două sute de

¹⁾ N. Iorga : Sate și preoți p. 46. Dr. Bunea o. c. p. 70.

²⁾ N. Dobrescu o. c. p. 14—16.

³⁾ Dr. Aug. Bunea : Ierarhia Românilor p. 199.

⁴⁾ Biserica și Școala 1904 Nr. 12.

⁵⁾ Márki o. c. I. 126 498.

ani, scriitorul turc Evlia Celebi, atașat armatelor turcești, care între anii 1660—1664 a călătorit prin Ungaria, și cercetând între alte localități și Ienopolea, constată că locuitorii (raialele), sunt *ardeleni* și *valahi*, (români). ¹⁾

Mai multe familii din părțile Boros-Ineului, alungate de Turci din vetrele străbune, s'au refugiat la Teiuș, între Alba-Iulia și Aiud și au obținut privilegiul de dto 30 Iunie 1665 dela principele Apafi. Intre aceste familii întimpinăm pe : Ioan Popa, Toma Faur, Marcu Faur, Tripon Cocioabă, George Cocioabă, George Curechiu, Ignatiu Vankully (Vancu), despre cari, *după nume chiar judecând, nu putem afirma, zice Dr. Bunea, că ar fi fost de origine sârbească.* ²⁾

Nu putea fi așadar sârbească episcopia Ienopolei, chiar și dacă unii din ierarhii ei vor fi fost sârbi de origine, pentru că caracterul național al unei biserici particulare nu-l determină naționalitatea chiriarchilor după vreme, ci naționalitatea poporului din care se alcătuește. Și lucru ciudat, că după pretinsa istorie «mincinoasă» a lui George Brancovici, *în Ienopolea a fost înainte chiar Arhiepiscopie și mitropolie, care Mihai Basarab Voevodul a transpus-o în Belgradul Transilvaniei,* ³⁾ teorie susținută de N. Iorga și Dr. Bunea, cari de asemenea pun începutul mitropoliei Belgradului dela Mihai Miteazul, cu acea deosebire, că pe când Iorga și Bunea nu admit existența unei mitropolii românești în Ardeal, înainte de Mihai Viteazul, «sârbul» George Brancovici, nu numai o admite, dar constată a fi ezistat chiar în Ienopolea, de unde el nu o duce nici la Ipec nici la Belgradul Serbiei, să o închine ca «instituție sârbească» ierarhiei sârbești, ci o pune tocmai în Belgradul Transilvaniei, în circumscripțiunea și în legătura canonică a ierarhiei românești.

¹⁾ Evlia Cselebi török világ-utazó magyarországi utazásai. Traducere din limba turcească de Dr. Karácson Imre. Budapest. 1904, p. 28.

²⁾ Vechile episcopii, p. 116. Aceste familii până în secolul trecut au avut un rol însemnat în viața publică a Românilor. precum familiile Vancu și Cociuba în Arad, familia Faur în Orade, familia fostului comite suprem al Aradului Georgiu Popa etc. care toate aveau titlul nobiliar de Teiuș.

³⁾ Raici : Biografia lui Sava Brancovici. Speranța 1869 p. 151.

Este adevărat, că prin diploma Leopoldină din 4 Martie 1695 episcopia Ienopolei s'a pus sub jurisdicțiunea patriarhului sârbesc ¹⁾, sigur cu consentimentul episcopului de atunci Isaia Diacovici, care în privirea propagandei pornite, pentru unirea cu biserica Romei, sub mitropolitul Teofil (1692—1697) nu mai aveà nici o garanță în legătura canonică cu mitropolia Belgradului, pentru asigurarea și conzervarea ortodoxiei biserice și a popului de sub păstorirea sa. Dar înainte ea erà sub jurisdicțiunea mitropolitului de Alba-Iulia. pe cum se vede aceasta din o scrisoare dela 30 Aprilie 1693 adresată de mitropolitul Teofil, către preotul din comuna Roxin, astăzi moșie (pustă) în comitatul Aradului, în care se titulează *Arhiepiscop și Mitropolit al Belgradului și Aradului: «Milostiu Bojiu Theofil Arhiepiscop i Mitropolit stol Belgradski, Orodski, iproci»* etc. ²⁾. Dela 1691 adică episcopul Ienopolei, Isaia Diacovici, luase titlu de episcop al Aradului ³⁾ și ca atare până la 1695 fusese sufragantul mitropolitului de Alba-Iulia.

Titlul de mitropolit, după unirea mitropolitului Atanasie, se pare că la începutul secolului al XVIII-lea, cel puțin pe un timp, a trecut la episcopii Ienopolei-Aradului, precum se vede din niște însemnări ce se găsesc, una pe o Evanghelie, manuscript vechiu slavon, proprietatea Conzistorului nostru din Oradea-mare, de cuprinsul acesta: «scris'am eu popa Ianoș din Oradie-mare, când au fost anii dela nașterea Domnului 1715 meș. noem. 21 de zile, în zilele generalului Solțer, și erà obeșter în miliție Papiș Adam, și erà mitropolit Ioanichie dela Arad»; alta slavonă și românească pe o bucată de hârtie lipită

¹⁾ Szalay: A magyarországi szerb telepek, p. 135. Dr. Bunea susține un lucru neadevărat, afirmând că mitropolitul Sava cu fratele său George ar fi pregătit calea Sârbilor în Ungaria, căci colonii sârbești începură a se așeza în țările coroanei ungare încă din secolul XV, iar «potopul de Sârbi» — Turcii l-a mânăat și împăratul Leopold I, l-a adus în țara ungurească; și nu Sârbii, ci curtea catolică a Vienei, care nu unire ci desbinare a adus între Români, i-a făcut pe aceștia «să se bată ca orbii între sine».

²⁾ Márki: Aradvármegye monográphiája II. p. 242.

³⁾ Márki ib. p. 266.

în Cazania dela Belgrad din 1699, proprietatea bisericeii din Cinteii în comitatul Aradului, tot cu asemenea cuprins : «aceasta carte ce se numește sfânta scriptură e a domnului *mitropolit al Boroș-Ineului Ioanichie Martinovici*, și am scris eu ierodiaconul Sofronie, la anul dela nașterea lui Hristos 1718 în Măderat în 16 Octomvrie ¹⁾.

Intr'un circular datat în Oradea-mare la 16 Februarie 1738, *Isaia Antonovici*, episcopul Aradului se intitulează : *pravoslavnic mitropolit Aradului și Orăzii cei mari și Knopolei*» ș. a. ²⁾. Savenirea unei mitropolii a Ienopolei a rămas multă vreme neștearsă în conștiința poporului.

---

¹⁾ Ioanichie Martinovici a fost episcopul Aradului dela 1710—1721.

²⁾ Dr. Ilarion Pușcariu : Documente pentru limbă și istorie, p. 222.

IV.

Sava Brancovici, alegerea, hirotonirea și confirmarea lui de mitropolit.

Mitropolitul Sava Brancovici, numit în botez Simion, s'a născut în Ienopolea, Boroș-Ineul de astăzi în comitatul Aradului, din ramura familiei despoților sârbești Brancovici, stabilită în Ienopolea, cum am arătat.¹⁾ Anul nașterii nu se știe, dar fiind el încă tânăr, când s'a ales de mitropolit, și în adânci bătrânețe la 1680, când a fost detronat, cum relatează fratele și biograful său George, după toată probabilitatea s'a născut cam pela 1618—20 având adecă vârsta de 38—40 de ani când s'a suit pe scaunul mitropolitan.

Instrucțiunea elementară a primit-o în casa părintească, iar pentru completarea cunoștințelor a făcut călătorii prin Ungaria, Iliria și Misia de jos, de unde trecând Dunărea în Țara-Românească, s'a oprit la mănăstirea Comana, unde se află în retragere unchiul său Longin, episcopul Ienopolei, care voia să-l rețină lângă sine. Izbucnind însă colera în Ienopolea, care în decursul unei săptămâni a răpit pe tatăl său, doi frați și pe sora sa cea mai mare, care era logodită, după stăruințele mamei sale, se întoarse acasă. El era acum hotărât a părăsi locul natal și a se reîntoarce împreună cu fratele său la unchiul lor în Țara-Românească, dar cedând rugărilor mamei sale, a abstat dela aceasta hotărâre, și după dorința ei s'a căsătorit, având și copii.

¹⁾ Cf. mai sus p. 28.

Intre acestea, murind protopopul Ienopolei Grigorie Brancovici, o rudenie a lui Simion, întreaga obște a eparhiei ienopolitane a stăruiat pe lângă dânsul, ca să le fie protopop, dar el mai vârtos refuză de a se preoți, fiindcă locuia la frontieră și sentinela cetății Ienopolei avea dese ciocniri cu oastea turcească făcând multă vărsare de sânge, iar în luptele cu Turcii numele lui Simion era mărit pentru vitejia sa. Trimișii Turcilor în Ienopolea pentru regularea graniței a și ridicat jalbă la marele Jupan și Căpitan al cetății în contra lui Simion Brancovici, cerând depărtarea lui din Ienopolea, ceea-ce a solicitat-o și dupăce Simion se preoțise, dar cetățenii le răspundeau că Simion a părăsit cele lumești, și acum se ocupă numai cu lucrurile cele sfinte, la ce trimișii turcești au reflectat în limba maghiară . «*nappal pap, éjszakán pedig fegyveres ellenség és békesség rontó*», adică: «ziua e preot iar noaptea vrășmaș înarmat și stricător de pace». ¹⁾ Era adică în timpul năvălirilor turcești, când nobilii proprietari ai Ineului erau îndatorați a face serviciul militar ca călărași, iar cari nu aveau proprietate, ca pedestrași cu sabie și pușcă, ²⁾ și protopopul Simion adeseori trebuia să-și apere cu arma în mână avutul și pe ai săi. ³⁾ Se vede că era crescut în spirit milităresc, și dacă a primit tagma preoțească, aceasta a făcut-o la insistența rudeniilor și eparhioților, și din motiv, ca dignitatea cea mai înaltă bisericască în Ienopolea să rămână și pe mai departe la familia Brancoviceștilor. «Cât de umilită și mizeră a fost în timpurile acelea casa Brancoviceștilor» exclamă istoricul Raici, «când, lipsind principii și despoții din casa lor, căutau oarecare înlățetate în biserică, și aceasta mai vârtos pentru pâne».

Hotărându-se dar pentru primirea tagmei preoțești și provăzută cu celea trebuincioase și cu scrisoare reco-

¹⁾ Am reprodus textual aceste cuvinte cum se găsesc la Raici, pentru că unora le place a le redă tendențios cu: „ziua-i popă noaptea-i hoț”. (Dr. Bunea: Vechile episcopii, p. 118).

²⁾ Dr. Szentkláray: A csanádi egyházmegye története, I p. 448.

³⁾ Talloczy: Az Ál-Brankovicsok. Századok. 1888 p. 694.

mandatoare, Simion plecă în Țara-Românească la unchiul său episcopul Longin în mănăstirea Comăna, prin a cărui mijlocire s'a hirotont de preot și protopop în Târgoviște de către mitropolitul Ștefan. Apoi, dăruit de unchiul său cu feloane și alte obiecte bisericesti, s'a întors la Ienopolea, unde tot clerul și poporul a eșit întru întimpinarea lui, afară de soția sa, care încetase din viață tocmai în ziua și ora când el s'a hirotont de preot, precum scrie fratele său George.

Simion Brancovici a fost dar protopop românesc al Ienopolei (Ineului) hirotont de către mitropolitul Țării-Românești. Ca protopop Simion precum în Ienopolea așa și în parohiile din prejur ale episcopiei Ienopolei a făcut rândueli și așezăminte corăspunzătoare pentru buna păstorire a poporului și administrarea bisericilor căci în timpurile acelea să răspândise și domina secta calvinească în părțile de care erau încunjurați, așa că mulți preoți «de ai nostri din Ardeal», scrie George Brancovici, răzându-și barbele, au căzut dela credință, și pentru buna stare a mijloacelor celor din afară ale vieții, nesuferind perzecuțiunea, au purces după calvini făcând scandal și ocară bisericei răsaritene». ¹⁾

Ostașul viteaz ce înspăimântă pe păgân, se făcū ostașul lui Cristos, apărând cu vitejie *biserica românească* până la sacrificiul vieții sale, ca un păstor adevărat, care își pune sufletul pentru oi.

După retragerea mitropolitului Daniil II. devenind vacant scaunul mitropoliei Ardealului, preoții și laicii adunați în sobor la anul 1656 au hotărât să nu aleagă pe altul de mitropolit în Bălgradul Transilvaniei, la biserica sfintei Treimi, decât pe protopopul Simion Brancovici, care cu toate că eră încă tânăr și nepotrivit pentru demnitatea aceasta, precum scrie fratele său George, dar pentru vrednicia lui a fost ales cu unanimitatea voturilor. ²⁾

¹⁾ Raici: Biografia lui Sava Brancovici. Speranța. Arad 1869. Nrii 17— 8. Cipariu: Arhiv, p. 650. Aceste sunt singurele izvoare cunoscute până aci despre viața lui Sava Brancovici înainte de a fi mitropolit.

²⁾ Raici: Biografia lui Sava Brancovici. Speranța. 1869 p. 152 157.

George al II-lea Rákoczy, care de sigur îl cunoștea personal din Ineu, numai că n'a fost contra alegerii lui Simeon Brancovici de mitropolit, dar a și scris în afacerea aceasta recomandându-l lui Constantin Basarab voivodul Țării-Românești, ca să-i înleznească călătoria la Constantinopol pentru a se hirotoni întru Arhiereu la Patriarhie. Ajungând la Târgoviște, Simion a predat scrisoarea recomandatoare principelui, care nu se învoi cu o călătorie așa grea și periculoasă, ci ordonă mitropolitului Ștefan al Târgoviștei, exarhul patriarhal, să-l hirotonească el. Mitropolitul urmând ordinul domnesc, a avizat îndată pe Longin unchiul lui Simion în mănăstirea Comana să vină la actul hirotonirei, și după ce Simion mai întâi se călugări sub numele de Sava, a treia zi după Înălțarea sfintei cruci anul 1656 fu hirotonit întru arhiereu de cătră mitropolitul Ștefan încunjurat de episcopii țării. Despre actul hirotoniei mitropolitul Ungro-Vlahiei i-a dat un document solemn numit gramata arhierască scrisă în limba românească de cuprinsul : «*ca bine să învețe și să păstorească turma lui Cristos Dumnezeu, dar și turma să asculte de păstor ca de Domnul*» etc. . . . Gramata aceasta dată în Mitropolia Târgoviștei în anul 1656 în luna lui Septemvrie poartă subscrierea : *Ștefan, mitropolitul României Transalpine.*¹⁾

Reîntors în Ardeal cu bogate daruri dela mitropolitul și principele Țării Românești, Sava Brancovici fu întărit în demnitatea de mitropolit prin diploma dată de George al II-lea Rákoczy în Cluj-Mănăstur la 28 Decemvrie 1656, și ocârmui biserica românească sub numele de *Sava al II-lea Brancovici și Corenici 24 de ani.*²⁾

La S. Clain, Petru Maior, Șincai, Laurian și Nilleș, tot ca Sava al II-lea figurează, căci precum am arătat,³⁾ un mitropolit cu numele Sava a mai fost între anii

¹⁾ Textul original (românesc) al gramatei se găsește reprodus în istoria manuscrisă a lui George Brancovici Cartea V. p. 1515.

²⁾ Corenici titlul nobiliar.

³⁾ Cf. p. 41. 42.

1608 — 1622 din familia Brancoviceștilor, ci S. Clain greșește supranumind pe Sava II. Brancovici și — Vestemeanul, adică originar din Vestem. ¹⁾).

Cuprinsul diplomei de confirmare este următorul :

„Noi George Rákoczi din grația lui Dumnezeu Principe Transilvaniei, Domn părților țării Ungurești și Despan Săcuilor. Facem cunoscut prin aceasta tuturor celor ce să cuvine. Că fiindu-ne recomandat onorabilul *Sava Brancovici și Corenici*, de Reverendissimul bărbat George Csulai ²⁾ Episcopul tuturor bisericilor ortodoxe (calvinești) din Transilvania și Predicator în Alba-Iulia, despre *modestia, integritatea vieții, învățătura și mărturisirea religiei lui*, și dobândind supt acest nume dela noi asecuranța de a i da Episcopatul bisericilor din comitatele Albei din Transilvania, Hunedoarei, Zorinului, Bihorului, Zarandului Crasnei, Solnocului de mijloc și celui interior, Dobăcii, Clujului, Turzii, cetății de Baltă și Marmorușului, din districtele cetății de Peatră, Bistriței și Beiușului și din toate scaunele Săcuești și Săsești, între *Greci Sârbi și Români*: am hotărât să dăm acelu *Sava Brancovici și Corenici* și să-i întărim *Episcopatul peste toate bisericile de ritul grecesc* din prezisele comitate, Districte și Scaune Săcuești și Săsești ale Transilvaniei și ale părților Ungariei cele unite cu dânsa, între *Greci, Sârbi și Români*. Așa dară dăm și concedem acelu *Sava Brancovici și Corenici deplină putere în bisericile sau diecezele pomenite supuse jurișdicțiunii sale, de-a săvârși drept și legitim toate celea ce se țin de deregătoria sa, de-a vizita bisericile și de-a le guvernă, de-a judecă cauzele de căsătorie, de-a pedepsi greșele Preoților cu viață desfrânată, de-a implini deregătoria bisericască cu învățatură cu evlavie și cu purtare curată, de-a primi persoane destoinice, și de-a depărta pe celea nedestoinice, și de-a face toate celea ce se țin de chemarea sa după usața lor, numai să nu fie contrare învățaturii Dumnezești, și de-a se bucură de veniturile sale cele legitime, adecă de acelea care le-au avut din vechime predecesorii săi Episcopii bisericilor Grecilor, Sârbilor și Românilor, și de-a luă darea obicinuită pe an dela fiecare preot și protopop din bisericile românești și grecești din prezisele comitate, districte și scaune Săcuești și Săsești: precum îi dăm și întărim prin aceasta*

¹⁾ S. Clain: Istoria Românilor ms. t. IV. part. VIII. §. 5. Petru Maior: Istoria bisericii Românilor Buda 1813 p. 79. 160. și partea inedită în Acte și frag. p. 145. Șincai: Cronica an. 1660. Tr. Laurian: Documente istorice. Viena 1850 p. 129. Cipariu: Acte și fragmente, p. 225. Nilleș: Symbolae I. p. 166—167.

²⁾ La Laurian și Cipariu Isulai greșit, în loc de: Csulai.

carte. — Din care cauză vă comandăm vouă credincioșilor noștri, ilustrilor, onoraților, măriților, generoșilor, Despanilor, vice-Despanilor, Judicilor, Nobililor asemenea Căpitanilor, vice-Căpitanilor, judicilor Regali, Prefecților, Provizorilor și Castelanilor, precum și înțelepților și circumspecților Măiestri, cetățenilor, Primarilor și Regalilor și judicilor Scaunelor, din orice comitate, Bihor, Maramoruș, Cetăți, Districte (mai ales din Beiuș) din scaunele Săcuești și săsești mai înainte numite, celor de acum și celor viitori cari se vor pune după timp, sau vor ține locul lor; și tuturor celor alți cărora se cuvine sau se va cuvine atât bisericesti cât și laici, la cari va ajunge această carte, ca să cunoașteți pe numitul Sava Brancovici și Corenici drept *Episcop al preziselor biserici Românești Grecești și Sârbești* din pomenitele comitate, districte și scaune săcuești și săsești, să-l primiți, să-l lăsați să umble în toate locurile, să merge și să se întoarcă, ba încă să-i stați într'ajutor cu toate mijloacele, ca să poată preveghia public peste bisericile sale, să le poată vizita, îngriji și guvernă, să poată purcede legitim în diregătoria sa, să indrepteze scandalele, să pedepsească cu pedeapsă cuvenită pe Preoții, protopopii, și laicii cari fac escesuri, să i aducă la ordine, și să pedepsească după lege faptele care se vor ține de judecata sa, și să primească veniturile sale cele legitime, ca să aibă de unde să acopere cheltuețele pentru tipărirea cărților în limba națională a bisericilor care stau supt dânsul, pentru ținerea școalelor și pentru onorarul nostru care a obicinuit din vechime a se plăti Principilor Transilvaniei, adică acelea care le-au avut din vechime ceialalți Episcopi ai Grecilor, Sârbilor și Românilor, să ia dela fiecare preot și protopop ai bisericilor pomenite din mai înainte numitele comitate, districte și scaune săcuești și săsești. Spre a cărora memorie și întărire vecinică am hotărât să dăm grațios pomenitului Sava Brancovici și Corenici aceasta carte a noastră, întărită cu sigilul nostru cel acățat și autentic. Dat în castelul nostru Cluj-Monoștur în 28 ale lunii Decembrie anul Domnului 1656. ¹⁾.

George Rákoczi m p. (L. S.).

Din aceasta diplomă vedem că mitropolitul Sava II. Brancovici nu numai recâștigă bisericile, care George I. Rákoczy le luase de sub jurisdicțiunea mitropolitului Stefan Simion și le puse direct sub cea a superintendentului calvinesc, ci obțină confirmarea și întinderea jurisdicțiunii mitropolitane asupra tuturor bisericilor românești în Tran-

¹⁾ Documente istorice, Viena. 1850. p. 126. Vezi Adn. Nr. I.

*silvania, părțile Ungariei și în Bănat (Severin) cum nu-o avuse înainte nici unul din antecesorii săi. Vedem mai departe că acelea restricțiuni și condițiuni jicnitoare, care George I. Rákoczy le puse mitropolitului Stefan Simion la 1643, în diploma dată lui Sava II de principele George II Rákoczy nu se găsesc, din potrivă mitropolitului i-se dă «deplină putere în bisericile sau *diecezele* supuse jurisdicțiunii sale», ordonându-se tuturor autorităților și direcțiilor publice «să-l primească, să-l lase să umble în toate locurile, ba încă să-i stea întru ajutor cu toate mijloacele, ca să poată priveghia public peste bisericile sale, să le poată vizita, îngriji și guvernă».*

Dr. Aug. Bunea zice, că înainte de-a emana decretul de numire Sava «fusesse ezaminat de superintendentul maghiar George Csulai și dupăce acesta se convinge despre destoinicia lui, și de sigur și despre *aplecarea lui* (?) de-a nu împedecă lățirea calvinizmului între Români îl recomandă principelui, care deocamdată numai îl asigură, că-l va numi episcop la Bălgrad, dar încă nu-l numi, așteptând ca el să se consacre mai întâi episcop». etc. ¹⁾. Ne ezact, căci Sava *pe baza alegerei* fii recomandat de principele George Rákoczy lui Constantin Basarab, ca să-i mijlocească consacrarea, și întărirea lui, cum se zice expres în decretul din 28 Decem. 1656, se făcù tocmai pentru *erudițiunea și mărturisirea religiunii lui* . . . (ac eruditione, in suae religionis professione), a religiunii ortodoxe resăritene, nu a celei calvine.

Supunerea lui Sava la un ezamen de capacitate din partea superintendentului calvinesc, care numai după ce s'ar fi convins despre *aplecarea lui* de-a nu împedecă lățirea calvinizmului l-a recomandat principelui, rămâne o combinațiune și părere individuală a Dr-lui Bunea, care nu e sprijinită cu nici un document sau probă convingătoare.

Mai originală este deducțiunea ce o face Dr. A. Bunea din formularea decretului de numire a mitropoli-

¹⁾ Dr. Aug. Bunea: Vechile episcopii p. 112,

tului Sava II. care în tractările ce zice că le-ar fi avut anterior cu superintendentele Csulai și cu principele Rákoczy, «a știut coti pe români, și a scoate în primul plan alte neamuri și mai vartos pe neamul său sârbesc», pentru că în decretul din 1656 Sava se numește «episcop al bisericilor dintre *Greci, Sârbi și Români* (universarum ecclesiarum inter Graecos, Rascianos et Valachos existentium) adică întâi biserici grecești și sârbești și numai în coadă *românești*, pe când în decretule pentru numirea antecesorilor lui Sava mitropoliții sunt puși numai pentru Români, sau cel puțin în prima linie pentru ei și nu pentru alte neamuri». ¹⁾

Astfel de argumentație se numește *sofizmă*, de care unui istoric și critic serios nu-i permis să facă întrebuințare. Dr. Augustin Bunea, dacă ar fi voit, putea să vadă, în textul aceluiaș decret mai jos, puse în locul întâi bisericile românești: «Vă comandăm . . . ca să cunoașteți pe numitul Sava Brancovici și Corenici drept episcop al preziselor *biserici românești*, grecești și sârbești, (mandanus quatenus praefatum Szavam Brancovit et Corenit dictarum *Ecclesiarum Valachalium, Graecorum, Rascianorum, et Valachorum . . . existentium*»). În diploma lui Acațiu Barcsai din 1659 se numește exclusiv: *episcopul bisericilor românești*, fără a se face pomenire măcar de bisericile grecești și sârbești (reverendi Szavae Brankovitz, universarum in ditone nostra *ecclesiarum Valachicarum Episcopi*); iar în diploma lui Apafi din 1675 se numește în primul loc episcopul bisericilor românești, apoi sârbești și grecești: «Sava Brancovici vrednicul episcop al *bisericilor românești*, sârbești și grecești.

Dar diploma de întărire a lui Sava Brancovici, e făcută după formularul diplomei lui George I. Rákoczy din 1643 dată mitropolitului Ștefan Simion reproducând aceleași fraze, în care de asemenea bisericile românești sunt puse la «coadă»: «dăm și concedem acelui Ștefan Simion . . . a se bucură de veniturile sale cele legitime,

¹⁾ Dr. A. Bunea: Vechile episcopii p. 116.

adecă de acelea care le-au avut din vechime predecesorii săi episcopii *biserícilor grecești, sârbești și românești*, (dantes et concedentes eidem Stefano Popa Simonio . . . suis legitimis proventibus ac redditibus fruendi, iis nimirum, quibus aliis *ecclesiarum Graecorum, Rascianorum et Valachorum* superintendentes praedecesores eius antiquitus introductis usi sunt). Dacă dela topica cuvintelor s'ar putea concluda la stabilirea unui fapt istoric, atunci după felul de argumentație a lui Dr. Bunea mitropolitul Ștefan Simion încă au fost Sârb, care «a cotit pe Români, pentru a scoate în primul plan neamul său sârbesc», fiindcă și în diploma lui George I. Rákoczy găsim puse în locul întâi bisericile grecești și sârbești și numai în «coadă» cele românești.

Dar avem un document din 1599 dela Mihai Viteazul, care numește pe *Ioan Cernai* episcop *sârbesc* al unor biserici românești, în Vad (. . . honorabilis Ioannis Chyernay, Episcopi *Rhasiani* certarum *Ecclesiarum Valachalium* et.). Nu cumva pe Ioan Cernai ar trebui să-l considerăm de *sârb* pentru că în document se numește episcop sârbesc? Și prin numirea acestui episcop «sârbesc» nu cumva Mihai Viteazul va fi căutat a coti și el pe Români? ¹⁾.

Silințele ce-și dau unii, mai ales Dr. Bunea, pentru a dovedi «sârbizmul» mitropolitului Sava Brancovici, sunt zadarnice și fără nici un rost. Familia Brancoviceștilor Ienopolei și familia Brancovanilor din Țara-Românească, dupăcum am arătat, sunt două ramure din trupina despoților sârbești Brancovici, *romanizate*. Mitropolitul Sava însuși s'a născut *ardelean* și *român*. «El eră, fără îndoială, născut și crescut în Transilvania, și *romanizat*», zice învățatul profesor Eusebiu Popovici. ²⁾.

Soborul bisericeii Românilor din Transilvania, de sigur nu l-ar fi ales de mitropolit dacă eră sârb și nu român. Activitatea lui de 24 ani încoronată cu martiriul

¹⁾ Dr. Aug. Bunea : Ierarhia Românilor, p. 30. 298.

²⁾ Eusebiu Popovici : *Istoria bisericeii române*, după prelegerile dela universitatea din Cernăuț, manuscript litografiat, anul 1883.

său este proba cea mai evidentă și neresturnabilă a romanității sale și a dragostei cu care a servit biserica ortodoxă română. Dar apoi când singur mărturisește a fi român, și pentru respectarea limbei românești și eliminarea limbei slavoane din bisericile Românilor ia celea mai energice măsuri în soborul din 1675, cu ce drept și pe ce temeiu cineva îi poate contesta romanitatea?

Avem două regulamente dela mitropolitul Sava II. alcătuite în soborul cel mare care s'a ținut la Balgrad în anul 1675. În cel dintâi la punctul 1 și 2, mitropolitul adresându-se preoților ordonează :

«Cuvântul lui Dumnezeu să se vestească în limba noastră românește» . . . «și care cărți sunt scrise și scoase pe limba românească să se cetească și să se învețe».

Tot astfel și în al doilea regulament la punctul 1 și 8 dispune :

«Cuvântul lui Dumnezeu . . . să se vestească în limba noastră românește, carele ne-am născut . . . iar popii cari nu se nevoiesc cu românie, ci tot cu sârbie . . . aceia să se oprească din popie» . . .

Dacă mitropolitul Sava nu eră român, nu s'ar fi identificat sub raportul limbei cu preoțimea română, și nu ar fi accentuat că limba română e limba sa : *«limba noastră în care ne-am născut»*, ci ar fi zis : *«Cuvântul lui Dumnezeu să se vestească în limba cea românească»*, fără atributul «noastră». Dar el merge mai departe, amenințând cu destituire pe preoții cari vor servi în limba sârbească și nu în cea românească, ceea-ce un episcop sârb ori cu sentimente sârbești, de sigur n'ar fi făcut.

Întemeiat pe dovezi atât de clare, prin care se confirmă romanitatea mitropolitului Sava Brancovici, fericitul Petru Maior exclamă : *«deșerți sunt acei sârbi, cari grăesc, cumcă acest mitropolit a fost de neam sârb și nu român»*.¹⁾

¹⁾ Cipariu ; Acte și fragmente p. 150.

Dr. Aug. Bunea nu primește autoritatea și mărturia lui Petru Maior, ci îl ceartă indirect, năpustindu-se asupra dlui T. V. Păcățan, căruia îi face imputarea necuviincioasă că: »dacă și-ar fi deschis ochii cum se cade, ar fi văzut că cuvintele acestea. *«cuvântul lui Dumnezeu să se vestească în limba noastră românește, carele ne-am născut»* (în care ne-am născut) nu sunt numai ale lui Sava, ci și ale principelui Apafi (?) al cărui nume este scris în fruntea porunței Arhieresti, alături cu numele lui Sava. Prin urmare, continuă Dr. Bunea, dacă domnul P. deduce din aceste cuvinte, că Sava Brancovici a fost român, pentru că vorbește de limba românească, *«în care ne-am născut»* trebuie să deducă că și Mihai Apafi a fost român, căci și el vorbește de limba românească, *«în care ne-am născut»* (?).

Dar Păcățan n'a făcut altă, decât a reprodus cuvintele lui Petru Maior, care ne-a transmis regulamentele (așezămintele) mitropolitului Sava, și care de sigur a văzut foarte bine că la regulamentul dintâi figurează numai numele mitropolitului Sava, iară la al doilea alături cu numele lui Sava este scris și numele principelui Apafi. El însă n'a dedus și n'a putut deduce din împrejurarea aceasta, că cuvintele: *«limba noastră românească, în care ne-am născut»* ar fi totodată și cuvintele principelui Apafi, cum susține Dr. Bunea; întâi pentru că textul regulamentului e original românesc, care pentru acest cuvânt nici la un caz nu putea avea semnătura principelui, și nu se știe în ce chip a ajuns în manuscript numele principelui lângă numele mitropolitului, nu subscrise ci suprascrise ambele nume; al doilea, pentru că regulamentul cuprinde *«faptele unui sobor mare»* de sub vlădica Sava, cum observă Petru Maior, deci nu este alcătuit în numele principelui, și nu principele, ci mitropolitul cu soborul său grăiește printr'ânsul.

Un singur istoric din cei bătrâni este Cipariu, care la 1855, în opoziție cu Petru Maior ținea cumcă Sava

Brancovici a fost sârb. «Fără a fi sârbi, zice el, adevărul istoric ne constrânse a mărturisi cumcă Sava a fost sârb». ¹⁾

Dar atunci Cipariu încă nu știa că Sava Brancovici era *ardelean de naștere*, până ce după 15 ani (1870) îi publică biografia în extras, după Engel, în «Arhiv pentru filologie și istorie» unde părerea sa de mai 'nainte în privința naționalității lui Sava, de și formal nu o retractează, dar nici nu o mai susține. ²⁾.

---

¹⁾ Tim. Cipariu: Acte și fragmente. Blaș, 1855, p. 70 not. a) și p. 190, not. b).

²⁾ Cipariu: Arhiv, pag. 650—1.

V.

Activitatea mitropolitului Sava II. Brancovici.

Istoricul nu va putea să scrie și să aprecieze activitatea mitropolitului Sava II. Brancovici în toată întinderea și însemnătatea ei, dacă nu va ținea samă de situațiunea politică și religioasă a poporului român în Transilvania, când el a luat cârmuirea bisericei române.

În timpul domniei lui Rákoczy II. (1653) și Mihai Apafi (1669) s'au codificat sub titlul: *Approbatae et Compilatae Constitutiones Transilvaniae*, legile dietale dintre anii 1540 până la 1653 și celea eșite între anii 1654 și 1669 care se decretaseră unele, anume pentru desființarea bisericei și naționalității poporului român.¹⁾ «Cei de secta românilor numai până la un timp se suferă, până va plăcea principilor și regnicolilor». «Fiind că nici religiunea națiunei române nu este una din celea recepte». ²⁾ «Cei ce nu ar voi a se întoarce la religiunea cea adevărată (calvină) să se scoată din țară, fie episcopi românești, fie popi ori călugări». ³⁾

Și fiindcă mitropolitul era căpetenia și reprezentantul bisericei, George I. Rákoczy prin diploma din 10 Octomvrie 1643 pe lângă că-l puse pe mitropolitul Ștefan Simion sub dependența superintendentului calvinesc, dar îi zmulse de sub jurisdicțiunea sa trei protopopiate, din districtul Făgărașului, iar în alte ținuturi bisericile Alamorului, Orăștiei, Hațegului, Hunedoarei, Iliei și Crișului,

¹⁾ A. Papiu Ilarian: *Istoria Românilor*. Viena 1851 t. I. p. 57. 58. G. Barițiu: *Părți alese din istoria Transilvaniei* t. I. p. 129—135.

²⁾ *Approbatae const.* p. I. t. 1. a 3. p. III. t. 59. a. 1. A. P. Ilarian l. c.

³⁾ Art. de lege 37 din 1566. G. Barițiu l. c. p. 130.

toate le supuse jurisdicțiunii superintendentului calvin, și prin condițiunile speciale cuprinse în aceeași diplomă nu numai surpă cel din urmă rest al autonomiei bisericesti, dar a cassat și dogmele credinței cu care se deosebia biserica răsăritană de cea reformată.¹⁾ Următorul lui Ștefan Simion, mitropolitul Daniil se pare că din cauza acestor împrejurări excepționale și-a părăsit scaunul trecând în Țara Românească în 1656.²⁾

Atunci apărură Sava Brancovici, *om luminat și energic, diplomat și teolog distins*, pe care principele Rákoczy II. îl confirmă în demnitatea de mitropolit tocmai pentru eminentele calități, *învățătura și energia sa*.³⁾ Autoritatea și influența lui se observă din decretul de numire, prin care redobândi dreptul peste bisericile care le luaseră calvinii sub Georgiu I. Rákoczy și obținură întărirea jurisdicțiunii sale asupra *tuturor bisericilor românești din Transilvania, Ungaria și Banat*, cum văzurăm mai sus, adică și asupra celor din ținutul Făgărașului, de și în diplomă nu se face nici o pomenire de bisericile Făgărașului, dar nici nu se scot espres de sub jurisdicțiunea mitropolitului, cum se face în diploma lui Rákoczy I. din 1643 și în cea dată mitropolitului Iosif Budai de Piskincz la 28 Decembrie 1680 de principele Mihai Apafi.⁴⁾

Dar succesul cel mai mare îl avură mitropolitul Sava Brancovici, că prin diploma de întărire nu i-se puse nici una din condițiunile cuprinse în celea 15 puncte din diploma lui Rákoczy I. ca mitropolitului Ștefan Simion, și mai apoi mitropolitului Iosif Budai, următorul lui Sava. N. Iorga crede că *punctele* de aceea lipsesc din diplomă, pentrucă Rákoczy va fi socotit că nu e nevoie de asemenea îndă-

¹⁾ G. Barițiu : o. c. p. 139.

²⁾ Documente istorice : Viena 1850 p. 125 N. Popea : Vechia Mitropolie p. 77.

³⁾ Istoria bisericii române, după prelegerile profesorului Eusebiu Popovici a. 1883. N. Iorga : Sate și preoți p. 62. Talóczy : Az Á¹-Brankovicsok. Századok 1888 p. 694. Dr. Thim : A szerbek története, II p. 86. T. V. Păcățan : Istoriografi vechi, p. 149.

⁴⁾ Documente istorice p. 128. Cipariu Acte și fragmente p. 62. Tincu-Velea : Istorioară bisericească, politico-națională, p. 53—54

toriri scrise față de un om ca Sava, un *nobil* și un *cărturar*.¹⁾ Orice va fi socotit însă principele, nu se poate tăgădui, că după cuprinsul diplomei din 1656, biserica românească la începutul cărmuirii mitropolitului Sava Brancovici ajunse, pe un timp să-și dobândească *independența și autonomia sa*. Mitropolitul Sava, dupăcum arătarăm, avea deplină putere în bisericile sau diecezele supuse jurisdicțiunii sale, putere care mitropolitul Stefan Simion numai între marginile condițiilor puse în celea 15 puncte putea s'o ezerciteze.

Și cu toate că textul diplomei din 1656 este clar și nu conține nici un fel de condițiune pentru mitropolitul Sava, totuși Dr. Bunea susține că el se numi mitropolit între condițiuni *probabil* mai ușoare decât celea puse la 1643 mitropolitului Stefan Simion, dar *în tot cazul pe lângă condițiuni*, cari aveau să promoveze calvinismul.²⁾ De ce condițiuni «probabil» mai ușoare, în fața textului *pozitiv* al diplomei? Și iarăși de ce condițiuni care «în tot cazul» aveau să promoveze calvinismul, care nici Dr. Bunea nu le știe și nu le numește?

Nu i-s'a pus mitropolitului Sava Brancovici nici un fel de condițiune pentru promovarea calvinismului. Din contra toți principii transilvani, cari s'au succedat în timpul său, începând cu Rákoczy până la Apafi, toți i-au făcut pe voie,³⁾ căci Sava Brancovici eră un *personagiu politic potrivit pentru misiuni în străinătate, un om a cărui faimă se întindea peste hotară*.⁴⁾ De multe ori a fost trimis în solie la principii Moldoveni și Munteni, și în Rusia.⁵⁾ Având o prea întinsă cunoștință de oameni și de prefacerea lucrurilor omenești, pentru a-și asigura poziția el ceru și obținu confirmarea dela fiecare din acei

¹⁾ N. Iorga: Sate și preoți, p. 63.

²⁾ Dr. A. Bunea: Vechile episcopii p. 112.

³⁾ G. Barițiu: Părți alese din Istoria Transilvaniei t. I. p. 141.

⁴⁾ N. Iorga: Sate și preoți p. 65

⁵⁾ Raici: Biografia lui Sava Brancovici, «Speranța» 1869 p. 159. Cserei la Șincai: Cronica, a. 1680.

principi efemeri, adecă Francisc Rhédei, Acațiu Barcsai, Ioan Kemény și în urmă Apafi. ¹⁾).

În anul 1657 Rákoczy porni război în contra Polonilor, dar fu bătut și silit să abdică de domnie, și apoi încercând a doua oră a se face domn provocă incurziunea Turcilor și Tatarilor în țară contra lui și întru ajutorul lui Acațiu Barcsai. Aceștia pustiiră (1658) cu sabie și cu foc țara, stricară cetatea Alba-Iulia și cu dânsa împreună și reședința mitropolitană. ²⁾).

În locul lui Rákoczy fu ales Acațiu Barcsai, fostul Ban de Lugos și Caransebeș, care la 9 Ianuarie 1659 întări diploma de numire a lui Sava Brancovici, dată la 28 Decembrie 1656 de Georgiu Rákoczy II., mai anectând la teritorul supus jurisdicțiunii sale expres și districtul Făgărașului... *Ecclesias Valachules in Districtu etiam Fogarasiensi existentes Episcopatui et iurisdictionis ipsius annectimus.* ³⁾).

Dar Rákoczy trimise sol la poartă silindu-se a îmblânzi pe Turci cu daruri, numai să-l îngăduie să rămână prinț al Ardealului, ci deodată a trimis și la Cozaci (Ruși) pe mitropolitul Sava Brancovici pentru ajutor asupra Turcilor, pe carele, când se înturnă cu bună făgăduință dela Cazaci, l'a prins principele Moldovei, și l'a trimis la Poartă ⁴⁾), de unde a urmat că pentru perfidia lui Rákoczy Turcii întrând de nou la 1660 în Transilvania prădară țara și mai înfricoșat. În fine Rákoczy muri în anul 1660, Barcsai fu omorât de Ioan Kemény în 1661, și Ali pașa trimis de Sultanul în Ardeal, ca să curățe țara de oastea lui Rákoczy, proclamă în 14 Septembrie 1661 pe Mihaiu Apafi domn al țării. ⁵⁾).

Mitropolitul Sava în tot timpul acestor nenorociri căută să mângăie pe credincioșii săi cu vorba și cu fapta; luă parte la dieta ce o ținū principele Barcsai la începutul

¹⁾ G. Barițiu l. c. Raici: Speranța 1869 p. 158. Pesty Frigyes: A szörényi bánság, I. p. 360.

²⁾ Documente istorice p. 129.

³⁾ N. Dobrescu: Fragmente privitoare la Istoria bisericii române. Budapesta, 1905, p. 36—38. Vezi Adn. N. II.

⁴⁾ Șincai: Cronica, a. 1660. N. Iorga: Sate și preoți p. 68.

⁵⁾ G. Barițiu, o. c. p. 3.

anului 1659 la Bistrița ¹⁾, și prin neobositele sale stăruințe dobândi dela principe diploma din 15 Martie 1659 prin care preoții români se scutesc de toată darea dijmelor și a nonelor din vite și produse.

Iată cuprinsul acelei diplome :

„Noi Acație Barciai și c. l., facem înștiințare prin rîndul acestora tuturor, căroră se cuvine, cum că cugetând noi după datoria deregătoriei noastre, să vedem și să cercăm starea preoților românești din țara noastră a Ardealului și din părțile Ungariei celor împreunate ei, am cunoscut cumcă ei pentru multe feluri de împiedecări ce au, abia pot să facă destul chemării sale, mai ales pentru aceea, pentrucă din vremile cele dintâie ale prinților țării aceștia a Ardealului, cari mai înainte de noi au fost, cu plățirea și stoarcerea dijmelor, a nonelor și altor lucruri de acestea prin diregătorii cei la aceasta puși (fără de îndoială peste voia prinților) numai folosul său căutând, cu afurisită orbire se asupresc, carea și legii Dumnezeiești și chemării sale cei bisericesti se împotrivesc. Drept aceea noi din născuta cu noi milă, care pururea o avem, căutând și *la rugăciunea prea cinstitului Sava Brancovici, episcopului tuturor bisericilor românești* în țara noastră și la a protopopilor, *de toată darea dijmelor și a nonelor, adecă de dijma grâului, săcarei, orzului, ovăsului, meiului, linteii, mazerei, bobului, fasolei, cânepii, inului, stupilor, mieilor, mieluşeilor și altor vite și marhe*, care s'au obicinuit a se dijmu și a se da fiscului nostru, milostivește am socotit să-i scutim și să-i mântuim, precum îi scutim și-i mântuim prin puterea acestor cărți. Pentru aceea vouă tuturor ș. c., care trebuiți sau veți trebui să știți, cetiți sau auziți acestea, vă poruncim tare și vârtos, ca și voi de aci înainte în toate vremile, *pe protopopii și preoții românești cei din țara noastră a Ardealului și din părțile Ungariei cele ei împreunate, și pe următorii lor la darea dijmelor, a nonelor, a cvintelor, a cvartelor, împotriva privilegiului nostru acestuia a-i silii și a înteti sau pe ei, sau pe următorii lor de aci înainte în persoanele și lucrurile lor a-i turburà supără, sau păgubi să nu îndrăzniți oarecumva*. Altmintrelea să nu faceți, și cetind acestea să le dați îndărăpt. Dat în cetatea noastră a Bistriței în 15 Martie din anul 1659. ²⁾.

Acație Barciai.

Prin o altă diplomă din 20 Martie 1659 Acațiu Barcsai acordă osebit și preoților români din districtul

¹⁾ N. Iorga : Sate și preoți, p. 64.

²⁾ Șincai : Cronică, a. 1660. Vezi Adn. Nr. III.

Făgăraşului scutire de orice dare, afară de onorariile Domnilor de pământ. ¹⁾

Când Mihai Apafi, cel mai mare vrăjmaş al religiunii Românilor ajunsese Domn, mitropolitul Sava căută să-l îmblânzească, obţinând dela el diploma de confirmare dela 23 Aprilie 1662, dar cu reducerea teritorială a jurisdicţiunii. Principele Apafi adecă prin diploma dela 20 Aprilie acelaş an confirmă pe Daniil episcop peste bisericile româneşti de peste Olt în districtul Făgăraşului, pe lângă condiţiunile ca să predice cuvântul lui Dumnezeu în limba română după sf. scriptură, şi asemenea celorlalţi episcopi antecesorii ai lui, să se supună episcopului de religiunea «ortodoxă», adecă superintendentului calvinesc şi să ţină toate condiţiunile prescrise mai înainte episcopilor români. ²⁾ Districtul Făgăraşului aşadară precum înainte prin diploma lui Georgiu I. Rákoczy din 1643 se scoase de sub jurisdicţiunea mitropolitului Stefan Simion, tot aşa prin diploma lui Apafi din 1662 se scoate de sub jurisdicţiunea mitropolitului Sava, la care aparţinea până atunci în puterea diplomei din 1656 alui Rákoczy II., şi alui Barcsai din 9 Ianuarie 1659 şi se dede episcopului Daniil.

Sava însă rămase neatârnat de superintendentul calvinesc şi nu i-se puse nici de data aceasta condiţiunile din celea 15 puncte ale diplomei lui Rákoczy I. În adevăr diploma de confirmarea a lui Sava Brancovici obţinută dela Apafi, afară de introducere şi două intercalări, este din cuvânt în cuvânt redactată după textul diplomei lui Rákoczy II. Acelea intercalări sunt: «*excepta parte ultra fluvium Olt*» şi «*ita tamen, ut conditiones per reverendum quondam Georgium Csulaj Episcopum orthodoxum praescriptas observare sit obstrictus*». De unde s'ar părea că Sava să fi fost confirmat pe lângă oarecari, condiţiuni ce i le-ar fi pus superintendentul Csulai, condiţiuni însă, care nu se găsesc nici în diploma din 1656, nici alt

¹⁾ N. Dobrescu, o. c. p. 38—39. Vezi Adn. Nr. IV.

²⁾ Dr. A. Bunea: Vechile episcopii, p. 114—115. Vezi Adn. Nr. V.

unde va, probabil nici n'au existat, căci superintendentul nu-i putea pune condițiuni obligatoare, decât prin decret domnesc, iar mitropolitului Sava, cum am arătat, principele Rákoczy nu i-a pus condițiuni.

Mitropolitul Sava era tot așa de bine văzut la curtea lui Apafi, precum fusese la cea a lui Rákoczy al II-lea și pe un timp la a lui Barcsai. Când Doamna lui Grigorie Vodă Ghică din Țara Românească, Maria, căută un adăpost în Ardeal, mitropolitul Sava primi însărcinarea de a o cerceta și mângăia. ¹⁾ Apafi cultiva bunele relațiuni cu Sava și cu fratele acestuia Georgie, căci avea lipsă de ei în misiuni politice. ²⁾

În anul 1663 mitropolitul dobândi dela principe confirmarea decretului din 15 Martie 1659 al lui Acațiu Barcsai pentru scutirea preoțimei de dijme, și fiindcă în diploma lui Barcsai, de vii și de dijmele din vii nu era nici o pomenire, Apafi «pentru mai marea arătare a milei și a bunătății crăiești către preoții românești» prin diploma din 1 Septembrie 1663 îi scutește de toată darea de dijma din vii, precum și de plățirea dăjdii montane.

Iată cuprinsul diplomei:

„Noi Mihai Apafi cu mila lui Dumnezeu craiul Ardealului, Domnul părților țării ungurești lui împreunate și Șpanul Săcuilor facem știre prin aceasta scrisoare, cumcă a preoților românilor din țara noastră Ardealul, și din părțile cele împreunate ei ale țării ungurești s'au arătat și s'au pus înaintea noastră o carte privilegicească și de scutință dela prealuminatul Craiul Acație Barcsai, predecesorul nostru lor date și îngăduite, deschise făcute și cu pecetea lui cea autentică și mare în ciară roșie întărite, rugându-se cu smerenie nouă, ca și noi milostiv bună voința noastră să o dăm și acea carte privilegiciască, și de scutință, să ne milostivim a o întări, ca pururea să aibă putere, care carte așa era (aici să pune cartea lui Acațiu Barcsai). Drept aceia noi auzind și primind smerita rugăciune în ce chip deasupra ni s'au dat a mai sus zișilor preoți românești *acele cărți privilegicești și de scutință a pomenitului Craiu din cuvânt în cuvânt, fără de scădere, fără de adaugere, și fără nici o osebire făcând să se scrie*

¹⁾ N. Iorga: Sate și preoți p. 69.

²⁾ Dr. A. Bunea: Vechile episcopii, p. 123.

și să se pue întru aceasta carte a noastră cu toate celea ce se cuprind într'însa cu sorocele, cu articurile și cu puhturile într'atâta în cât acelea drept și pe lege sunt date și sunt adevărate, voite, plăcute și primite avându-le pentru preoții românești și pentru următorii lor, le întărim și le înputernicim, și fiindcă în cartea mai sus zisului Craiu Acațiu Barciai de vii și de dijmele care trebuie să vie din vii nici o pomenire nu era, noi pentru mai mare arătare a milii și a bunătății noastre cei crăiești cătră acești preoți românești și cătră următorii lor, viile ori unde sunt și au ei în Domnia noastră, de toată darea, de dejma și de plătirea dăjzii muntenești care trebuie să se plătească cămării noastre, milostivește în veci a le scuti și a le mântui și a le nemeși am socotit, precum le scutim, le mântuim și le nemeșim prin tăria acestei scrisori. Dat în cetatea noastră Bălgrad în ziua dintâi a luni Septemvrie anul Domnului 1663".¹⁾

Mihail Apafi.

Ioan Bethlen, cancelar.

În anul 1668 mitropolitul Sava însoțit de fratele său George, cu îngăduința principelui Apafi, făcù o călătorie în Rusia la Moscva ca să strângă milă pentru reconstruirea mitropoliei Belgradului, care în două rânduri o arseră Turcii și Tatarii. În Moscva au avut ambii frați foarte bună primire la Țarul Alexiu Mihailovici, care le dădù întru ajutor pe boierul Artemon Sergievici. În acelaș an fiind adunați în Moscva pentru afaceri bisericesti Patriarhii Alexandriei, Antiohiei cu al Moscvei și în ziua sfinților apostoli Petru și Pavel celebrând ei serviciul divin, în rândul mitropoliților slugitori a asistat și Sava, iar fratelui său George împăratul i-a dat loc la slujbă în rândul boierilor împărătești.²⁾

Dar după întoarcerea din Rusia urmară zile grele pentru mitropolitul Sava. În absența lui preotul de curte Mihai Tofeus, care venise dela academia din Wittenberg, puse toată influența sa pe lângă principele Apafi, și mijloci dela el decretul din 20 Februarie 1669 prin care, la cererea superintendentului Petru Kovásznai, se renoiește

¹⁾ S. Clain: Istoria Românilor, ms. t. IV., part. 8. §. 6. Vezi Adn. Nr. VI.

²⁾ Raici: Biografia lui Georgiu Brancovici. Lumina 1874 p. 258. Cipariu: Arhiv p. 651.

și întărește diploma din 1643 și toate condițiunile impuse mitropolitului Stefan Simion de George I. Rákoczy, la care se mai adăugară încă patru puncte nouă, prin care mitropolitul se supune direct la ordinele superintendentului calvinesc, urmându-se subjugarea bisericii române cu desăvârșire.

Iată cuprinsul acelei diplome:

„Noi Mihail Apafi, din mila lui Dumnezeu principe al Transilvaniei, domn al părților Ungariei și comite al secuilor etc. Facem cunoscut prin aceasta tuturor acestora cărora se cuvine, că din partea onoratului și prea luminatului Petru Covasnai superintendent al bisericilor calvine din Transilvania, ni-s'a prezentat niște hrisoave și documente depuse în vestmântăria capitolului din Albă-Iulia Transilvaniei, împreună cu unele deliberațiuni judiciare și alte ordine de ale noastre în formă de condicuță, întărită cu sigilul autentic capitular, conținând și două hrisoave, unul dela Prealuminatul Sigismund Rákoczy, privitor la mărturisirea religiunii calvine, la alegerea episcopului românesc, iar celalalt dela George Rákoczy senior, odinioară principi de pioasă amintire și predecesori ai nostri, cu privire iarăși la condițiunile acordate de acel principe episcopului român rugându-ne prea umilit acelaș Petru Covasnai, ca să aprobăm și noi în total și în parte cele conținute în ele, făcând a se înregistra prin cele de față, și a le da asemenea consământul nostru binevoitor.

Noi așa dar ascultând și primind rugămintea credinciosului nostru, onoratului Petru Covasnai, numitele hrisoave, care nu sunt rase, nici șterse, nici suspecte în vre-o parte, ci fiind lipsite de orice vițiare și bănuială, prin prezentul nostru hrisov, înregistrând din cuvânt în cuvânt fără scădere sau adăugire sau schimbare în conținutul lor, în toate clauzele, articolele și punctele întrucât au fost date cu drept și legitim și întrucât valoarea lor se bazează pe adevăr, aprobându-le și primindu-le de bune le-am dat aprobarea și consământul nostru binevoitor.

Afară de aceasta îndemnați de dragostea noastră princiară, față cu promovarea binelui public al creștinizmului și cu consământul conzilierilor nostri mai de frunte am crezut de drept de a se mai adăuga la condițiunile enumerate încă și următoarele, pentru a se mai observa cu celea mai de sus de numitul episcop al bisericilor românești, de cătră seniori și preoți:

I. Ca să se facă școli pe unde-i cu putință printre Români, mai ales în mănăstirea din Alba-Iulia, în comitatul Hunedoarei și al Marmației precum și pe teritoriul cetății de Piatra,

în care tinării să fie învățați întâi a ceti și a scrie românește și apoi pe unde se poate face cu înlesnire să se dea și o cultură mai întinsă a limbei. ¹⁾

II. Pentru a se putea ajunge la acest scop, tipografia românească din Alba-Iulia să se restabilească cât mai curând în vechea ei splendoare, prin care să se publice cărți folositoare, mai ales de cele sfinte. ²⁾

III. Acei preoți Români cari afară de cartea sârbească nimic nu înțeleg ceea-ce citesc ci numai mormăie în biserică, spre detrimentul lor și a mântuirii credincioșilor lor, și afară de aceia nici nu știu și măcar voiesc să știe articolele religiunii creștine cele mai necesare spre mântuire, dupăce vor fi fost admoniați de câteva ori în mod creștinesc, să fie dați afară, și în locul lor să fie puși în comunitățile românești acei preoți cari cunosc și carte românească și cari în principiile religiunii creștine au cunoștință corăspunzătoare scopului. ³⁾

IV. Ca episcopul român atât în hirotonirea preoților, a seniorilor, precum și în depunerea celor nevrednici sau primirea îndărăpt a acelor ce făgăduiesc îndreptarea vieții, în vizitarea canonică a bisericilor, în revizuirea cauzelor grele bisericesti și în convocarea și diriguirea sinodului general românesc *să depindă de ordinele episcopului calvin transilvănean, iar dupăce să termină sinodul românesc să se înfățișeze la porunca numitului episcop în persoană, însoțit de câțiva anumiți la sinodul păstorilor unguri ortodoxi reformați de religiunea evanghelică, cu scop ca lucrurile hotărâte în sinodul său să le supună unei reviziuni mai mature, iar în parte cu scop, ca să învețe mai bine cunoștința lucrurilor adevăratei religiuni și a poruncilor bisericesti ca să-i poată mai bine înstrui pe ai săi.*

Iar aceste condițiuni le va îndeplini episcopul român cu îngrijirea, care s'a stabilit mai sus împreună cu ceilalți compe-

¹⁾ Nota lui Petru Bod: Românii n'au școli și prin urmare între dânșii se găsesc foarte rari cari să știe ceti. Ei învață ori pela mănăstiri, dela călugării Români, ori de obicei sunt inculți și numai prin îmbrăcăminte și modul de trai se deosebesc de ceilalți oameni, ori dela dascălii bisericesti cari și-au câștigat învățătura românească în Valachia la București, la cari au mai adăugat puțină cultură în școalele reformaților sau iezuiților.

²⁾ Nota lui Petru Bod: Altă tipografie Români din Ardeal (Transilvania) n'aveau, decât aceea pe care o întemeiasc Principele Racoți pentru dânșii, care însă fusese nimicită în turburările țării.

³⁾ Nota lui Petru Bod: Să aminlesc aci, și peste tot, Sârbii, fiindcă (ei) locuiau în împrejurimile Timișoarei, având o limbă comună cu Moscoviții, Rutenii, Polonii, Boiemii, Croații, dar care (limba) n'are nici o înrudire cu limba românească, citesc cărțile lor adesea ori la slujbă, cu toate că nu o înțeleg mai mult, decât ar înțelege o cuvântare zisă în limba malabarică

tenți și eși supuși, dupăcum hotărâm și voim ca să fie observate, în puterea celor de față și prin mijlocirea hrisoavelor.

Dat în cetatea noastră Alba-Iulia 20 Faur 1669. ¹⁾

(ss) *Mihail Apafi.*

Se constată deci, că până la data acestei diplome mitropolitului Sava Brancovici nu i-se pusesse condițiunile impuse mitropolitului Stefan Simion, căci altfel superintendentul Petru Kovásznai nu ar fi cerut aprobarea și renoirea acelor prin decret special. Dar mitropolitul reclamă la principele apărând cu tenacitate independența bisericii sale, pe când, de altă parte, fratele său George după întoarcerea din Rusia (1668) intrând de nou în serviciul Porții, mijloci protecțiunea principilor din Țara-Românească și Moldova pentru biserica ortodoxă-orientală din Transilvania. ²⁾ De aci între mitropolitul Sava și curtea principelui raporturile se schimbă și începe o luptă, întâiu ascunsă, în urmă pe față, care se sfârși cu înfrângerea mitropolitului. Și este de mirat că în această luptă pentru biserică Dr. Aug. Bunea nu găsește momente etice de înălțare, ci numai puncte negre și de acuzațiune pentru curagiosul mitropolit.

Raportându-se la condițiunile din diploma dela 20 Faur 1669, Dr. Aug. Bunea zice: «ori cât de umilitoare ar fi aceasta în punctul 4, dovedesc un lucru, care trebuie relevat pentru a cunoaște *naționalismul românesc* a lui Sava, atât de buciumat în timpul din urmă din partea unor scriitori, și anume: că *acest Arhiereu a umplut bisericile românești de preoți, cari borborosiau sârbește*». ³⁾

Din aceste rânduri cititorul va primi impresiunea că mitropolitul Sava Brancovici desigur va fi umplut bisericile românești cu preoți sârbești, ori cel puțin cu preoți, cari preferiau limba sârbească, față cu cea românească. Dar Dr. Bunea cu vădită intențiune reproduce schimonosit cu-

¹⁾ Icon. Coman Vasilescu: «Apărarea Națională» București, 1900. Nrii 115, 116. Vezi Adn. Nr. VII.

²⁾ Tha'loczy: Az Ál Brankovicsok. Századok 1888. p. 698. Ciparlu: Archiv p. 651.

³⁾ Dr. Aug. Bunea: Vechile episcopii, p. 125,

vintele textuale ale diplomei, care se răpoartă expres la preoții românești, nu la preoți de altă limbă: «*Ut illi pastores Valachici, qui praeter Rascianas literas nihil murmurant in templo...* frază care Dr. Bunea o redă necorect cu: »preoți cari în biserică nu știu altă decât să borborosască sârbește, pentrucă acei preoți, cari borborosiau sârbește în biserică«, fără să înțeleagă ceea-ce citesc, erau preoții români, pe cari Sava i-au găsit în bisericile românești ca și în patrimoniul lor. Chiar și dacă ar fi voit, mitropolitul nu putea înlocui acești preoți cu alții mai buni, și destoinici a face slujbă în limba românească, de oarece, după cum și Dr. Bunea constată la alt loc, lipsiau toate cărțile trebuincioase la aceasta și anume: *Liturghia*, care s'a tipărit mai întâi românește la 1679, *Octoihul* tipărit la 1683, *Mineul* tipărit la 1698, *Triodul* tipărit la 1700, *Penticostarul* tipărit la 1701, (vezi Bianu, discurs de recepțiune p. 57)». *Fără de aceste cărți nu se poate nici închipui slujba românească într-o biserică orientală*¹⁾.

Iată dar, că în contra părerii sale din «Vechile episcopii», Dr. A. Bunea însuși ne dă dovadă în »Ierarhia Românilor«, că mitropolitul Sava Brancovici n'a umplut bisericile românești cu preoți, cari «borborosesc sârbește», ci că în lipsa de cărți liturgice românești, preoții români înșiși erau cari borborosiau sârbește, cetind adecă slujba bisericeii din cărți slavonești, care nu le înțelegeau.

Față cu decretul din 20 Febr 1669 Sava nu numai a dezvoltat o rezistență energică, dar mereu a stăruit pe lângă principele Apafi, pentru a ușorâ soarta preoțimei sale, dobândind un nou decret de datul 20 Decembrie 1673, prin care principele «privind asupra stare a popilor românești», de toată darea dijmelor îi scutește.

Iată cuprinsul acelei diplome:

„Noi Mihai Apafi, cu mila lui Dumnezeu craiul Ardealului, Domnul părților țării Ungurești celor lui împreunate și Șpanul Săcuilor, etc. Credincioșilor nostri, luminaților, măriților, generoșilor, egregilor, nemeșilor, șpanilor celor mari și celor mici,

¹⁾ Dr. Aug. Bunea: Ierarhia Românilor, p. 262—1.

judeților celor mari și celor mici a fiește cărei varmeghii, căpitanilor, prefectilor, provizorilor și castelanilor cetăților noastre și alor altora, și arendașilor celor mari și vice arendașilor a dejmelor, a nonelor, a cvintelor și a cvartelor, esactorilor și perceptorilor, biraelor și juraților a *tuturor satelor românești*, și tuturor altor oameni ori din ce stare, rând și condiție, cari sunt și locuesc ori unde în domnia noastră, cărorora se cuvine și se va cuveni a ști acestea, iubiților nouă, mântuire și mila noastră. Facem știre prin aceasta scrisoare tuturor cărorora se cuvine, cumcă noi *rugăciunea unor credincioși ai nostri* pentru aceasta făcută, cu vrednică cugetare socotindu-i și *privind asupra soarte și stare a popilor românești, cari sunt întru acest principat, și în părțile țării ungurești lui împreunate în Domnia noastră*, cari întru multe și grele nevoi, întru întunericul greșitei mărturisiri cu plata chemării sale, neputând trăi, le caută a-și pune mâinile la lucrurile cele prostești și prin aceasta sieși și casnicilor săi a agonisi hrană, mai nici o plată și venit având, drept aceea vrând a purta grije de hrana lor și întru lucrurile diregătoriei lor, și prin aceasta a-i ajuta pe ei, milostivul, doară Dumnezeu din zi în zi luminându-i, mai cu folos zidirea norodului o vor lucra: pentru aceea *pe ei de toată darea dijmelor scutiți și mântuiți îi facem, despre acele dijme care cămării trebuie a se da din vin, din grâu și dintr'altele legumi cari se nasc din pământ, într'a-sa și într'ale bisericilor sale moșii din pământurile și din viile care ei le-au lucrat, aici înțelegând și dejma oilor și a stupilor cari sunt a lor*, însă așa, că și ei supt acoperemânt și pretext, sau ori cu ce altă cale și într'alt chip pământurile cele de obște ale satelor, cari ei le lucra, sau între oile sale ale altora păscându-le, să ia aminte, ca nu prin tănuirea dijmelor acelora să păgubească cămara noastră, ci să fie indestuliți cu scutița grâului și a vinului din pământurile și din viile care să țin de cășile sale, de biserică și de parohie, care cu osteneala și cu lucrul mânilor sale le agonisesc și și cu a oilor și a vitelor și a stupilor lor, ne mestecând străine într'ânsele cu paguba cămării noastre, în ce chip s'au zis, din bunurile acelea, *pe popii românești din domnia noastră de dejme scutiți și mântuiți i-am făcut*, și prin această scrisoare milostivește voim să-i ținem scutiți pentru aceea mai sus pomeniților, ori din ce rând credincioșilor nostri cu îndurare și tare poruncim într'acest chip să înțeleagă mila noastră, cătră toți mai sus zișii popii românești de sub stăpânirea noastră și cătră cei de acum și cătră cei ce vor urma și pe ei la darea nici unui fel de dejmă, după cum mai sus s'au zis, să nu-i chitelinească (!), nici să-i silească, și pentrucă nu s'a dat dijmă, pe ei nici în persoană, nici în averi să nu-i supere, nici

să-i păgubească, ba încă, de alții împotriva acestei porunci a noastre i-ar împedea, să-i apere : altmintrelea ne făcând, după ce veți ceti aceste, să le întoarceți celui ce vi le-a dat. Dat în cetatea noastră Bălgrad în 20 de zile a luni lui Decembrie, anul 1673. ¹⁾.

Din acestea se constată că diploma din 20 Febr 1669 nu avuse rezultatul la care se așteptau calvinii. Preoții români tot prezistau întru «întunerecul greșitei mărturisiri», adică în mărturisirea credinței ortodoxe răsăritene. Dar aveă bună nădejde principele că «Dumnezeu din zi în zi luminându-i vor lucra mai cu folos zidirea norodului» adică calvinizarea poporului român. Văzând însă că speranța lor e departe de realizare, că calvinismul întimpină cea mai mare rezistență din partea mitropolitului Sava, principele Apafi publică diploma din 14 Iunie 1674 prin care supune de-a dreptul pe mitropolitul și toate bisericile românești sub stăpânirea superintendentului Tiszabecsi Gáspár, ca el să aibă grije de ele și «să le ocârmuiască după cunoștința sufletului său», ordonând mitropolitului ca să nu lipsească de «a merge înaintea numitului Domn pișpecului celui de legea calvinească, ori când îl va chema la măcar ce loc, făcând el vizitațiile sale, altmintrelea de pedeapsă nu va scăpa».

Iată cuprinsul diplomei :

„Mihail Apafi din mila lui Dumnezeu prințul Ardealului domnul părților țării ungurești și comitul secuilor, credincioșilor nostri, cinstiților ș. c. *Episcopului și vicarilor lui și protopopilor și tuturor păstorilor bisericilor celor românești din Ardeal*, cari vor vedea cărțile acestea ale noastre, nouă plăcuților sănătate și mila noastră. Știind toate câte sunt de lipsă și spre poliție și spre ocârmuirea cea cu folos a lucrurilor oamenilor bisericesti, ori în ce treaptă și diregătorie sunt puși, fără de care în nici un lucru se poate nădăjdui spor și rodire cuvioase, prinții cei din 'naintea noastră cât au oblăduit tot întru aceea s'au sânguit, ca cele ce sunt spre slava lui Dumnezeu să se sporiască și între celelalte au ținut obiceiul acesta: *ca pișpecul cel de legea noastră (adecă cel calvinesc) să aibă grije, să îndrepte greșelele ce s'ar face în bisericile cele românești care obicei ținându-l și noi, am voit și am orânduit: ca Dumnealui de cinste pișpecul Tiszabecsi*

¹⁾ Samuil Clain : Istoria Românilor, ms. t, IV. partea 8 §-ul 6. Vezi Adn. Nr. VIII.

Gáspár să aibă grijă de toate bisericile românești, celea de sub stăpânirea noastră și să le ocârmuiască după cunoștința sufletului său, îndreptând greșelele dintr'ânsele. Acea încă domniei sale am incredințat, ca să cerce și să solăcească unde este sau ar putea să fie tipografia cea românească, care o făcuse răposatul prințul Rákoczy. Drept aceea credincioșiei voastre milostivește și cu dea-dânsul vă poruncim, ca să nu lăsați de a merge înaintea numitului Domnului pișpecului celui ortodox de legea noastră calvinească Tiszabecsi Gáspár, ori când va chema, la măcar ce loc, făcând el vizitațiile sale; altmintrelea adevărat să credeți, că carele se va împotrivi voiei, orânduiei și poruncii lui cei după scriptură, de pedeapsă nu va scăpa. Nefăcând altmintrelea, acelea după ce le veți ceti, să i le dați înapoi. Dat în cetatea noastră Alba-Iulia în 14 Iunie anul 1674.

Mihai Apafi. 1)

Dar cu toată supunerea impusă față de superintendentul Tiszabecsi, mitropolitul Sava nu credea că trebuie să ceară vr'odată părerea acestuia. 2). El ținu în an. 1675 două sinoade mari în Belgrad, în care stabili așezăminte sau regule disciplinare pentru folosul preoților, a bisericilor și a creștinilor, independent de decretele lui Apafi din 1669 și 1674. Făcând o nouă călătorie în Rusia, 3) și când reîntoarse în țară își ridică din nou vocea în contra decretului tirănesc din 1674 jelibindu-se la principe, cumcă oarecari să silesc a strica vechile privilegii și obiceiurile bisericii orientale. Apafi, care în același an (1675) numi pe fratele mitropolitului, George, agent diplomatic la Constantinopol și pentru eminențele servicii îi donă domeniul Vinții-de-jos, nu putea să nesocotească gravaminele mitropolitului.

De aceea prin diploma din 30 Decembrie 1675, asigură independența bisericii române, cel mai mare succes al mitropolitului Sava 4), ordonând ca bisericile românești,

1) Sincai: Cronica. a. 1674. Vezi Adn. Nr. IX.

2) N. Iorga: Sate și preoți, p. 70.

3) Thalloczy: Az ál-Brankovicsok, Századok, 1888 p. 700.

4) Thalloczy: Az Ál Brankovicsok Századok: 1888, p. 698. Egy felől Brankovics Száva szivósan védelmezte egyháza függetlenségét, másrésztől Brankovics György, ki 1668-ban ismét portai szolgálathra lépett, igen ügyesen megtudta nyerni az oláh és moldvai vajdák pártfogását, úgy hogy Apafi véget vetett a támadásnak s 1675. decz. 30-án az oláhok, rácok és györögök egyházának függetlenségét biztosította,

protopopii și popii să nu se răpească dela episcopul lor prezent și dela cei cari vor urmă.

Iată cuprinsul acelei diplome:

„Mihai Apafi, din grația lui Dumnezeu, principele Transilvaniei și a părților ungurești Domnitor, Jupantul Săcuilor, poruncim tuturor oamenilor de toată diregătoria, cumcă Prea Onoratul *Sava Brancovici, vrednicul Episcop al bisericilor Românești, Sârbești și Grecești* de sub stăpânirea Noastră, care locuește în mănăstirea ce se află în Bălgrad, cu cialalți inspectori, protopopi și popi de el ținători, la olaltă ne-au rugat cu umilință — de oarece unii stricând vechile privilegii ale lor se silesc a resturnă datinile mărturisirii lor și guvernarea lor; Noi însă pân'acum nu am dat spre aceasta licență, ca să fie nepăciuiți în privelegiile dăruite dela principii de fericită aducere aminte. Prin urmare poruncim aspru tuturor credincioșilor nostri de orice diregătorie și stare, ca numitele biserici, *protopopi și popi dela cel de prezent și dela Episcopii lor, cari au de a urmă, să nu se răpească*. Pe lângă aceasta spre susținerea aceluiaș Episcop și a servitorilor lui și a celorlalte persoane bisericesti și spre renoirea bisericei și a mănăstirei, precum este așezat la popii români, sârbi și greci, îndatinatul unul fiorin, care are de a se dă, cu celelalte accidentii dela același Episcop și dela biserică să nu se răpească, pentrucă afară de acestea alte venituri nu are. Și dacă cineva după cetirea acestora altcum va face, cele luate le va re'ntoarce. Dat în cetatea Noastră Bălgrad în luna Decemvrie 30, anul 1675. Și este subscrisă astfel: Mihai Apafi, și ceva mai jos: Francisc Lugași secretar, și cu sigilul întărit. ¹⁾).

După aceasta Sava Brancovici mai câștigă o nouă diplomă de datul 12 August 1676 dela principele Apafi prin care se confirmă de nou privilegiile preoților români, poruncind tuturor diregătorilor din țară și păstorilor bisericei săsești, ca pe popii românești să nu-i silească a da dijmă ci să respecteze privilegiile lor.

Iată cuprinsul diplomei:

„Noi Mihai Apafi cu mila lui Dumnezeu, craiul Ardealului, Domnul părților țării ungurești și Șpanul Săcuilor etc. Credincioșilor nostri, generoșilor, egregiilor și nemeșilor, lui Grigorie Gilanda de Berniczháza mai marelui în Ardeal a dijmelor, lui Georgie Udvarheli de Várad a tuturor bunurilor fișcușești pre-

¹⁾ «Speranța». Arad. 1869. p. 159. Cipariu: Arhiv, p. 651. Se află numai în traducere la Raici.

fătuș și a dijmelor vice arendași. Așisderea și înțelepților și circulespecților magistrilor crăiești a orășenilor și județelor scaunelor săsești și dejmașilor celor mari și celor mici, cari sunt întru aceasta și cinstiților păstorilor bisericei săsești și tuturor altora cărora se cuvine sau se va cuveni a vedea aceasta scrisoare a noastră, sănătate și mila noastră. *Popii românești cei din stăpânirea noastră ni-au dat zmerite rugăciunile sale, cumcă în privilegiile lor cele mai dinainte și în mila noastră cea făcută lor, nu țineti nici faceti a se ținea, ba încă smintiți și siliți să dea dejme, drept aceea milostivește și tare tuturor ori din ce rând mai sus zis zișilor credincioșilor nostri poruncim ca în obicinuitele lor cele mai dinainte privilegii și în mila și scutința noastră, care am arătat cătră ei, să-i țineti și să-i apărați și să nu-i siliți a da dejmă, de vreme ce nici până astăzi staturile țării n'au stricat privilegiile lor, ba încă i-au ținut și țin întru acelea: altmintrelea nefăcând după ce veți ceti aceste să le dați iarăși celui ce vi le-au dat. Dat în curtea noastră Görgény Szent Imre în 12 zile alui August anul 1676. ¹⁾*

În urma acestor două diplome din urmă, biserica ortodoxă română avu pace și liniște pe un timp oarecare, iar când vrăjmașii se ridicară de nou asupra ei, mitropolitul Sava, care priveghia neîncetat asupra turmei sale, câștigă dela Apafi și magnații țării scutință și mai puternică prin diploma din 24 Octomvrie 1679, prin care principele confirmă de nou privilegiile bisericii ortodoxe orientale și pe Sava Brancovici *de episcop românesc* peste toți Sârbii, Români, Grecii și Rușii din țara sa. ²⁾ Diploma aceasta subscrisă la Radnot de Mihai Apafi și Wolfgang Bethlen fu publicată în dieta dela Sighișoara în 16 Ianuar 1680, prin Clemente Mikes de Zabola, fără nici o contrazicere. ³⁾

Din diplomele reproduse, și anume din celea dela 1669 și 1674 se vede fanatismul și violența, cu care calvinii s'au năpustit asupra bisericei române, iar din cele-

¹⁾ S. Clain: Istoria Românilor, ms. t. IV. partea 8. §-ul 6. Vezi Adn. Nr. X.

²⁾ Thallóczy: Az Ál Brankovicsok. Századok 1888. p. 700. Engel, la N. Popea, Vechea mitropolie p. 81. Raici: Biografia lui Sava Brancovici. Speranța. 1869 p. 159.

³⁾ Cipariu: Arhiv, p. 651. N. Popea: Vechea Mitropolie p. 81. Diploma e scrisă în limba maghiară, nu o avem, se găsește în istoria manuscrisă a lui Georgiu Brancovici, Cartea V. pag. 1580. (Raici l. c.).

lalte opt, din anii 1656, 1659, 1662, 1663, 1673, 1675, 1676 și cea din 1679 rezumată după Engel, se arată confirmarea iurisdicțiunii sale, scutițele și privilegiile date clerului românesc, cum și lupta titanică, ce a purtat-o mitropolitul Sava pentru apărarea și conzervarea bisericii române ortodoxe. Acestea sunt documente oficiale, care mărturisesc lămurit despre ortodoxia și naționalizmul românesc a lui Sava Brancovici.

Nimenea dintre antecesorii și următorii lui nu a luptat cu atâta hotărâre și bărbăție ca dânsul în contra calvinizării și pentru independența bisericii române. «Incepând dela 1566 până la 1670 (până la Sava Brancovici) nu dai în toată istoria Transilvaniei peste un nume de preot, călugăr sau episcop român răsăritean, zice Georgiu Bariț, care să-și fie apărât dogmele credinței sale bărbătește, chiar și cu pericolul vieții»¹⁾. Și dacă sub guvernul tiranic a lui Apafi, guvern «blăstămat de Dumnezeu» cum îl numește cancelarul Nicolae Bethlen²⁾, n'ar fi fost în capul bisericii Române Sava Brancovici, căruia relațiunile sale cu curțile române, cu Constantinopolul, Moscva și Viena, îi dădeau toată forța morală, nu știu dacă în Transilvania ar mai exista astăzi cele două biserici cu caracter românesc: ortodoxă și gr.-catolică, căci sub mitropolitul Ștefan Simion biserica calvinească se încuibase în ținuturile cele mai compacte românești, unde Românii aveau mai mulți nobili, ca să sfarme unitatea națională și religioasă a poporului român.³⁾ Sub mitropolitul Sava însă nici o părticică din moșia românească nu s'a înstrăinat, nici o biserică nu s'a calvinizat, din potrivă bisericele, care înainte le zmulseră calvinii dela mitropolitul românesc, el le-a recâștigat, și când calvinii încercară a-l pune sub jurisdicțiunea superintendentului lor, nu numai paraliză încercarea, dar prin diploma din 1675, ezoperă independența bisericii române.

¹⁾ Georgiu Bariț: Părți alese din Istoria Transilvaniei I. p. 150.

²⁾ Muribunda Transsylvaniae, la G. Bariț: Părți alese din Istoria Transilvaniei I. p. 13.

³⁾ Dr. A. Bunea: Vechile episcopii p. 96. 97.

Dr. Aug. Bunea crede că mitropolitul Sava Brancovici până la detronarea lui (1680) de două ori a fost înlăturat și de atâtea ori reîntegrat în scaunul mitropolitan, dar nu produce nici un document de destituire, nici de instituirea altui mitropolit în locul lui; prin urmare nu putem considera pe Vlădica Ghenadie, care într'un act din Iulie 1659 se subscrie «arhiepiscop de Belgrad, Maramurăș și a toată țara Ardealului», ¹⁾ de mitropolit legitim, pus de Barcsai în locul lui Sava, ci de un uzurpator al acestui titlu; probabil va fi acel Gherasim-Ghenadie, care se află ca episcop fără reședință în Transilvania în acel timp, ²⁾ căci prin diploma din 15 Martie 1659 Barcsai recunoaște pe Sava Brancovici de «episcopul tuturor bisericilor românești» din țara sa, și în Decembrie acelaș an el se află funcționând ca mitropolit în Belgrad. ³⁾ Tot asemenea nu putem considera scaunul mitropolitan de vacant prin trimiterea și depărtarea lui Sava în misiune politică la Ruși, în anul 1660, deși în diploma lui Apafi din 23 Aprilie 1662 se amintește de o nouă alegere a lui, căci el nici nu abdicase, nici nu fusese destituit. Eră deci în esercițiul jurisdicțiunii în care principele Apafi încă îl confirmă prin diploma menționată. ⁴⁾

Mitropolitul Sava Brancovici urmărea un mare și sfânt ideal: *unitatea și independența bisericeii române*, ca singurele mijloace pentru *conzervarea unității naționale a poporului român*. De aceea el nu s'a unit cu nici una din celea patru religii recepte, cum făcū după 20 de ani mitropolitul Atanasiu, căci unirea ar fi fost egal cu renunțarea la independența bisericeii române, și tocmai aceasta n'a voit s'o facă mitropolitul Sava. Nu ne este cunoscut nici un memorial, petițiune sau protest din câte mitropolitul a adresat principilor calvini, care ori s'au nimit în cursul timpului, ori zac ascunse în arhivele Transilvaniei sau ale statului, dar din diplomele privile-

¹⁾ Dr. Aug. Bunea: Vechile episcopii p. 119.

²⁾ Dr. A. Bunea: Vechile episcopii p. 110. Ierarhia bis. rom. p. 241.

³⁾ N. Iorga: Doc. Bistriței II. p. 9. Nr. 176.

⁴⁾ Pesty Frigyes: A szörényi bánság, I. p. 360.

giale obținute dela dânsii se vede spiritul și direcțiunea în care a lucrat pentru biserica română.

La 1734 episcopul Inocențiu Clain a aflat de lipsă a scoate din arhivele dela Mănăstur un trasumpt după diplomele din 1659 și 1663 date mitropolitului Sava Brancovici, pentru scutirea clerului român unit de asupriri, care nici după unire, sub domnia casei de Habsburg nu mai voiau să încete. ¹⁾ El însuși numai fugind la Roma a putut scăpa de sfârșitul tragic al mitropolitului Sava Brancovici.

Dintre următorii ierarhi ai bisericeii române în Transilvania, numai episcopul unit Inocențiu Clain și mitropolitul Andrei Șaguna se pot pune alătura cu Sava Brancovici. Dacă vom conzidera însă, că Inocențiu Clain era episcopul bisericeii române unite cu romano-catolicii, căreia i-se asigurase prin diploma leopoldină aceiași libertate bisericească de care se bucurau bisericile de ritul latin, având pe lângă protecțiunea l apei și pe cea a curții din Viena; că Șaguna era episcopul, mai apoi mitropolitul bisericeii române ortodoxe, a cărei religiune prin legile din 1848 era egal îndreptățită cu celelalte religiuni recunoscute în stat, iar Sava Brancovici era mitropolitul unei religiuni *proscrise*, a unui popor *suferit* în patrie numai până la un timp, până va plăcea principilor și regnicolilor, care avea să-și apere biserica nu numai în contra micilor și marilor tirani, dar și în contra legilor barbare de stat, prin care se decretase desființarea ei: *atunci cu pietate trebuie să se închine tot Românul memoriei acestui bărbat fenomenal, care în puterea autorității și influinței sale morale 24 de ani singur a susținut și apărat cetatea neamului românesc, biserica ortodoxă în Transilvania, preferind moartea, decât să-o predee inamicului!*

---

¹⁾ Cipariu : Arhiv p. 573, G. Bariț : Părți alese din Istoria Trans. I. pag. 142.

VI.

Așezămintele bisericești și organizația bisericeii sub Mitropolitul Sava II. Brancovici.

Lupta purtată cu atâta energie și rezoluțiune de mitropolitul Sava pentru independența și autonomia bisericeii ortodoxe române, fără îndoială este cea mai luminată dovadă de zălug și îngrijirea lui pentru conzervarea doctrinei, a constituțiunei, cultului și a disciplinei bisericeii orientale. Prin urmare Dr. Augustin Bunea îi face cea mai nedreaptă învinuire, când susține, că a fost un episcop «calvinizant», căci stăruind el pentru autonomia bisericeii române, nu putea să vroiască și să lucre pentru calvinizarea ei; iar dacă ar fi lucrat pentru calvinizarea bisericeii române, atunci n'ar fi stăruit pentru independența ei.

Avem însă documente autentince prin care se poate urmări și constată ortodoxia mitropolitului Sava Brancovici: *așezămintele stabilite de el însuși* cu celea două soboară mari din 1675, care denotează înalta lui cultură teologică, cum și interesarea pentru promovarea culturai religioase-morale a clerului și poporului român.

Așezămintele sunt acestea :

„1675. Părintele mitropolit Sava cu jurații scaunului, cu protopopii, în săbor în Belgrad, la mănăstire având și purtând grije de lucrurile Dumnezăești, și multe lipse a preuților, și a besericilor, și a creștinilor părintele sfinție sa cu acestu prilej, să casă în țarcălat, cu aceste sămnături, care ni s'au părut, și lemu scris întâiu sămtu nește sămnături și îndreptături, carele am făcutu cu săborul mare și lemu luoatu toți protopopii să trăiască

cu ele cum se vede din scrisorile de atunci, și aceale voru sămna pre scurtu.

a) Cuvântul lui Dumnezeu să se vestescă în limba noastră rumânește, creștinilor în beserică și unde va trăbui și va fi lipsă.

b) Care cărți sămnu scrise și scoase pre limba rumânească să să cetească, și să să învețe în beserică creștinilor și într'alte locuri unde va fi lipsă,

c) Care popă va da paștile, să le poarte mirenii pre de afară, de nu le va da cu mâna lui, să i-să ia popia.

d) Care popă se va face vornic pre la nunte și va juca și va înbla betu prin târgu, și va înbla la cărșme și să face măscărici și vrăjitor, să i-se ia popia.

e) Care popă va cununa noapte au frăție, au fugiți de altu poporu, sau făcători de rău, carii nu și-au plinit pocanie, să i-se ia popia.

f) Carii să vor căsătorii. Popa să de știre, la beserică, mai nainte cu o săptămână, și de nu să va afla între ei nice o necădere, așei vom cununa. Căsătoria să să înceapă cu cuvântul lui Dumnezeu, și să să facă cu jurământ, să știe ce-i căsătorie.

g) De bobonoșaguri ce nu iaste scris la tipic să nu ție; aceste de multu s'au datu, la săbo ul tuturor protopopilor să le ție, să le vestească și să le de popilor, și creștinilor, drept însă Părintele Sfinție sa eșindu în țară, să țarcăluiască, pe protopopi purtatus'au bine în diregătorie lor și cum au trăit, cu cuvântul, lui Dumnezeu între creștini, și cu lucrul despărțaniilor și cu adăulu țării, ce iaste a besericilor, așijdere și popii cum s'au purtat, cu beserica, cu învățatura, cu poporenii, și încăș și cu casa sa și cu fomee sa.

Așijdere și pe mireni, cumu ținu la beserică, cum cinstescu cuvântul lui Dumnezeu, și pre popi, așijdere și venitul au plata popilor, unde cum să va cuveni, să u caute, și alte lucruri, ce vor fi de lipsă să caute.

a) Botezul să să facă cu apă, și cu foc, așe cum iaste tocmala.

b) Care omu iaste căsătoritu, și nu va merge la beserică, nice cu cina Domnului, popii să-i dojenescă, și să-i învețe, iară de nu voru asculta nice la moarte să nu-i cuminece, totu omul să să cuminece de 4 ori într'un an.

c) Când chiamă creștinii pre popa la bolnavi, să-i cuminece, și nu voru să iasă după popa din casă, acolo popa să nu meargă la morții casei¹⁾ molitvă să nu facă nici oaselor, nice hainelor, nice oi, au vaci preste mortu să nu de, au găini, iară

¹⁾ Aici se pare a fi rămas ceva afară din punctul al 4-lea.

în laturi pot da, picioarele dobitoacelor să nu le spele, nice să le arză cu lumina în frunte, și colacu preste groapă să nu să de, banu în groapă să nu să arunce, muerile să nu țipe pre ulițe.

e) Carii nu vor să-și îngroape morții Lune sau Mercure, la aceia popii să nu mergă.

f) Popii să nu facă molitvă pre dobitoace.

g) Care oameni sau mueri, vor face focu în curte la Joi mari, sau la Blagoveștenii, și vor pune masă, și pâne, și zicu că vinu morții să să încălzască și aruncă apă pre pagește, se bee morții, pre acei vor da șpanilor, să nu să vor lăsa.

h) Sărbătorile drăcești, Marțe și Mercure, cine va ține vrăji aceia să să de șpanilor să nu să voru lăsa.

i) Pruncii să nu toace pre păresimi.

j) Cu lopata la paști să nu să bată.

k) In lune de paști în apă să nu să tragă.

l) Jocurile de dumineca și din sărbători să să pue gios, ce să meargă la beserică, iară care nu va ține aceste, întâi popii voru fi fără popie, mirenii fără de lege, iară alalți să voru da șpanilor.

Vlădica Sava“.

Alte așezăminte ale soborului mare din 1675:

„*Văletu 1675. Craiu Apafi M'hai. Vlădica Sava.*

Rânduiala săborului mare, carele s'au făcut în Belgrad, vlădica Sava cu toți protopopii țării în acestu săboru s'au datu înainte câteva sămnături și îndemnături, cu care să să dojenescă și să să învețe protopopii și preuții, care să le de tuturor creștinilor înainte să le știe, și să le ție.

a) *Cuvântul lui Dumnezeu cu carele iaste mai de lipsă, creștinilor și neînvățaților, ca și cum iaste de lipsă lumina în vreme întunerecului, așe și cuvântul lui Dumnezeu, ca să să ve-tească în limba noastră rumânește, carele nem născut, ca să în-eleagă toți creștinii, săva că în toate săboarele mai din'nainte reame amu dojenit, și amu poruncit, așe și acum. Iară carii să voru afla făcându altmintrele, cu bintătuială, carele s'au dat în condițiile din'tâiu într'alți ani să va bintătui.*

b) *Cinste în slujba Dumnezăiască carele să face n bese-icile creștinești, bine iaste în toate zilele să lăudăm pre Dumnezeu, să nu să lipsască beserica de cuvântul sfinției sale, iară pentrucă săzându noi supărarea, și înpresurarea preuților, carii ne fiind utință să să hrănescă fără de muncă, și fără de lucru, soco-t'au săborulu sfântu, pre unde au fostu obiciaiulu, pre la orașe și pre la beserici, unde sămtu mai cu dobândă, și plată li să dă mai bună, în toate zilele să ție slujbă în beserică. Iară celora lalți preuți, tuturora de preună le poruncim, lângă Duminecă, Miercuri*

și Vineri, și când să voru tãmpla sãrbãtori, așisdere și în posturi să facã slujbã în toate zilele, iarã de va pute pretutindenile să mergã la bisericã.

c) Cum amu avutu și până acum obiciau, și poruncã, cumu în toate rugãciunile noastre să facem pomanã pintru Mãrie Sa Craiu milostivul Domnu.

d) Despre rândul sãrbãtorilor, cum lemu datu odatã și înainte, leu luoatu toți protopopii, așe să să ție, iarã carii să voru afla făcãndu într'altu chipu, să să bintãtuiascã.

e) Acele lucruri carele nu se unesc cu scriptura sfântã, și cu tocmala besericei noastre, și până acum amu fostu poruncitu, cumu să să plevascã, și să să pue jos, așe poftim și acumu, iarã pre unde să voru afla lucruri de cele bintãtui-sã-vor, cum iaste rãnduiala sãborului.

f) Care creștinu nu va învăța Tatãl nostru, Credeul. 10 porunci, unii ca acee voru fi fãrã lege lui Dumnezãu.

g) *Iarã pintru să să mai întãrescã, și pruncii ne fiindu înșculã, unde să învețe, tot creștinul să-și ducã pruncii la besericã, și popa dupãce va isprãvi slujba besericei, să facã știre, cumu să să strãngã pruncii în besericã, să-i învețe cum iaste scris mai sus.*

h) *Popii, carii nu să nevoieș cu rumãnie, ce tot cu sãrbie, unii ca aceia și loru facu-și de cãtrã Dumnezãu pedepsã și decãtrã poporani urãciune, și sãborului scãdeare, aceia cu un cuvãntu să să oprescã din popie.*

i) Tot Protopopul să nu primescã nice un preotu în poporu, până nu va aduce carte dela protopopu, unde au fostu nainte, cumu s'au purtatu.

j) Nice un popã în poporu, fãrã știre protopopului să nu să tocmescã. Iarã carele să va tocmi fãrã știre, să fie opritu din popie¹⁾.

Precum se vede din cuprinsul lor, aceste așezã-minte nu sunt definițiuni dogmatice, nici formule rituale, ci niște reguli pastorale sau disciplinare, ținute în termeni generali, referitoare la administrațiunea bisericei, la îndatoririle religioase ale preoților și ale mirenilor, precum și la introducerea și întãrirea bunelor moravuri, în viața creștinilor. Și este caracteristic cã din aceste așezã-minte disciplinare Dr. Aug. Bunea încearcã să scoatã argumente pentru a arãtã cã mitropolitul Sava a fost un episcop

¹⁾ Aceste așezã-minte, scoase din istoria bis. a lui Petru Maior partea ineditã, le-am reprodus cu ortografia originalã dupã «Acte și fragmente» de Cipariu, p. 145—150.

calvinizant, un apărător al «ortodoxiei» calvinești ! «Cine va asămăna punctele poruncilor, ce le-a dat Sava Brancovici preoților români, zice Dr. Bunea, cu condițiunile calvinizătoare, ce le puneau principii ardeleni în veacul al 17-lea episcopilor românești, va afla o consonanță frapantă (?) între poruncile lui Sava și condițiunile principilor calvini, nu numai în fond, ci chiar și în termini sau cuvinte». ¹⁾

Noi am asemănat punct de punct așezămintele mitropolitului Sava cu condițiunile principilor calvini. George I. Rákoczy și Apafi, și n'am găsit nicăiri acea «consonanță frapantă». Și ceea-ce e mai important. *n'am găsit nicăiri dispozițiune în așezămintele lui Sava, ca să se propună și să se învețe catichismul calvinesc*, impus prin decretul lui Rákoczy I, din 1643.

Dar, ca să înlăturăm orice nedumerire, vom cerceta pe rând argumentele pe care se întemeiază Dr. A. Bunea :

1. „Sava este cel dintâi episcop *românesc* ²⁾ care cu iscălitura sa proprie numește obiceiurile românești „bobonoșaguri“ (superstițiuni) întocmai cum le numiau în decretelor lor principii calvinești (vezi Cipariu, Arhiv, pagina 630 punctul 7) și dispune cassarea lor“. ³⁾

Ne ezact ! Decretul lui George I. Rákoczy în punctul 7, precum se poate vedea în text, nu se rapoartă la obiceiurile românești în general, ci special la «superstițiile celea băbești» dela îngropăciuni ; iar mitropolitul Sava nu pentru a urmări condițiunilor calvinizătoare ale lui Rákoczy I., ci în conformitate cu învățătura bisericei ortodoxe, dispune protopopilor, preoților și mirenilor, ca la funcțiunile religioase, «*de bobonoșaguri ce nu este scris la tipic*, să nu să ție» ; care va să zică, el ordonează preoților să se țină de *tipic*, adecă de prescripțiunile cărților rituale ale bisericei orientale, oprind amestecarea practicelor necreștine (superstițioase) în serviciile religioase ale bisericei, ceea-ce

¹⁾ Dr. Aug. Bunea : Ierarhia Românilor p. 266.

²⁾ Va să zică : *român* nu *sârb*.

³⁾ Id. ib.

și Vineri, și când să voru tãmpla sãrbãtori, așîdere și în posturi să facã slujbã în toate zilele, iarã de va pute pretutindenile să mergã la bisericã.

c) Cum amu avutu și pãnã acumu obiciau, și poruncã, cumu în toate rugãciunile noastre să facem pomanã pintru Mãrie Sa Craiu milostivul Domnu.

d) Despre rãndul sãrbãtorilor, cum lemu datu odatã și înainte, leu luoatu toți protopopii, așe să șie, iarã carii să voru afla făcãndu într'altu chipu, să bintãtuiascã.

e) Acele lucruri carele nu se unesc cu scriptura sfântã, și cu tocmala besericei noastre, și pãnã acum amu fostu poruncitu, cumu să plevascã, și să pue jos, așe poftim și acumu, iarã pre unde să voru afla lucruri de cele bintãtui-sã-vor, cum iaste rãnduiala sãborului.

f) Care creștinu nu va învăța Tatãl nostru, Credeul, 10 porunci, unii ca acee voru fi fãrã lege lui Dumnezãu.

g) Iarã pintru să mai întãrescã, și pruncii ne fiindu înșculã, unde să învețe, tot creștinul să-și ducã pruncii la besericã, și popa dupãce va isprãvi slujba besericei, să facã știre, cumu să strãngã pruncii în besericã, să-i învețe cum iaste scris mai sus.

h) Popii, carii nu să nevoiesc cu rumãnie, ce tot cu sãrbie, unii ca aceia și loru facu-și de cãtrã Dumnezãu pedepsã și decãtrã poporaní urãciune, și sãborului scãdeare, aceia cu un cuvãntu să oprescã din popie.

i) Tot Protopopul să nu primescã nice un preotu în poporu, pãnã nu va aduce carte dela protopopu, unde au fostu nainte, cumu s'au purtat.

j) Nice un popã în poporu, fãrã știre protopopului să nu să tocmescã. Iarã carele să va tocmi fãrã știre, să fie opritu din popie¹⁾.

Precum se vede din cuprinsul lor, aceste așezãminte nu sunt definițiuni dogmatice, nici formule rituale, ci niște reguli pastorale sau disciplinare, ținute în termeni generali, referitoare la administrațiunea bisericei, la îndatoririle religioase ale preoților și ale mirenilor, precum și la introducerea și întãrirea bunelor moravuri, în viața creștinilor. Și este caracteristic cã din aceste așezãminte disciplinare Dr. Aug. Bunea încearcã să scoatã argumente pentru a arãtã cã mitropolitul Sava a fost un episcop

¹⁾ Aceste așezãminte, scoase din istoria bis. a lui Petru Maior partea ineditã, le-am reprodus cu ortografia originalã dupã «Acte și fragmente» de Cipariu, p. 145—150.

calvinizant, un apărător al «ortodoxiei» calvinești ! «Cine va asămăna punctele poruncilor, ce le-a dat Sava Brancovici preoților români, zice Dr. Bunea, cu condițiunile calvinizatoare, ce le puneau principii ardeleni în veacul al 17-lea episcopilor românești, va afla o consonanță frapantă (?) între poruncile lui Sava și condițiunile principilor calvini, nu numai în fond, ci chiar și în termini sau cuvinte». ¹⁾

Noi am asemănat punct de punct așezămintele mitropolitului Sava cu condițiunile principilor calvini. George I. Rákoczy și Apafi, și n'am găsit nicăiri acea «consonanță frapantă». Și ceea-ce e mai important. *n'am găsit nicăiri dispozițiune în așezămintele lui Sava, ca să se propună și să se învețe catichismul calvinesc*, impus prin decretul lui Rákoczy I, din 1643.

Dar, ca să înlăturăm orice nedumerire, vom cerceta pe rând argumentele pe care se întemeiază Dr. A. Bunea :

1. „Sava este cel dintâi episcop *românesc* ²⁾ care cu iscălitura sa proprie numește obiceiurile românești „bobonoșaguri“ (superstițiuni) întocmai cum le numiau în decretule lor principii calvinești (vezi Cipariu, Arhiv, pagina 630 punctul 7) și dispune cassarea lor“ ³⁾

Ne ezact ! Decretul lui George I. Rákoczy în punctul 7, precum se poate vedea în text, nu se rapoartă la obiceiurile românești în general, ci special la «superstițiile celea băbești» dela îngropăciuni ; iar mitropolitul Sava nu pentru a urmă condițiunilor calvinizatoare ale lui Rákoczy I., ci în conformitate cu învățătura bisericei ortodoxe, dispune protopopilor, preoților și mirenilor, ca la funcțiunile religioase, «*de bobonoșaguri ce nu este scris la tipic*, să nu să ție» ; care va să zică, el ordonează preoților să se țină de *tipic*, adecă de prescripțiunile cărților rituale ale bisericei orientale, oprind amestecarea practicelor necreștine (superstițioase) în serviciile religioase ale bisericei, ceea-ce

¹⁾ Dr. Aug. Bunea : Ierarhia Românilor p. 266.

²⁾ Va să zică : *român* nu *sârb*.

³⁾ Id. ib.

și Vineri, și când să voru tãmpla sãrbãtori, așîdere și în posturi să facã slujbã în toate zilele, iarã de va putè pretutindenile să mergã la bisericã.

c) Cum amu avutu și pãnã acumu obiciau, și poruncã, cumu în toate rugãciunile noastre să facem pomanã pintru Mãrie Sa Craiu milostivul Domnu.

d) Despre rãndul sãrbãtorilor, cum lemu datu odatã și înainte, leu luoatu toți protopopii, așe să să ție, iarã carii să voru afla fãcãndu într'altu chipu, să să bintãtuiascã.

e) Acele lucruri carele nu se unesc cu scriptura sfântã, și cu tocmala besericei noastre, și pãnã acum amu fostu poruncitu, cumu să să plevascã, și să să pue jos, așe poftim și acumu, iarã pre unde să voru afla lucruri de cele bintãtui-sã-vor, cum iaste rãnduiala sãborului.

f) Care creștinu nu va învăța Tatãl nostru, Credeul. 10 porunci, unii ca acee voru fi fãrã lege lui Dumnezeu.

g) Iarã pintru să să mai întãrescã, și pruncii ne fiindu înșculã, unde să învețe, tot creștinul să-și ducã pruncii la besericã, și popa dupãce va isprãvi slujba besericei, să facã știre, cumu să să strãngã pruncii în besericã, să-i învețe cum iaste scris mai sus.

h) Popii, carii nu să nevoiesc cu rumãnie, ce tot cu sãrbie, unii ca aceia și loru facu-și de cãtrã Dumnezeu pedepsã și decãtrã poporaní urãciune, și sãborului scãdeare, aceia cu un cuvãntu să să oprescã din popie.

i) Tot Protopopul să nu primescã nice un preotu în poporu, pãnã nu va aduce carte dela protopopu, unde au fostu nainte, cumu s'au purtatu.

j) Nice un popã în poporu, fãrã știre protopopului să nu să tocmescã. Iarã carele să va tocmi fãrã știre, să fie opritu din popie¹⁾.

Precum se vede din cuprinsul lor, aceste așezãminte nu sunt definițiuni dogmatice, nici formule rituale, ci niște regule pastorale sau disciplinare, ținute în termeni generali, referitoare la administrațiunea bisericei, la îndatoririle religioase ale preoților și ale mirenilor, precum și la introducerea și întãrirea bunelor moravuri, în viața creștinilor. Și este caracteristic cã din aceste așezãminte disciplinare Dr. Aug. Bunea încearcã să scoatã argumente pentru a arãtã cã mitropolitul Sava a fost un episcop

¹⁾ Aceste așezãminte, scoase din istoria bis. a lui Petru Maior partea ineditã, le-am reprodus cu ortografia originalã dupã «Acte și fragmente» de Cipariu, p. 145—150.

calvinizant, un apărător al «ortodoxiei» calvinești ! «Cine va asemăna punctele poruncilor, ce le-a dat Sava Brancovici preoților români, zice Dr. Bunea, cu condițiunile calvinizătoare, ce le puneau principii ardeleni în veacul al 17-lea episcopilor românești, va afla o consonanță frapantă (?) între poruncile lui Sava și condițiunile principilor calvini, nu numai în fond, ci chiar și în termini sau cuvinte». ¹⁾.

Noi am asemănat punct de punct așezămintele mitropolitului Sava cu condițiunile principilor calvini. George I. Rákoczy și Apafi, și n'am găsit nicăiri acea «consonanță frapantă». Și ceea-ce e mai important. *n'am găsit nicăiri dispozițiune în așezămintele lui Sava, ca să se propună și să se învețe catichismul calvinesc*, impus prin decretul lui Rákoczy I, din 1643.

Dar, ca să înlăturăm orice nedumerire, vom cercela pe rând argumentele pe care se întemeiază Dr. A. Bunea :

1. „Sava este cel dintâi episcop *românesc* ²⁾ care cu iscălitura sa proprie numește obiceiurile românești „bobonoșaguri“ (superstițiuni) întocmai cum le numiau în decretule lor principii calvinești (vezi Cipariu, Arhiv, pagina 630 punctul 7) și dispune cassarea lor“ ³⁾

Ne ezact ! Decretul lui George I. Rákoczy în punctul 7, precum se poate vedea în text, nu se rapoartă la obiceiurile românești în general, ci special la «superstițiile celea băbești» dela îngropăciuni ; iar mitropolitul Sava nu pentru a urmă condițiunilor calvinizătoare ale lui Rákoczy I., ci în conformitate cu învățătura bisericei ortodoxe, dispune protopopilor, preoților și mirenilor, ca la funcțiunile religioase, «*de bobonoșaguri ce nu este scris la tipic*, să nu să ție» ; care va să zică, el ordonează preoților să se țină de *tipic*, adecă de prescripțiunile cărților rituale ale bisericei orientale, oprind amestecarea practicelor necreștine (superstițioase) în serviciile religioase ale bisericei, ceea-ce

¹⁾ Dr. Aug. Bunea : Ierarhia Românilor p. 266.

²⁾ Va să zică : *român* nu *sârb*.

³⁾ Id. ib.

și Vineri, și când să voru tãmpla sãrbãtori, așisdere și în posturi să facã slujbã în toate zilele, iarã de va putè pretutindenile să mergã la bisericã.

c) Cum amu avutu și până acumu obiciau, și poruncã, cumu în toate rugãciunile noastre să facem pomanã pintru Mãrie Sa Craiu milostivul Domnu.

d) Despre rândul sãrbãtorilor, cum lemu datu odatã și înainte, leu luoatu toți protopopii, așe să să ție, iarã carii să voru afla făcãndu într'altu chipu, să să bintãtuiascã.

e) Acele lucruri carele nu se unesc cu scriptura sfântã, și cu tocmala besericeii noastre, și până acum amu fostu poruncitu, cumu să să plevascã, și să să pue jos, așe poftim și acumu, iarã pre unde să voru afla lucruri de cele bintãtui-sã-vor, cum iaste rãnduiala sãborului.

f) Care creștinu nu va învăța Tatãl nostru, Credeul. 10 porunci, unii ca acee voru fi fãrã lege lui Dumnezãu.

g) *Iarã pintru să să mai întãrescã, și pruncii ne fiindu înșculã, unde să învețe, tot creștinul să-și ducã pruncii la besericã, și popa dupãce va isprãvi slujba besericeii, să facã știre, cumu să să strãngã pruncii în besericã, să-i învețe cum iaste scris mai sus.*

h) *Popii, carii nu să nevoiesc cu rumãnie, ce tot cu sãrbie, unii ca aceia și loru facu-și de cãtrã Dumnezãu pedepsã și decãtrã poporaní urãciune, și sãborului scãdeare, aceia cu un cuvãntu să să oprescã din popie.*

i) Tot Protopopul să nu primescã nice un preotu în popu, până nu va aduce carte dela protopopu, unde au fostu nainte, cumu s'au purtatu.

j) Nice un popã în poporu, fãrã știre protopopului să nu să tocmescã. Iarã carele să va tocmi fãrã știre, să fie opritu din popie¹⁾.

Precum se vede din cuprinsul lor, aceste așezãminte nu sunt definițiuni dogmatice, nici formule rituale, ci niște regule pastorale sau disciplinare, ținute în termini generali, referitoare la administrațiunea bisericeii, la îndatoririle religioase ale preoților și ale mirenilor, precum și la introducerea și întãrirea bunelor moravuri, în viața creștinilor. Și este caracteristic cã din aceste așezãminte disciplinare Dr. Aug. Bunea încearcã să scoatã argumente pentru a arãtã cã mitropolitul Sava a fost un episcop

¹⁾ Aceste așezãminte, scoase din istoria bis. a lui Petru Maior partea ineditã, le-am reprodus cu ortografia originalã dupã «Acte și fragmente» de Cipariu, p. 145—150.

calvinizant, un apărător al «ortodoxiei» calvinești ! «Cine va asămăna punctele poruncilor, ce le-a dat Sava Brancovici preoților români, zice Dr. Bunea, cu condițiunile calvinizatoare, ce le puneau principii ardeleni în veacul al 17-lea episcopilor românești, va afla o consonanță frapantă (?) între poruncile lui Sava și condițiunile principilor calvini, nu numai în fond, ci chiar și în termeni sau cuvinte». ¹⁾

Noi am asemănat punct de punct așezămintele mitropolitului Sava cu condițiunile principilor calvini. George I. Rákoczy și Apafi, și n'am găsit nicăiri acea «consonanță frapantă». Și ceea-ce e mai important. *n'am găsit nicăiri dispozițiune în așezămintele lui Sava, ca să se propună și să se învețe catichismul calvinesc*, impus prin decretul lui Rákoczy I, din 1643.

Dar, ca să înlăturăm orice nedumerire, vom cerceta pe rând argumentele pe care se întemeiază Dr. A. Bunea :

1. „Sava este cel dintâi episcop *românesc* ²⁾ care cu iscălitura sa proprie numește obiceiurile românești „bobonoșaguri“ (superstițiuni) întocmai cum le numiau în decretelor lor principii calvinești (vezi Cipariu, Arhiv, pagina 630 punctul 7) și dispune cassarea lor“. ³⁾

Ne ezact ! Decretul lui George I. Rákoczy în punctul 7, precum se poate vedeă în text, nu se rapoartă la obiceiurile românești în general, ci special la «superstițiile celea băbești» dela îngropăciuni ; iar mitropolitul Sava nu pentru a urmă condițiunilor calvinizatoare ale lui Rákoczy I., ci în conformitate cu învățătura bisericei ortodoxe, dispune protopopilor, preoților și mirenilor, ca la funcțiunile religioase, «*de bobonoșaguri ce nu este scris la tipic*, să nu să ție» ; care va să zică, el ordonează preoților să se țină de *tipic*, adecă de prescripțiunile cărților rituale ale bisericei orientale, oprind amestecarea practicelor necreștine (superstițioase) în serviciile religioase ale bisericei, ceea-ce

¹⁾ Dr. Aug. Bunea : Ierarhia Românilor p. 266.

²⁾ Va să zică : *român* nu *sârb*.

³⁾ Id. ib.

este o datorie impusă prin sf. canoane fiecărui episcop și preot ortodox.

2. „Sava este cel dintâi episcop românesc, care cu iscălitura sa proprie dă poruncă (?) preoților românești să procedă la administrarea tainelor așa precum prescrie „Molitvelnicul“ calvinesc din 1564, iar nu după Molitvelnicul bisericeii orientale. ¹⁾).

Aceasa poruncă nu ezistă, mitropolitul Sava n'a dat-o și nu aveă rost s'o dea, pentru aplicarea prescri-selor unui Molitvelnic tipărit cu o sută de ani în urmă, ca adaus la Tâlcul evangeliilor de Coresi, necunoscut preoțimei din timpul său, care nici nu se știe dacă se va fi întrebuintat în vre-o biserică românească. Și tocmai pentrucă mitropolitul Sava n'a dat astfel de poruncă, Dr. Augustin Bunea încearcă să dovedească ezistența ei, comentând în mod subjectiv și arbitrar așezămintele lui, precum :

a) „Sava prescrie, că „*Botezul să se facă cu apă și cu foc, așa cum este tocmeala*“ tocmai precum prescrie molitvelnicul calvinesc, unde se esplică că ce înșamnă a face botezul numai cu apă, zicându-se : „Mirul și apa sfințită, luminare, ei (Apostolii) n'au avut, și alte adăusături“. ¹⁾).

Înainte de toate avem de observat, că Sava nu prescrie rânduiala botezului, ci indică numai materia botezului, care după învățătura bisericeii ortodoxe orientale și a celei catolice occidentale este *apa naturală* ²⁾ fără de care botezul nu se poate săvârși, iar «focul» nu se ia în înțeles propriu, ca materie a botezului, ci ca termin biblic, prin care, în înțeles metaforic, *se exprimă* puterea curățitoare a botezului : «*Acela (Iisus Hristos) vă va botezà cu Spirit sfânt și cu foc*». (Mat. III, 11). Prin urmare prescripțiunea ca botezul să se facă «cu apă și cu foc» nu e de proveniență calvinească, și nici nu se găsește în molitvelnicul calvinesc, pe cum afirmă Dr. Aug. Bunea, iar adausul esplicativ, că «mirul și apa sfințită, luminare și alte adausături Apostolii n'au avut», acesta nu se găsește în așezămintele lui Sava, deci nu i-se poate atribui ca o doctrină profesată și propagată de el.

¹⁾ Id. p. 267.

²⁾ Dr. Ioan Rațiu : Instituțiunile dreptului bisericesc. Blaj, 1877 p. 606

b) „Sava prescrie cu privire la căsătorie : „să se înceapă cu cuvântul lui Dumnezeu și să se facă cu jurământ, să știe, ce-i căsătoria“. Tocmai așa prescrie și Molitvelnicul calvinesc, unde se poate ceti și formula jurământului, care nu se găsește nicăiri în Molitvelnicul bisericii orientale“. ¹⁾

Cu cuvântul lui Dumnezeu se începe și se încheie căsătoria și după Molitvelnicul bisericii ortodoxe, care prescrie anume să li-se facă «orație» mirilor cu privilegiul cununiei. Iar jurământul la căsătorie este o instituțiune curat «catolică», care își are rațiunea în doctrina despre insolubilitatea matrimonului. De aceea în biserica catolică maghiară cununia să numește «esketés» (jurare). ²⁾ Obiceiul de-a pune sub jurământ pe conjugi, că vor rămâne credincioși unul altuia până la moarte, a trecut dela catolici la reformați și se practică și în biserica gr. catolică (unită) mai ales în părțile ungurene, dar nicăiri în cea ortodoxă română, precum și adausul „filioque», în simbolul credinței și forma botezului : «eu te botez» (ego te baptiso, keresztelek tégedet) reformații tot dela catolici le-au primit.

c) „Sava casează dezlegarea morților prescrisă în biserica orientală, căci zice : „Molitivă să nu să facă nici oaselor“, pentru că, precum motivează Molitvelnicul calvinesc, „după moarte morților nu putem folosi nimica“. ³⁾

Dar prin porunca citată nu deslegarea morților se casează, ci se prescrie preotului să nu facă «molitivă oaselor». Evident că aci nu de casarea sau abrogarea unei prescripțiuni și practice rituale se tratează, ci de un obicei superstițios, căci «oasele» singure nu formează trupul omului, iar după prescriesele bisericii ortodoxe orientale molitva de dezlegare se citește asupra trupului mortului : „iar trupul să se desfacă în cele din care este și alcătuit“. În adevăr afară de «superstițiunile băbești» nici condițiunile lui Rákoczy I. nu opresc ceremoniile religioase dela îngropăciune. Opreliștea mitropolitului Sava de a nu face «molitivă oaselor» nu stă în legătură cu

¹⁾ Id. ib

²⁾ Lonovics : Egyházi archeologia II. p. 335—6.

³⁾ Dr. Aug. Bunea : Ierarhia Rom. p. 267.

învățătura din Molitvelnicul calvinesc, că «după moarte nu putem folosi nimica morților», pentru că nicăiri în așezămintele lui nu se oprește săvârșirea rugăciunilor și liturgiilor pentru cei răposați.

d) „Sava a introdus în biserica românească „cina Domnului“ (urvacșora) cum numesc calvinii pâinea și vinul neconsacrat, adică „paștile“ care au rămas până astăzi ca instituție străină de biserica orientală. El a casat (?) toaca în păresimi și a șters o mulțime de obiceiuri românești, prin cari aceștia se deosebeau de calvinii maghiari“. ¹⁾

Dr. Aug. Bunea nu e de fel corect în espunerile sale. «Cina Domnului» eră prescrisă prin decretul lui George I, Rákoczy din 1643, unde se zice la punctul 4: «Cumcă sf. taină a Cinei Domnului, care o chemăm în comun cuminecătură, cu vin și cu pâne o va da (mitropolitul) și prin alții a se da va face». În așezămintele lui Sava «Cina Domnului» și «paștile» nu sunt sinonime, cum socotește Dr. Bunea. Cina Domnului este sf. cuminecatură, adică pânea și vinul consacrate, iar paștile sunt anafora cu vin ce se dăși astăzi în multe biserici în ziua de Paști creștinilor spre deosebire de anafora din celelalte zile de Dumineci și sărbători de peste an. Noi nu credem că paștile românești ar fi o instituție calvinească.

Mitropolitul Sava trăind în epoca de tranziție dela limba slavonă, când cărțile liturgice ale bisericii orientale nu erau traduse în limba românească, întrebuintează, după exemplul bisericii primitive, termenul biblic: «Cina Domnului» (Coena Domini) ²⁾ pentru a exprima noțiunea dogmatică a sfintei euharistii, căci misterul euharistiei a purtat din timpurile celea mai vechi și poartă și acum deosebite numiri. Se numește Euharistie, se numește Cina Domnului etc. ³⁾ numire care o găsim la teologii catolici, ca și la protestanți.

Teolog luminat, mitropolitul Sava a căutat să deștrădăcineze din popor, nu obiceiurile naționale, cum

¹⁾ Id. ib.

²⁾ 1. Cor. XI. 20.

³⁾ Macarie: Teologia dogmatică ortodoxă, trad. de Gh. Timuș II. pag. 473.

afirmă Dr. Bunea, ci acele obiceiuri, cari nu se unesc cu dreapta credință, precum sunt vrăjile, sărbătorile mitologice Marția și Mercurea ; obiceiul de a nu îngropa morții în zi de Luni sau Mercuri ; arderea dobitoacelor în frunte cu luminare ; facerea focului în curtea casei în Joia mare sau la Blagoveștenii, ca să vină morții să se încălzească, turnarea apei pe pagiste să bea morții și altele. Astfel de obiceiuri sunt sigur, nu le va aproba nici un episcop ortodox sau catolic, oricât de tare l'ar inspira sentimentul național românesc. Că Sava ar fi cassat toaca în păresimi, aceasta nu e adevărat. Iată propriile cuvinte : «*Pruncii să nu toace pre păresimi*». Se oprește adică copiilor, cari privesc toaca drept obiect de jucărie, dar nu personalului sau servitorilor bisericii de a bate toaca la timpul când și cum prescrie tipicul. Și dacă Sava ar fi intenționat «casarea» toacei, de ce n'ar fi «casat-o» atunci și la Paști, și peste tot anul bisericesc, nu numai în păresimi ?

Așa dar, în așezămintele scrise ce ne-au rămas dela mitropolitul Sava, nu se cuprinde și nu se învață nimic, ce ar fi contrar cu doctrina, cultul și disciplina bisericii ortodoxe orientale, decumva Dr. Aug. Bunea nu presupune ca învățătură calvinească aceea-ce nu se zice și nu se poruncește acolo ; dar față cu ceea-ce nu e exprimat, stau dispozițiunile pozitive ortodoxe ale așezămintelor lui Sava, precum : că dela popa, care se va face vornic la nunte, și va jucă și va umbla beat, prin târg, și la cârcimă, și se va face măscărici și vrăjitor, sau va face cununie clandestină, să i-se ia popia ; ca creștinii să se cuminece de patru ori într'un an, adecă în cele patru posturi ; ca preoții să vestească cuvântul lui Dumnezeu, care este de lipsă creștinilor și neînvățaților ca și cum este de lipsă lumina în vremea întunericului, să săvârșească serviciul divin în toate zilele, sau cel puțin pe lângă Dumineci în zile de Mercuri și Vineri precum și în sărbători, iar *în posturi să facă slujbă în toate zilele etc. . .*

Intrebăm acum : Mitropolitul Sava pentrucă eră un episcop «calvinizant» ori pentrucă eră ortodox poruncește

preoților să facă slujbă în biserici în zilele de Mercuri și Vineri, și în toate zilele în posturi, când știut este că calvinii nu au posturi? Evident că astfel de dispozițiune nu putea să provină decât dela un episcop ortodox. Dovadă că Sava era un episcop ortodox este și suplica prin care «mai multi credincioși, protopopi și preoți» îl acuzară chiar în an. 1680 la principele Apafi, rugându-l să *promoveze opera reformațiunii între Români, căci pentru aceasta îl va binecuvânta D-zeu*,¹⁾ ceea ce ei n'ar fi cerut dela principe, dacă Sava ar fi propagat calvinismul în biserica românească.

Dar să cercetăm mai departe, interesatu-s'a și lucrat-a mitropolitul Sava pentru cultura poporului român? Căci Dr. Aug. Bunea zice, «că nu s'a îngrijit de loc de școală, de limba și literatura română, n'a tipărit nici o carte românească, ba, chiar și tipografia românească din Alba-Iulia a înstrăinat-o ori a lăsat-o să dispară, pentru care «sârbul» Sava nu avea nici un interes a o vedea în reședința sa». ²⁾

Vorbește Dr. Bunea de interesarea de școală în secolul XVII. ca și în secolul XX. și acuză pe mitropolitul Sava cu neîngrijirea de școală într'o epocă, când Românului nu-i era permis să aibă școală, nici ca copii Românilor să umble la școală.³⁾ Dar sub domnia lui Apafi, în general, abia poate fi vorbă de o cultură școlastică, zice G. Barițiu. În comitatele feudale, adică în partea cea mai mare a țării, aristocrația nu suferia cu nici un preț ca pruncii familiilor de țărani, cultivători nenobili, să poată învăța la vre-o școală.⁴⁾ Iar în comitatele Hunedoarei, Maramurășului, în districtul cetății de Piatră și în Alba-Iulia, unde prin decretul din 20 Februar 1669 a lui Apafi se impune mitropolitului Sava să facă școli între Români, acestea erau contemplate ca școli calvinești, pentru familiile nobile românești calvinizate.

¹⁾ Történelmi tár, 1878, p. 706 la Dr. Augustin Bunea : Vechile episcopii, p. 128. N. Iorga : Sate și preoți, p. 345.

²⁾ Dr. Aug. Bunea : Vechile episcopii, p. 117. 124. 125.

³⁾ Aprobatae Constitutiones : Prt. 1 lit. 8 art. I. Tit. 9 art. I. Tit. I. art. 3. Tit. 8. art. 3. Aron Densușanu : Istoria limbei și lit. rom. p. 80.

⁴⁾ G. Barițiu : Părți alese din Istor. Trans. I. p. 118—119.

Cu toate acestea *cele dintâi începuturi pentru instrucțiunea poporului le-a făcut mitropolitul Sava*, prin așezămintele sale: «Iară pentruca să se mai întărească și pruncii *nefiind ișculă, unde să învețe, tot creștinul să-și ducă pruncii la beserică și popa dupăce va isprăvi slujba besericei, să facă știre, cum să strângă pruncii în beserică, să-i învețe cum este scris mai sus*», adică Tatăl nostru, Credeul, 10 porunci, cum se făcea pe multe locuri până chiar la 1848. ¹⁾

Tot astfel și în privința limbei naționale române, *mitropolitul Sava este cel dintâi între toți chiriarhii bisericilor din Țările Românești*, care a făcut dispozițiuni pozitive pentru introducerea ei în biserică și la toate serviciile divine, prin așezămintele din 1675 unde se zice la punctele a) și b): «*Cuvântul lui Dumnezeu să se vestească în limba noastră românește, creștinilor în biserică, și unde va trebui și va fi lipsă. Care cărți sunt scrise și scoase pe limba românească să se cetească, și să se învețe în biserica creștinilor și într'alte locuri unde va fi lipsă*». Ei dar, când Sava Brancovici înculcă preoților săi predicarea cuvântului dumnezeesc în limba română, zice Dr. Bunea, el «numai secundează veleitățile principelui calvinesc Apafi, de a calviniză întreaga biserică românească». ²⁾

Pe de-o parte adică îi face proces că nu s'a îngrijit de limba română, fiind el «*percursorul sârbirei bisericii românești*», ³⁾ iar când se vede pus în față cu dispozițiunea făcută în interesul limbei românești, atunci întoarce foaia zicând, că mitropolitul Sava numai secundează veleitățile principelui calvin, pentru a calviniză întreagă biserică românească!

Noi însă am arătat în cele premerse, că mitropolitul Sava n'a calvinizat, ci constant a luptat pentru ortodoxia bisericii române. Iar că el ar fi lucrat pentru sârbirea bisericii române, aceasta este o deducțiune făcută din premise false, cumcă Sava adică numai silit de

¹⁾ Aron Densușanu: o. c. p. 81.

²⁾ Dr. Aug. Bunea: Ierarhia Românilor p. 260.

³⁾ Dr. A. Bunea: Vechile episcopii p. 125.

decretul lui Apafi din 1669, impune preoților să predice cuvântul lui Dumnezeu românește și să citească cărțile scoase pe limba românească ; «dar ca să lase o ușiță pentru mântuirea limbei slavonești», Dr. Bunea spune, că Sava «adauge, că *aceasta să se facă acolo, unde va trebui și va fi lipsă*»,¹⁾ mistificând cu vădită intențiune. căci «*aceasta să se facă acolo*» este adausul său, nu a lui Sava, care zice explicit : «Cuvântul lui Dumnezeu să se vestească în limba noastră românește, creștinilor *în biserică, și unde va trebui și va fi lipsă*. Care cărți sunt scrise și scoase pe limba românească să se citească, și să se învețe *în biserică* creștinilor, *și într'alte locuri unde va fi lipsă*». El poruncește adică, că nu numai în biserică să se vestească cuvântul lui Dumnezeu românește, să se citească și să se învețe cărțile care sunt traduse în limba românească, ci și *într'alte locuri*, în afară de biserică, unde va fi lipsă și trebuință, căci serviciile religioase, afară din biserică, nu se face de regulă ca serviciul divin în biserică ci numai în cazuri speciale, provocate de lipsele și trebuințele vieții creștine, d. e. la cununii, masluri, și îngropăciuni etc.

Prin urmare Dr. Aug. Bunea reproduce fals cuvintele lui Sava în forma aceasta : «Cuvântul lui Dumnezeu să se vestească românește și cărțile scoase pe românește să se citească și să se învețe atât *în biserică*, cât și *afară din biserică, unde va trebui și va fi de lipsă*»,²⁾ căci «în biserică» și «unde va fi lipsă», din textul așezămintelor lui Sava, sunt două complimente omogene la acelaș verb predicativ : *să se vestească*, din propozițiunea : «Cuvântul lui Dumnezeu să se vestească în limba noastră românește *în biserică, și unde va trebui și va lipsi*» care e contrasă din aceste două propozițiuni : «Cuvântul lui Dumnezeu să se vestească în limba noastră românește în biserică. Cuvântul lui Dumnezeu să se vestească în limba noastră românește unde va trebui și va fi lipsă».

¹⁾ Id. p. 127.

²⁾ Dr. Aug. Bunea : Vechile Episcopii p. 127. Ierhia Românilor p. 265.

Dar și în cazul, când am primi interpretarea domnului Dr. Augustin Bunea, nici atunci «unde va trebui și va fi lipsă» nu lasă ușiță pentru mântuirea limbei slavonești, pentrucă lipsa și trebuința, ca cuvântul lui Dumnezeu să se vestească în limba românească și cărțile scoase pe românește să ce citească și să se învețe în biserică cât și afară din biserică, erau generale și constatate în soboarele mai dinainte vreme, pentru care mitropolitul Sava încă pe atunci «a dogenit și a poruncit» preoților săi, precum spune în al doilea regulament (așezământ) din 1675, unde, la punctul 8, închide orice «ușiță» ar vrea să deschidă Dr. Bunea limbei slavoane, amenințând cu pedeapsa lui Dumnezeu și cu destituirea din funcțiune pe preoții «cari nu se nevoiesc cu românie, ci tot cu sârbie» :

«Popii, carii nu să nevoiesc cu românie, ci tot cu sârbie, unii ca aceia și lor facu-și de cătră Dumnezeu pedeapsă, și de cătră poporani urăciune, și soborului scădere, aceia cu un cuvânt să se oprească din popie». Se poate vorbi mai limpede românește, de cum vorbește aci mitropolitul Sava? Istoricul rus E Golubinski, care nu poate fi bănuț că ar exagera lucrul în favorul Românilor, recunoaște, că mitropolitul Sava Brancovici «nu numai permitea, dar încă și stimula înlocuirea limbei slave cu cea română în serviciul divin». ¹⁾

Dacă tocmai ușiță pentru mântuirea limbei slavone se cercă în cuvinte, aceasta se poate găsi mai curând în poruncile mitropolitului «unit» Atanasie, decât în cele ale «sârbului» Sava, căci iată ce decretează soborul cel mare sub președința și la „pohta Vlădicăi“ Atanasie, în ședința din 14 Septembrie 1700 la punctul 14: «*Popii să facă slujbă cât vor putea românește*», ²⁾ va să zică nici nu «unde va trebui și va fi lipsă» ci numai acolo unde vor putea și cât vor putea să slujească românește!

Pe când în privirea doctrinei îl vedem pe mitropolitul Sava mărginindu-se în lupta cu protestantismul la

¹⁾ Privire scurtă asupra Historiei bisericei ort.-rom. trad. de I. Caracioveanu, p. 56.

²⁾ Documente istorice Viena 1850 p. 171.

apărarea și conservarea ortodoxiei bisericei orientale, în respectul administrațiunii ei apare *cel dintâi* care în cadrele constituțiunii bisericei ecumenice a dat bisericei române o organizație corăspunzătoare trebuințelor poporului român.

Avem dela Sava Brancovici un fragment istorico-juridic, cum îl numește Cipariu, din cartea «*Zaconic, ce se zice cartea legilor*», un fel de «statut organic», după care se legifera și judecă în *scaunul sfânt al bisericei în mitropolia Belgradului în săborul vlădicesc cu toți protopopii țării*, și în afară de săborul cel mare (în conzistorul mitropolitan) *se judeca de vlădica cu titorii și cu jurații*, adică cu asesorii Conzistorului. Am putea zice, că «Zaconicul» cuprinde elementele principale ale actualei organizațiunii a bisericei ortodoxe române din Ungaria și Transilvania, precum : practica sinodalității cu săborul cel mare (congresul mitropoliei) și cu săboarele eparhiilor, alegerea persoanelor beneficiate bisericești, precum : alegerea mitropolitului și a preoților etc.

Dr. Aug. Bunea însă găsește, că mitropolitul Sava «a alterat organizația bisericei orientale prin introducerea instituțiunii calvinești (?) a juraților la scaunul mitropoliei și în toate comunele bisericești», ¹⁾.

Dar instituția juraților este o instituție curat românească, rămășiță din prima organizație a comunităților românești în Dacia, a cărei elemente s'au conzervat în toate timpurile la români cu nomenclatura lor curat romană, precum : *popa, jude, bătrâni* sau *jurați*. *Bătrânii* (lat. veteranii) sunt identici cu *senatores* în privința chemării lor, iar numirea de *jurați* o aflăm și la Romani. chiar în acel înțeles ca la Români ²⁾. N'avea deci nevoie mitropolitul Sava să împrumute dela calvini instituția juraților, când ea ezistă la Români dela începutul organizațiunii lor so-

¹⁾ Dr. Aug. Bunea : Ierarchia Românilor p. 267—8.

²⁾ Aron Densușianu : Istoria limbei și literaturii române. Iași 1885 pag. 62—63.

cială. Și apoi, *capitulele* cu *canonicii* din biserica românească unită sunt instituțiuni de ale bisericeii orientale?

Fragmentul istoric-juridic de drepturile bisericești de care amintirăm este acesta :

Zaonic¹⁾

„Ce se zice cartea legilor, care legi se giudecă în scaunul sfânt al besearecii în mitropolia Belgradului în săborul vlădicesc cu toți protopopii țării, și alte legi care se fac fără de săborul mare, vlădica cu titorii și cu giurații. Inceput'am a scrie, când au fost anii Domnului 1680 Iunie, când săborul mare a toți protopopii, cu voea și porunca prea luminatului și milostivului Domnului nostru a craiului Apafi Mihai den mila lui Dumnezeu craiul Ardealului, Domnul părții țării ungurești, șpanului Săcuilor ipr. pre părintele Iosif Budai pre vlădicia Ardealului metropolit Belgradului l'au ales, fiind notarăș săborului mare protopop Ion den Vinți, și titor mănăsterei Belgradului împreună cu protopop George den Daia și protopop Văsiiu den Belgrad, și protopop Oprea den Armeanii. Havașali Suciul Pal den Belgrad, titorii besearecei și giurați scaunului și mitropoliei Belgradului.

Avut'au această metropolie tot de una grijitori și titori cu agiutoriu, iar titorii adevărați și giurați s'au rânduit în vlădicia mitropolitului Sava Brancovici, când am scris dela nașterea lui Hristos 1600 — luna —.

Titorii carii s'au rânduit atuncea întâi, aceștea sânt: Protopop Ion de Vinți, protopop Toma den Belgrad, Dumitru logofătul: Groz²⁾ Miclăuș den Belgrad. Atuncea s'a rânduit în săborul mare cu voea și sfatul a toți protopopii, după aceea întăriți și cu cartea prealuminatului și mil. Domnului nostru a craiului, în care carte a măriei sale se veade ce-i deregătoria titorilor și pre ce sânt rânduiți, iaste scris în căptălănia Belgradului.³⁾

Iar' pentru se nu se uite dereptatea besearecei noastre și obiciaiul cel bun, cu carele au trăit până acum, și dereptățile crailor spășiți, cu care ne-au miluit, și-a măriei sale prealum. Domnului nostru craiul de acum ce milă au arătat cătră acest săbor și besearecă săracă a noastră în neamurile creștinătății se

¹⁾ Cipariu: Acte și fragmente, p. 257—263, împreună cu notele.

²⁾ Grozea Isac nobil locuitor în Belgrad, se află scris într'un certificat din 30 Noemvrie 1701 între actele familiei A. Eppului Teofil.

³⁾ În arhivul Capitolului din Alba Iulia, poate că se vor fi aflând și alte acte interesătoare pentru istoria bisericeii românești, și ale mitropoliei.

se pomenească. scris'am într'acest pomeanic al mitropoliei noastre a Belgradului :

- a) *Întâi canonul au obiciaiul, când aleagem au punem vlădică, list a.*
- b) *Vlădica cu ce rânduială trebuie se trăiască, list.*
- c) *Ce-i deregătoria titorilor.*
- d) *Ce are besearica bun, au aveare.*
- ə) *Ce este venitul beseariceii.*
- f) *Canonul protopopilor.*
- g) *Canonul popilor.*
- h) *De popii, curii vin dentr'alte țări.*
- i) *De săborul mare, obiciaiul : slobozie : tărie.*
- k) *De săboarăle mici ale eparhiilor.*
- l) *Despre aleagerea diacilor, pre popie.*

Întâi parte (list) a.

Despre aleagerea Vlădiciei.

Aleagerea vlădicăi nostru romănesc aicea în Ardeal este den mila și den voia craiului, care lucru ne este noaă îngăduit dela craii cei mai de demult răposăți, când va fi lipsă, se se strângă toți protopopii și încă și dentr'e ceialalți preuți și den voe a tot săborul, unindu-se toți la un cuvânt așa se-l aleagă, care de se va părea și craiului că este harnic, așa-l va întări în vlădicie pre cum se veade în probata constituționeș, titlul al optul. articuș întâi.

A doa parte.

Vlădica cu ce rânduială trebuie să trăiască. ¹⁾

A patra parte.

Despre avuția beseariceii, se știe argintul, odăjdiile, cărțile.

Măria Sa Prealum. și mil. Domnul nostru craiul Mihai Apafi den mila lui Dumnezeu iproci. porăncitu-ne-au noao titorilor, cum se luom samă dela părintele mitropolitul Sava Brancovici de tot bunul beseariceii și venitul școlei și-a tipografiei. pre porunca măriei sale strângându-se toți protopopii în Belgrad la mănăstire rojd. boj. 1679 luna Iulie 6. și părintele mitr. Sava Brancovici acestea ne-a dat la mână în sama beseariceii : 1. Doao potire de argint albe, unul mai mare, altul mai micu. ²⁾. 2. O lingură de argint. 3. O scafă cu 12 apostoli scriși. 4. O evanghelie ferecată cu argint. 5. O cărge toată de argint. 6. O că-

¹⁾ Celelalte din partea II și întreaga part. III. lipsesc în ms. lăsându-se loc alb.

²⁾ Punctul 1, 7 și 16 sunt șterse cu o linie trasă preste ele.

dealniță de argint aurită. 7. O cădealniță de argint cu lanțurile de argint făr'de f . . . . . 8. Un falon de sarasir. 9. Un stihariu de diba. 10. Un patrafir de camucă albă. 11. Un sacos de sarasir. 12. Un patrafir de sarasir. 13. Un urariu de sarasir dubla. 14. Un stihariu vlădicesc naranza. 15. Un stihariu de atlas pestriț. 16. Un stihar de tabit albastru cu flori. 17. Un falon de atlas roșu. 18. Un falon de atlas vearde vârgat. 19. Un falon de camucă galbănă. 20. O mantie vlădicească de atlas mohorât. 21. Falon de taftă roșie. 22. Omofor vechiu, care au fost al vlădicăi Stefan. : 3. Un stihariu mic de diacon.

Cărțile besearecii sânt aceastea : 1. O psaltire sârbască cu sanicsar tiparnic. 2. Un meneiu de luni ce se zice lunovnic, mai și iun. este slujba. 3. Un prolog de luna lui Sept. și a lui Noem. 4. Un meneiu de luna lui Iul. 5. — Maiu. 6. Iul. 7. — Mai. 8. — Gen. 9. Fevr. și Martie. 10. Un triod de post. 11. Un evang. 12. Apostol sârbesc. 13. Un pintecostariu. 14. Un tălc. 15. Viața lui Atanasie Alecsandrei. 16. *Cinci cărți a lui Moisei rumâneaste.* ¹⁾ 17. Cartea lui Grigorie bagoslov. 18. Octoih de vineție. 19. Psaltire cu sanicsar. 20. *Psaltire rumânească.* 21. Psaltire cu pripeale. 22. *Testament rumânesc*, care au cumpărat Suciul Pál. 23. *Poucenie de Moldova.* 24. Un tipic sârbesc scris cu mâna. 25. *O pravilă mare tipărită rumânească.* 26. Un meniu de luna lui Sept. 27, — Agust. 28. *Un prolog tipărit în moldova românesc* care l-au dat pater Ianoș, 29. O evanghelie românească și apostol românesc, carele le-au dat Șerban Vodă, când au mers părintele Vlădica Sava Veștemanul la vlădicie, le-au adus. 30. Sicriul de aur. 31. Un pintecostariu de ceale den țara muntenească, carele l-au dat jupânul patâr Ianoș, să fie al mănăstirei Belgradului.

Dela împăratul Moscului mila și darul : 1. Un stihariu de atlas galbăn, la poale atlas roșu. 2. Un patrahir de urșinic vearde cu flori cupțușit cu taftă galbănă, noao nasturi de argint albi. 3. Narucavițe iar' așa, zeace nasturi de argint albi. 4. Poaz de mătasă pestriță cu ciucuri. 5. Un falon de camucă albă, la poale atlas galbăn, la spate sarasir roșu cu flori.

Odăjdii vlădicești : 1. Un stihariu alb cu flori de aur, la măneci atlas roșu cu flori, și la spate și la poale cupțușala atlas roșu. 2. Patrahil roșu de atlas, cu fir de argint, și prime albe de argint, căptușală de atlas alb, zeace nasturi auriți. 3. Rucavițe de sarasir vearde cu prime albe de argint, cu zeace nasturi auriți. 4. Sacos roșu cu flori de aur, prime albe de argint împregiur,

¹⁾ Acestea pot fi din edițiunea din anul 1581 la Orăștie, în care însă numai Facerea și Eșirea s'au tipărit. Un exemplar se află și în biblioteca rom. cat. din Belgrad, și precum se spune, încă și unele vestminte bisericesti de ritul grec, au nu cumva se trag dintre ale mitropoliei ?

doisprăzece nasturi galbeni auriți, cuptușit cu atlas roșu și galben. 5. Poaz vearde cu flori roșii, ciucuri de fir. 6. Prebederniță de sarasir cu flori, un nastur de argint, cuptușală de atlas roșu. 7. Omofor alb cu patru cruci mari de sarasir, cinci nasturi de argint auriți, înpregiur prime de fir galbene, ciucuri de fir. 8. Hristovul împăratului Moscului. 9. O biblie slovenească tretaz. 10. Un mineiu de obște mic tetraz. 11. Tălcul lui Ioan evangelist. 12. O carte a lui Sergie cu câteva prologe. 13. Tălcul lui Mat. evangelist.

Și alt rând de odăjdii, cu cărți: 1. Pribederniță vearde cu flori de atlas. 2. Rucavițe de atlas roșu. 3. Omofor de urșinic mohorât cu patru nasturi. 4. Hristovul lui Antonie Vodă. 5. Un cluciu. 6. Poucenie slovenească. 7. O liturgie ruscă dela Ilivov. 8. Un trifoliu mare împărțit. 9. O evanghelie ferecată, înbrăcată cu urșinic vânat. 10. Un păhar de argint cu scaun în mijloc chip de înger cu trimbiță, supt picioare moartea.

Alt rând de odăjdii, cărți, scule besearicești. Care scule Măria Sa lum. și mil. Domnul nostru craiul den plecată milă a măriei sale, văzând măria sa sărăcia și scădearea besearicei noastre, arătatuși-'au mila măriei sale cătră aceasta casă dumnezăiască dăruind aceste scule besearicești mitropoliei Belgradului, care cu . . . ția măriei sale besearicei le-au dat și le-au legat.¹⁾

Și este alt rând de scule, care le-au făcut grecii, anume Saul, Saul, Georgie, Chirie, și le-au dăruit mitropoliei Belgradului când am scris anii Domnului 1688, care pe nume sânt acestea: 1. Un potiriu de argint poleit cu aur. 2. Discos de argint poleit cu aur. 3. Lingură de argint poleită cu aur. 4. Zvezdă de argint poleită cu aur. 5. Aerul de urșinic roșu pe margini cu flori, pe margini și crucile de fir de aur, și un nastur de argint: și pocrovele iar într'acest chip.²⁾

Afară de drepturile bisericesti «Zaconicul» cuprinde, precum văzurăm în partea a patra, inventarul averii mitropoliei, și anume argintăriile, odăjdiile și cărțile bisericesti, care Sava Brancovici, prin titorii (epitropii) mitropoliei, le-a dat în samă soborului celui mare întrunit la 6 Iulie 1679 în Belgrad. Intre cărțile predate se găsesc *toate cărțile românești* apărute până în timpul său, afară de celea tipărite de diaconul Coresi, o dovadă și aceasta, de interesarea lui pentru literatura românească.

¹⁾ Cuvintele: *care cu . . . ția*, sunt scrise în original cu spațiul alb între *cu* și *ția*, care arată că scrietorul n'a putut ceti cuvântul originalului său.

²⁾ Celelalte părți lipsesc cu totul.

Este adevărat, că Sava n'a tipărit nici o carte românească, dar n'a tipărit nici sârbească sau slavonească, ca de aci să se poată deduce logicește sârbizmul său și averziunea lui pentru literatura românească, căci nu fiecare episcop e totodată literat și scriitor. Intre episcopii și mitropoliții români din secolul al XVII-lea găsim foarte puțini scriitori, cari s'au ocupat cu tipărirea de cărți, astfel că timp peste 20 de ani dela aparițiunea ravilei cei mari (1652) nici în principatele Muntenia și Moldova nu se mai tipărește nici o carte.¹⁾ Noi însă credem că Sava a mai preferit a nu tipări de loc carte românească, decât să fie silit a o tipări în spirit calvinesc, și în adevăr, el n'a tipărit nimic pentru propaganda calvinească.²⁾ Ca să producă impresia că Sava a fost dușmanul limbei și literaturii române, Dr. Bunea pune în sarcina lui disparițiunea tipografiei românești din Alba-Iulia, afirmând, fără a dovedi, că el însuși a înstrăinat-o ori a lăsat-o să dispară, când constatat e, că aceasta tipografie a perit și s'a nimicit de odată cu tipografia latino-ungurească tot de acolo, în anul 1658 ori 1659, când Tătarii și Turcii au prădat și au ars Alba-Iulia.³⁾ Petru Bod scrie astfel în chestiunea aceasta: «Perierat typografia, a principe Rakoczio erecta, inter tot principum mutationes, ac fatales bellorum revolutiones, cujus investigationem anno 1668 severe mandabat princeps Michael Apafi, et in antiquum statum restitui jubebat». (Perise tipografia ridicată de principele Rákoczy, între atâtea schimbări de principii, și răsturnări dăunose cu bătălii, despre carea principele Mihail Apafi în anul 1668 mandase strâns a se căută și a se pune în starea mai dinainte).⁴⁾

¹⁾ Ar. Densușianu: Ist limbei și literaturii române. p. 83.

²⁾ T. V. Păcățian: Istoriografi vechi, p. 155. N. Iorga: Sate și preoți, p. 342.

³⁾ Benkő: Transylvania, t. II p. 257, la Vasile Pop: Disertație despre tipografiile românești. Sibiu 1838 p. 20. Cipariu: Archiv p. 576.

⁴⁾ P. Bod: Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium Historia, la Cipariu: Archiv p. 656. Vezi și nota aceluiaș la decretul lui Apafi din 20 Febr 1669 prin care se ordonează a se «restabili cât mai curând în vechea ei splendoare» tipografia românească din Alba-Iulia.

VII.

Judecata și martiriul mitropolitului Sava II. Brancovici,

Până către finele anului 1679 și începutul anului 1680, mitropolitul Sava se bucură de toată autoritatea poziției sale, înaintea principelui Apafi, care îi confirmase de nou jurisdicțiunea asupra bisericilor românești prin diploma din 24 Octombrie 1679, publicată la 16 Ianuar 1680 în dieta dela Sighișoara, precum am arătat, lucru care nu se putea întâmpla dacă el ar fi fost pe atunci urmărit și prigonit din partea guvernului.

Dar erau în Transilvania două partide politice : majoritatea preponderantă a magnaților și a nobilimei înclina mai mult către Constantinopol, iar minoritatea, care o formau mai mult magnații catolici și Sașii, gravita spre Viena ; pe aceștia majoritatea îi judeca și condamna ca pe conspiratori și trădători, pe unii la moarte, pe alții la închisori grele.¹⁾ Și când s'a știut, că George Brancovici, fratele mitropolitului, la Constantinopol spriginește politica germană,²⁾ și pe Ladislau Csáky cu partizanii lui, cari conspirau contra lui Apafi și aspirau spre Viena, i-a luat sub scutul său, recomandându-i ambasadorului imperial,³⁾ din momentul acesta soarta mitropolitului Sava era hotărâtă.

Superintendentul și preotul de curte Mihai Tofeu, ale cărui stăruințe de a supune biserica românească și a

¹⁾ G. Barițiu : Părți alese din Istoria Trans I. p. 30.

²⁾ Vezi mai sus p. 19, 24.

³⁾ Thallóczy : l. c. p. 699—700.

o contopî în cea calvinească, Sava le zădărniciise în atâtea rânduri, folosi împrejurarea aceasta pentru a-l denunța și ponegri la principe, ca pe un complice, și a începe de nou atacurile și campania de răsturnare contra lui, de data aceasta nu fără rezultat. El însuși păși la mijloc ca acuzator, și după a lui propunere se constituî, din porunca principelui Apafi, la 2 Iulie 1680 un *judet*, anume ca să cerceteze și să judece cauza, al cărui președinte fu numit Petru Alvinczi de Borberek, protonotarul principelui și prefectul bunurilor fiscale, iar membrii fură numiți predicatorul și protopopul calvinesc Ioan Veresmarti din Benic și Ioan Zoba, protopopul românesc dela Vinții-de-jos și notarul soborului celui mare, împreună cu „alți bărbați mireni și din ceata bisericească știutori de legi“, fiind adunați și șezând la judecată Ștefan Paloș de Sz. Katosna din partea superintendentului Tofeu, ca avocatul acuzatorului, și din partea «Vlădicăi Sava Brancovici», ca avocatii acuzatului, George Brancovici, fratele mitropolitului, și Ioan Pater, unul dintre Grecii neguțători, în locul mitropolitului, care eră foarte bolnav.

Înainte *scaunului de judecată* avocatul numitului actor prezentă două vălătășe (depozițiuni) în scris, contra mitropolitului Sava, ale martorilor George Csicsoi și Ștefan Prónai «mai marii și a cancelăriei curții Înălției sale Craiului scriitori, și jurați notarăși», cerând «ca inctul să se lipsască de diregătoria episcopească, adică a vlădiciei și a păstoriei, și dintru aceasta să se pue jos»! iar scaunul de judecată «nu numai l-a lăpădat din treapta vlădicească, ci ca pe o persoană *infamă* (a hotărât) să se dea în mâna magistratului din afară a Măriei Sale craiului, să facă cu el după *Approbatæ Constitutiones part. 1. tit. 1. art. 3*».

S. Clain ne-a păstrat în întregime judecata mitropolitului Sava, încă nepublicată pâna acum, din care se constată :

a) că mitropolitul Sava Brancovici nu s'a judecat de cătră soborul cel mare al bisericei românești ;

b) că soborul cel mare fusese convocat pe 29 Iunie 1680 de către mitropolitul însuș, care bolnav fiind n'a putut presida în sinod, deci nici nu s'a putut constitui legal în absența lui ;

c) că judecata s'a făcut în lipsa mitropolitului, și după canoanele bisericeii calvinești prin un județ delegat de principele Apafi, în care aceiași oameni, ai curții, erau și acuzatori și judecători și martori ;

d) că sentința s'a dat la 2 Iulie 1680 din ședința scaunului de judecată în numele președintelui Petru Alvinczi de Borberek «ungurește scrisă» ;

e) că în sentință se accentuază consentimentul soborului, la destituirea mitropolitului Sava, numai pentru a înșelă obștea, căci prin sentința adusă în afară de sinod, nu se exprimă voința sinodului.

Nicolae Pop preot în Sas-Șebeș, chemat în ziua de 26 Aprilie 1682 înaintea judecătorului suprem al comitatului Albei-Iulie, a întărit cu jurământ, că mitropolitul Ioasaf vorbind cu călugării din mănăstirea din Alba-Iulia și cu popa Ioan Zoba de judecarea lui Sava Brancovici, și întrebând, că cine l-a judecat pe Sava Brancovici, popa Ioan Zoba din Alvincz a spus că «*Măria Sa principele cu preoții ungurești și cu cei românești l-au judecat*»¹⁾ adică cu el care se făcuse coadă de topor.²⁾

¹⁾ N. Dobrescu : Fragmente privitoare la Ist. bis. române p. 50.

²⁾ Dr. Aug. Bunea atribue de mare merit lui Ioan Zoba din Vinț rolul ce l-a avut la destituirea mitropolitului Sava, prezentându-l ca pe un preot român de model «protopop luminal, om învățat» etc. pe când el nu eră decât cel dintâi între acei «popi infami» cum îi apostrofează Barițiu, care se lăsară unealtă la tradarea și osândirea mitropolitului lor. Caracterul acestui protopop se cunoaște din apoteoza ce-o face în prefața cărții «*Sicriul de aur*» (1683) tiranului Apafi, mințind că «sub aripile» lui Români au trăit „în pace lină și în biușug mare“, (Bianu-Hodoș : Bibliografia românească, p. 270). Cartea în sine e o colecție de predici funebre traduse din ungurește, tipărită cu porunca principelui Apafi, plină cu învățături calvinești d. e. «*Că nu se poate îndrepta nime cu faptele sale, căce că faptele oamenilor de vor fi bune sânt dela Dumnezeu nu din putearia oamenilor ... Nice cu faptele altor oameni păcătoși nu se pot îndrepta, căce că nice pentru sine, nu poate face destul, acela nu poate face nice pentru alții*». (Propovedania a zeacia). Citatele latinești din propovedania a cincia : „Virtus post funera vivit“ și „Mors non est ultima linea rerum“ le reproduce după pronuncia ungurească cu „Virtuș post“ și „Morș non est“, transcriind adică pe latinescul s cu ungurescul s (ș), așa eră de „învățat“ popa Zoba din Vinți

Iată cuprinsul acelei judecăți :

„Noi Petru Alvinczi de Borberek a prea luminatului Craiului Ardealului protonotarăș, și a bunurilor fișcușești in Ardeal prefătuș, și în cauza cea mai jos scrisă *din porunca* aceluiaș prea înalt Craiu *prezeș*, Ioan Vereșmarti propovăduitorul cuvântului lui Dumnezeu, dela Benic, și a bisericilor pravoslavnice in ținutul Bălgradului din Ardeal protopop, și Ioan Zoba păstorul bisericei românești din Vinții de jos, și a soborului mare a bisericilor așisderea românești notarăș împreună cu alți bărbați și mireni și din ceata bisericească știutori de legi *prin prea luminatul*, și *prea înălțatul Craiul Ardealului*, și *prin prea cinstitul domn Mihail de Tofeo episcopul slugitorilor bisericilor pravoslavnice în Ardeal, rânduiți*, dăm pentru pomenire prin aceasta scrisoare, cumcă fiind noi în *ziua a doua* a lunii lui *Iulie* a anului acestuia 1680, încă adunat fiind și stând soborul cel mare a păstorilor bisericilor românești din Ardeal, care sobor de cinstitul Sava Brancovici vlădica slugitorilor ziselor biserici românești pe *ziua 29 a lunii lui Iunie* de curând trecute a mai sus însămnatului an, în oraș în Bălgrad în mănăstire, adecă în locul cel obicinuit, adunat, și făcut, împreună cu protopopii, și cu curatorii și cu alți preoți foarte mulți a mai sus ziselor biserici, ca să cerce, să hotărască și să așeze niște prici ale lor. Deci când s'au luat la judecată pricile unora, carii să legiuea la scaunul obicinuit a lor cel de judecată, fiind adunați și șezând la judecată cinstitul *Stefan Pálos* de Sz. Katosna despre partea prea cinstitului Domn Mihail de Tofeo episcopului slugitorilor tuturor bisericilor pravoslavnice din Ardeal, ca *actorului proparator*. Despre partea cinstitului Sava Brancovici vlădicăi ziselor biserici românești proparatori domnealor *George Brancovici* și *Ioan Patăr*, unul dintre grecii neguțători în locul vlădicăi, carele era foarte bolnav, însă era în mai sus zisa mănăstire, înaintea noastră, adecă la scaunul judecății noastre, au venit și proparatorul zisului precinstit actor, și ne-a dat nouă niște cărți, adecă două vâlătașe prin cinstiții *George Csicsói* și *Ștefan Pronai* mai marii, și a cancelăriei curții, înălției sale craiului scriitori, și jurați, notarăș, care vâlătașe după lege era făcute, și date, după tenorul cărora au spus înaintea noastră, cumcă mai sus zisul cinstitul Sava Brancovici, ne băgând samă nici de legile cele Dumnezești, nici de cele omenești, și părăsind datoria deregătoriei sale, nu s'a îngrozit cu groaznice și urâte păcate a se întina, și a se pângări, carele pe *Catarina Temesvári* muierea unuia nemeș, anume *Valentin Szénási* de *Kolozsvár* cu haine bărbătești îmbrăcată au făcut a se răpi și la sine a se aduce, și pe aceea fiindu-i lui rudenie, împotriva legii rudeniei, *țiuțoare* la sine o au ținut, și în multe

locuri cu aceea curvie au făcut, care din nelegiuita împreunare cu dânsul îngreacă prunc au născut. După aceea mai sus zisul inct (din ce pricini, el va ști) fugind în părțile turcești, și pe mai sus zisa rudenie a sa ca pe o țitoare la sine a să aduce au făcut, și acolo au ținut, împotriva canoanelor și a bisericii pravoslavnicilor, și a slujitorilor legii românești, care păcate și foarte groaznice fapte rele alui din cărțile cele mărturisitoare, care mai sus numitul și despre partea actorului în lăuntru le-au dat, cum mai sus s'au zis, mai pe larg se văd.

Afară de aceasta, acelaș inct a lăsat mănăstirea Bălgradului a se pustii, a-se strica, și a se surpa, și a părăsit negrijită tipografia limbei românești, și alte bunuri, și venituri a mai sus zisei mănăstiri, sau negrijindu-le, sau risipindu-le le-a prăpădit. Pentru acestea și pentru alte păcate și fapte rele de acestea foarte groaznice mai pe larg în mărturisiri cuprinse, *poftea procatorul mai sus zisului actor, ca inctul să se lipsască de diregătoria episcopască, adecă a vlădiciei, și a păstoriei*, și dintru aceia să se pue jos, și ca după dreptate să se pedepsască, să se dea în mâinile magistratului, preainălțatului adecă craiului Ardealului, însă așa, ca și atunci să fie dator și să trebuiască a da samă de bunurile și veniturile mai sus zisei mănăstiri. Dupăce acestea prin mai sus zisul procatorul actorului așa s'au pus înainte, cei ce erau în locul zisului inct cu smerită instanție înaintea noastră mai de multe ori au cerut și răgaz și procator să li-se dea. La care procatorul zisului mai sus actor au răspuns cumcă destulă vreme și răgaz au avut, și procator a-și căpăta, adecă dela soborul mare a ziselor biserici românești, care s'au făcut în anul trecut, carea cuprinde un an întreg. Carea auzindu-le cei ce țineau locul inctului, a poftit după legi să li-se dea exmisie. Iară procatorul actorului d n mai sus zisul sobor mare a slujitorilor bisericilor românești au spus, și au arătat, cumcă mai sus zisului inct nu numai au îngăduit exmisie, ci i-s'a poruncit să aibă cu deadinsul bună grije de sine. Care așa auzindu-le și înțelegându-le cei ce ținea locul inctului, cu smerită instanție s'au supus pe sine milostivului scaunului judecății mai sus zisă, care dupăce le-au auzit procatorul actorului rămânând întru celea mai sus le-au zis au cerut, ca prin noi, despre celea mai înainte aduse dreptate după legi deplin să se facă. Drept acea noi împreună cu oamenii învățați, și știutori de legi, cercând aceasta cauză în scaunul cel de judecată, și alegațiile, pările și răspunsurile de amândouă părțile făcute văzându-le și bine socotindu-le și celea împotriva legilor lăpădându-le, și nimica făcându-le, după pără și vălătașul procatorului Domnului Mihail de Tofeo, adecă a mai sus zisului actor, care nouă cum mai sus s'au zis, s'au dat, și

luminat, și destul dovedesc, pe inctul Sava Brancovici, până acum vlădica bisericilor în Ardeal și primar păstor al mănăstirii Bălgradului, a fi răpitor, carele muerea aceluia pe furiș a făcut a se răpi, și incestuos, adecă carele cu muierea și rudă a se impreuna, și preacurvar carele și cu alte mueri cu bărbați, a se pângări și a se întina nu s'a îngrozit, pentru acea după canoanele slugilor bisericilor pravoslavnice din Ardeal 80 și 81 eară a slugitorilor bisericilor românești 75, judecătornicește am hotărât și am așezat, ca de diregătoria vlădiciei și a păstoriei să se lipsască și el să se lapede din acea diregătorie, și să se degradăluiască, și semnele cele din afară ale diregătoriei sale cei mai sus zisă, să se ia dela el, și să se dea în mâinile magistratului celui mare, a prea î ăltatului craiului Ardealului, ca după dreptate să se pedepsască, precum așa judecăm, și hotărâm cu tăria și cu mărturisirea acestei scrisori a noastre, însă așa ca și în facerea acestui lucru să trebuiască, și să fie dator a da samă de bunurile și de veniturile zisei mănăstiri. Iar pentru mai mare arătare, judecata scaunului nostru, *ungurește scrisă*, din cuvânt în cuvânt am socotit aici a o pune, și a o scrie, care așa este: „Fiind că și din vălătașurile înaintea măriei sale Domnului Craiului nostru, înaintea deputăției cinstitului sobor (calvinesc), ba încă și înaintea soborului românesc după rândul său făcute să dovedește, cumcă Sava Brancovici, până acum vlădica Românilor, ca un răpitor de obște muerea altui creștin de aproape al său în haine bărbătești îmbrăcată au făcut să se răpiască, și la sine să se aducă și cumcă urât, cu mai înainte pomenita femeie și rudă și soră în spurcată curvie au trăit și cumcă este preacurvar, că și cu ale altora mueri au preacurvit. Drept acea plăcut'au întru această cauză soborului și scaunului, afară de nimenea, care au fost dintr'o sută și unul de bărbați, ca Sava Brancovici, cel până acum vlădica Românilor să se lapede și din diregătoria episcopoească, și din cea păstornicească, și să se ia dela el cârgea episcopoească, și mitra, podoabele diregătoriei sale, de vreme ce nici legea lui Dumnizău, nici mintea, nici care tocmai să uniaște cu legea lui Dumnezeu, canonul 80 și 81 a pravoslavnicei (calvinești) biserici Ardealului, ba încă nici a legii românești canonul 75, nici rândul, nici cuviința diregătoriei acestcia nu sufere, ca un bărbat, carele trăește în niște păcate așa urâte, și altora cunoscute, să poată fi păstor, și cu mult mai puțin, sau mai mare vlădică a societății păstornicești, însă nu numai să se lapede din treapta vlădicească, ci și ca persoană infamis să se dea în mâna magistratului din afară a măriei sale craiului nostru, să facă cu el după Aprob. Const. part. 1. Tit. 1 art. 3, însă așa ca făcându-se acestea să fie dator a da samă de averile mănăstirei Bălgradului“. Care (precum s'au pus)

bine, și cu credință isprăvindu-se, aceasta *carte a noastră de judecată*, cu iscălitura mânilor noastre, și cu pecetele mai sus zisului întru aceasta cauză, și comisie presidentului Măriei Sale Craiului și cu a soboarălor, adecă *a religiei pravoslavnice* (calvinești), precum a legii românești, slugitorilor întărită judecății scaunului mai sus zis a o da am socotit.

Dat în adunarea cea de obște, sau în soborul slugitorilor bisericilor românești din Ardeal, adecă din mai sus zisul scaun de judecată, adecă în mănăstărea Belgradului făcut în ziua a doua a lunii lui Iulie anul Domnului 1680. ¹⁾

Cetind cu atențiune judecata aceasta, este cu nepuțință a nu observa că întru fărădelege s'a zămislit. Oamenii sângiurilor nu s'au îngrozit a născoci cea mai oribilă crimă cu care l'au acuzat pe mitropolitul Sava, precum că avuse relațiuni incestuoase cu propria lui *soră*, pe care, îmbrăcată în haine bărbătești a răpit-o dela bărbatul său, și a adus-o la sine, trăind cu ea «în spurcată curvie». (Más keresztény felebarátjának feleségét férfi köntösben öltöztetvén, elragatatta és magához hozatta, mind utálatos incestuosus, mivel az említett. és tőle titkon elhozott aszony ember atyafiával, *hugával tisztátalanul élt és velle fertelmeskedett*).

Se poate închipui și presupune o faptă atât de bestială despre un *preot creștin*? Născocirea diabolică a crimei imputate mitropolitului Sava se vede limpede, căci nu avea el nevoie să aducă pe soru-sa la sine pe furiș, îmbrăcată în haine bărbătești, de vreme ce canoanele bisericești nu opresc episcopului a țineă muere împreună locuitoare pe mamă, soră sau mătușă-sa. (Sinod I. ecum. can. 3). Iar dacă ar fi răpit-o, oare bărbatul ei nu ar fi ridicat cel dintâi acuză în contra răpitorului? De ce tocmai superintendentul Tofeu trebuiă să pășească ca acuzator? și martori de ce nu s'au găsit alții afară de George Csicsói și Ștefan Prónai, scriitori în cancelăria curții principelui, să depună (fasio-neze) contra mitropolitului Sava?

Născocirea e constatată prin contrazicerea ce există între sentința scaunului de judecată și decretul de desti-

¹⁾ S. Clain : Istoria Românilor, ms. IV. part. 8 §. 6. Vezi Adn. Nr. XI.

tuire a lui Apafi din 28 Decembrie 1680. Căci pe când în sentință, mitropolitul Sava se învinovățește și se osândește pentru păcatul incestului ce l'ar fi săvârșit cu *propria lui soră* (aszony ember atyafiával, hugával) *soția* neameșului Valentin Szénási din Cluj (cujusdam conjugem Catherinam Temesvári sibi consaguinem . . . concubinam apud se retinuisset) — în decretul lui Apafi se zice că acel păcat l'a făcut cu *țitoarea propriului său frate* (horrendum incestus vitium, cum adultera fratris germani concubina) pe care diploma lui Apafi o califică din acest motiv de soră (soror videlicet consanguinea) a presupusului ei concubin.¹⁾

Mișelia dată pe față, Apafi nu putea să invoace în decretul de destituire motivul născocit din sentință, că mitropolitul Sava a răpit muierea lui Valentin Szénási, presupusa lui soră, ținându-o la sine ca concubină; trebuia să născociască alt motiv pentru a-și acoperi nelegiuirea, că Sava adecă a săvârșit păcatul incestului cu țitoarea fratelui său. Dar el nu avea alt frate în viață decât pe George Brancovici, care i-a fost apărător la scaunul de judecată, și acesta trăia în Constantinopol. Iar femeea concubină, cu care îl învinovățiau pe mitropolitul, era soția lui Valentin Szénási din Cluj, dupăcum se spune în sentința judecătorească, în care nu se face absolut nici o mențiune despre țitoarea fratelui lui Sava, accentuată în decretul din 28 Decem. 1680, și despre relația lui cu aceasta.

Alt punct de acuzațiune în contra lui Sava era, că dânsul «a lăsat mănăstirea Belgradului a se pustii, a se strica, și a se surpa, și a părăsit negrijită tipografia limbei românești, și alte bunuri și venituri a mai sus zisei mănăstiri, sau negrijindu-le, sau risipindu-le le-a prăpădit». Acestea însă, chiar adevărate să fie, nu erau motiv pe care să se poată enuncia cu dreptate destituirea unui mitropolit, de-aceea, la motivarea sentinței nici nu s'a luat în conziderare.

¹⁾ N. Iorga : Sate și preoți, p. 76.

Nu a fost acuzat dar Sava, că n'ar fi dat samă despre banii aduși din Rusia, când fusese acolo cu fratele său George, cum afirmă Dr. Aug. Bunea,¹⁾ căci astfel de acuzațiune nu se pomenește în sentință, că s'ar fi ridicat contra lui. Iar mănăstirea și mitropolia Belgradului nu din vina lui s'au stricat, ci că arseră de două ori cu prilejul năvălirii Turcilor și Tatarilor, când și tipografia s'a nimicit. Sava însă restaură mănăstirea și mitropolia, făcând tot ce îi era cu putință pentru înfrumșetarea și întărirea lor.²⁾ Incât despre bunurile și venitele mănăstirei, el dădu socoteală soborului celui mare din 6 Iulie 1679 «de tot bunul besearecei și venitul școalei ș'a tipografiei» și nici o vină nu-i găsiră, și nici o hotărâre nu se putu lua în potrivea lui.³⁾

Din cuprinsul judecății, unde să zice, că magistratul să procedă față cu mitropolitul Sava după *Approbatæ Constitutiones p. 1, tit. 1. art. 3.* adecă: să-l trateze ca pe un individ, *care se ține de secta Olahilor, sau Grecilor,* tolerați numai de azi pe mâne, până când va plăcea principilor și dietei ca să-i sufere, — reese în chipul cel mai luminat, că mitropolitul Sava Brancovici într'adevăr *pentru statornicia sa în credința ortodoxă răsăriteană a fost osândit.* Aceasta eră credința generală în popor, cum spune S. Clain, că «*tot norodul și clerul românesc ca un lucru adevărat ține, cum delu cei bătrâni au luat, că Sava acesta toate întâmplările acestea le-a pățit pentru credință, că s'a împotivit eresului calvinesc și l-a lăpădat și nu a vrut a se uni cu acela*». ⁴⁾

Aceasta e părerea tuturor scriitorilor români cu escepțiunea unicului Dr. Aug. Bunea, care îl ceartă rău pe Clain, fiindcă numește «strâmbă» judecata prin care a fost condamnat Sava, întrebând că «de unde știe el (Clain) că este strâmbă»? ⁵⁾ Pentrucă adauge, «ca să o declare

¹⁾ Vechi'e episcopii p. 129.

²⁾ Raici: Biografia lui Sava Brancovici „Speranța“ 1869 p. 158.

³⁾ Zaconic reprodus mai sus. N. Iorga: Șate și preoți p. 75.

⁴⁾ S. Clain: Istoria românilor, ms. IV part. 8 § 6

⁵⁾ De altfel cuvintele: „precum zice judecata aceeaia strâmbă“ sunt intercalate de Șincai în textul lui S. Clain din Cronică.

«cineva de strâmbă, trebuie să aibă dovezi, pe cari Sam. Clain nu le are», ¹⁾. Dar S. Clain avea înaintea sa document oficial însuși textul sentinței. Ce dovadă alta l'ar fi putut încredința mai mult despre strâmbătatea ei? Dr. Aug. Bunea încă și pe Cserei e supărat, care scriind despre Sava, spune că a suferit *nevinovat*, ceea-ce dânsul nu poate crede, cum zice, din motivul «că toată scrierea lui Cserei nu urmărește alt scop, decât *ponegrirea curții lui Apafi*. ²⁾ Și e atât de preocupat, încât față cu un scriitor, martor ocular, care trăia în curtea lui Apafi³⁾ ia în apărare guvernul lui Apafi, pe care cancelarul Nicolae Bethlen, ale cărui descoperiri nu le-a desmințit nici un cronicar din zilele sale, îl descrie ca cel mai destrămat în lume, sub care sentințe de moarte, captivități, exilii, proscripțiuni pentru cei inculpați, erau lucruri de toate zilele, fiind puși ca judecători acei oameni, cari tot ei erau și martori, adevărați corbi răpitori și lupi în piele de miel, cari condamnau pe inocenți la temnițe și apoi tot ei răpiau averile și demnitățile. ⁴⁾. Aceste mizerii și crime în contra țării și locuitorilor le constată și alți scriitori și bărbați de stat contemporani și apoi să ne mai mirăm, zice G. Barițiu, când citim despre torturile la care fusese supus mitropolitul Sava Brancovici în urmarea spurcatelor denunciări și acuze ridicate asupra lui. ⁵⁾.

Când Dr. Aug. Bunea afirmă deci, că Cserei, apărând nevinovăția mitropolitului Sava, ponegrește curtea lui Apafi, el însuși *ponegrește memoria arhiereului*, pe care biserica ortodoxă română îl venera ca pe martir, căci, fără respect pentru sentimentul public al poporului român, împotriva relațiilor cronicarilor contemporani, împotriva părerei comune a scriitorilor români, dânsul susține ca legală și dreaptă sentința de destituire a mitropolitului

¹⁾ Dr. Augustin Bunea : Ierarchia Românilor, p. 272.

²⁾ Id. ib. p. 273.

³⁾ N. Popea : Vechea mitropolie p. 80.

⁴⁾ Bethlen : Muribunda Transylvania. Părți alese din Ist. Trans. de G. Barițiu t. I. p. 11—12.

⁵⁾ G. Barițiu ib. p. 13.

Sava Brancovici, încercând prin explicații și deducțiuni false să arate că el a fost judecat și degradat pentru viață imorală, «pentru că a fost răpitor de mueri, curvar și preacurvar».

Vom cerceta pe rând argumentele pe care se întemeiază. «Insași împrejurarea, zice Dr. Aug. Bunea că el (Sava) a fost bătut cu vergi (toege) ne dă explicațiunea cuvenită, că bătaia cu vergi li-se aplica (Approbatae part. III. tit. 47 art. 21) numai acelor indivizi, cari duceau o viață imorală și scandaloasă». ¹⁾ Dar întrebăm noi, de unde știe Dr. Bunea că Sava a fost bătut cu vergi, căci nu produce nici un document pentru întărirea afirmațiunei sale, iar în sentință nu s'a pronunțat asupra lui bătaia cu vergi, și nici în decretul de destituire nu se amintește astfel de pedeapsă. O știe însă dela Cserei, S. Clain și P. Maior, și aci vine în contradicere cu sine însuși căci dacă primește de adevărată istorisirea acestora, că Sava a fost bătut cu toege, atunci trebuie să fie conzecvent și să primească și acea parte a istorisirii lor, că adevărat Sava a suferit nevinovat, că i-s'a făcut judecată strâmbă, că a fost bătut cu toege pentru că nu voia a împlini «tocmelele vrășmașe credinței cei drepte» a Românilor, din hri-zovul lui George I. Rákoczy dela 1643. ³⁾

Imprejurarea că Sava a fost corbăcit sau bătut cu vergi, fără a i-se fi dictat pedeapsa aceasta prin sentință judecătorească, ne dă altă explicațiune decât cea făcută de Dr. Bunea, anume, că el într'adevăr a suferit bătăi nevinovat, că împotriva lui s'a comis o flăgrantă nelegiuire.

«Odată ce era voia Craiului, zice N. Iorga, ca vinovăția să existe, se găsiră martori, și soborul (?) își făcù datoria să osândească. Sava — un bătrân aproape de moarte — fù judecat pentru viață necuvioasă... Ca și pe Iorest îl supuseră la pedepse înjositoare, bătându-l

¹⁾ Dr. Aug. Bunea : Ierarchia Rom. p. 271.

²⁾ G. Șincai : Cronica an. 1680. Petru Maior Istoria bisericei Românilor p. 79.

cu vergi în temnița dela Vinți, unde și astăzi am găsit păstrată amintirea lui la umilii săteni». ¹⁾

Nu am colecțiunea Approbatelor ca să pot controlă citatele Dr-ului Bunea, se vede însă din textul reprodus «a nőtelenek pediglen, ne birsággal, hanem veszszóvel büntettesssenek», că legea în terminii ei generali se referențe la persoanele mirenești, adică la persoanele libere a se căsători, cum se vede aceasta din art. 4 a legii din 1619, care hotărește ca «oamenii cufundați» în păcatul scandalos al adulterului să nu se pedepsească în bani, ci «persoanele necăsătorite încă, întâi să se vergeleze, apoi să se roage de iertare de biserică ; iar dacă se vor luà, să nu se vergeleze, ci numai să se roage de iertare de eclesie». ²⁾

Prin cuvântul «nőtlenek» (neînsurați) legiuitorul așadar n'a înțeleș persoanele ecleziasice, care în Aprobate se numesc cu numirile lor de episcop, călugăr, preot sau popă, nici pentru motivul, că legea bisericască singură prescrie pedeapsa cea mai aspră : destituirea episcopului, preotului ori diaconului adulter (Can. 25 Apostolesc), dar și pentrucă o lege civilă, creată în presumpțiunea unei vieți destrămate la preoții necăsătoriți, pentru a-i pedepsi cu vergele (toege), în primul plan ar fi prejudecat demnității și onestității clerului unei religiuni recepte, clerului romano-catolic, căruia necăsătoria sau celibatul este impus prin legea bisericiei.

Pentru viață ușoară nu băteau cu vergile Ungurii pe un vlădică românesc ce ar fi împărțit cu deosebită râvnă Catechismul lui Rákoczy, zice N. Iorga ³⁾.

Pentru a scoate însă la suprafață cu orice preț vinovăția mitropolitului Sava, că nu pentru credința sa, ci pentru viața imorală a fost bătut cu toege, Dr. Augustin Bunea zice, că după legile țării (Transilvaniei) «nimănu nu-i erà ertat a aplica violență în contra unei persoane pentru credința ei, sau spre a o sili să îmbrățișeze altă

¹⁾ N. Iorga : Sate și preoți, p. 76.

²⁾ Cipariu : Archiv, p. 396.

³⁾ N. Iorga : Sate și preoți, p. 339.

credință»,¹⁾ citând în sprijinirea acestei afirmațiuni din *Approbatae Constitutiones, part. 1. tit. 1. art. 8*: «Végeztetett, hogy senki alatta lévő községet, jobbágyokat, házok-népét, se semminémű *rendeket, erőszak, vagy akárminémű büntetésnek is fényitekje alatt maga religiojára nekényszeritse... sub poena floren 200*».

Care va să zică, toate scrisele cronicarilor despre suferințele și perzecuțiunile clerului și poporului român din partea calvinilor, după Dr. Augustin Bunea, ar fi niște palavre numai, pentru că românii ar fi avut deplină libertatea conștiinței, bucurându-se de ezercițiul liber al religiunii lor! Iată unde duce patima, chiar și pe un om luminat ca Dr. Bunea. Căci religiunea orientală a Românilor fu declarată prin legile țării de *tolerată*, adică străină, neapărată de legi, *proscrisă*, și eră atât de cumplită ură și urgia învechită asupra religiunii și națiunii românești, încât cu excepțiunea de vre-o trei Sultani, nici Turcii n'au persecutat mai cumplit religiunea răsăriteană în imperiul lor.²⁾

Dr. Aug. Bunea aplică greșit la Români legea citată mai sus din Aprobate, pentru că dacă nu eră iertat a aplică violența în contra unei persoane de religiune ortodoxă orientală spre a o sili să îmbrățișeze religiunea calvină, atunci trebuie să admitem că religiunea orientală încă a fost recipiată. Dar ea eră numai tolerată, și în dieta din 1573 libertatea conștiinței se proclamase din nou *numai pentru cele patru confesiuni recepte*, iar cu religiunea orientală se făcū excepțiune, că se decretă: «Aci să nu fie înțeleși acei ce să țin de secta Olahilor sau Grecilor, cari sunt tolerați numai de azi pe mâne (pro tempore) până când va plăceà principilor și dietei ca să-i sufere».³⁾ Și chiar mai târziu prin art. 2 a legii din 25 Octomvre 1600, libertatea religiunii s'a admis *numai pentru cele patru religiuni recepte*, adică: pentru religiunea romană sau catolică, luterană, calvinească și unitară.⁴⁾

¹⁾ Dr. Aug. Bunea: Ierarhia românilor p. 246, 271.

²⁾ G. Barițiu: Catechizmul calvinesc, p. 104.

³⁾ G. Barițiu: Catechizmul calvinesc p. 110.

⁴⁾ Cipariu: Arhiv p. 319.

Legea citată dar de Dr. Bunea se rapoartă escluziv la credincioșii cari aparțineau la confesiunile recepte, precum se vede și din art. 7 a legii din 1591: «Pre *cei ce se țin de religiunile recepte* să nu-i asuprească nici întru venitele, *nici întru alte de alelor*»¹⁾ având de scop stabilirea egalității și reciprocității între acelea confesiuni, cum se constată în mai multe locuri din Aprobate. Așa d. e. art. 21 a legii din 1558 zice: «M. Sa precum se îndurase a concede și mai 'nainte, ca oricine să mărturisească religiunea ce i-ar plăcea, *papistă ori luterană*: așa și acuin se va îndurà și va dà la toți *voie liberă* de a urmà *oricare dintr'aceste două*».²⁾ Tot astfel și art. 8 a legii din 1588: «Pentru ca să se împace conștiința Domnitorului,³⁾ și a celorlalți *domni*, Domnitorul să țină un popă piu sau un bărat, pe care să-l provadă din erariul său. Ceilalți domni încă-și pot țineă câte un popă de aceștia. Dară *nime să nu poată constrânge pe supuși la îmbrăcisarea acestei religiuni*: ci să rămână libertatea religiunei cum s'a statorit în articolii precedenți».⁴⁾

Erà adică oprit catolicului de-a face violență calvinului, sau luteranului, ca să îmbrățișeze religiunea catolică, dar violentarea Românilui ortodox erà nu numai îngăduită ci chiar reclamată, pentru convertirea lui la calvinism. Așa se decretase aceasta prin art. 13 al legii din 1568: «Fiind în țară mulți, cari nu se supun *episcopului românesc* (înțelege: celui nou, dat lor de Domnitor spre a-i calvini) ci ascultând de popii cei de mult i-se contrariază: M. Sa este rugată să conceadă lățirea evangeliului și să *înfrâne pre cutezători*».⁵⁾

Altă lege, adusă în dieta dela Sibiiu în 1566, ordonează că «Cei cari nu ar voi a se întoarce la religiunea

1) Cipariu: Archiv, p. 303.

2) Cipariu: Arhiv, p. 222.

3) Sighismund Báthory, care erà catholic.

4) Cipariu: Arhiv, p. 303.

5) Cipariu: Arhiv, p. 224

cea adevărată (calvinească), unii ca aceia *fie episcopi românești, popi sau călugări, să fie scoși din țară*.¹⁾ Tot astfel se ordonează și în contra clerului catolic: «Fetele bisericesti, care se țin de *învățătura papistășească*, de nu se vor întoarce, *de pretutindenea din țară să se scoată*».²⁾ Sub domnia lui Sighismund Báthory dieta din 1590 a proscris definitiv religiunea catolică, nici școale nu mai erau suferiți ca să aibă catolicii, iar în dieta dela 1607 și în cea din 1610 se decretă nu numai proscripțiune, ci și *ruinarea bisericilor catolice*, rămânând ezercițiul religiunii catolice restrâns numai la cultul privat în familii. Și dacă catolicii au fost tractați atât de tirănește, zice G. Barițiu, poate judeca oricine, cum a putut fi tractată biserica gr. răsăriteană a Românilor.³⁾

Dar în contra judecății strâmbe prin care a fost destituit Sava Brancovici, cum și în contra părerii dlui Dr. Bunea că a fost destituit și bătut cu toege *pentru viață morală*, vorbesc cronicarii contimporani, cari nu-i dau dreptate, și în locul prim diplomele lui George II Rákoczy din 1656 și a lui Apafi din 1662. care mărturisesc despre curăția vieții lui: *de ejus modestia, vitaeque integritate*.

Cserei unul din cei mai bogați și mai siguri cronicari ai timpului⁴⁾ care trăia la curtea lui Apafi, ne spune că Székely László, care eră rudenie de aproape cu Sava, râvnind la averea lui, și neputând altfel pune mâna pe ea, s'a înțeleș cu Stefan Naláczi de au cumpărat cu multe daruri pe un preot românesc din Vinții-de-jos să pârască pe mitropolitul Sava, că-și ține curvă la casă, ca să-l aducă în disgrația principelui. Drept aceia l-au închis pe «bietul *neăinovatul*» vladică și i-au prădat toate averile.⁵⁾

Un alt cronicar contimporan, sasul Andreas Gunesch, care își făcuse studiile în Wittenberg, și a fost după întoarcere în patrie preot în Petrifalău (Petersdorf), Sas-

¹⁾ Cf. mai sus p. 14, 59.

²⁾ S. Clain: Istoria Românilor IV ms. mai sus p.—. Nota.

³⁾ G. Barițiu. Părți alese din Ist. Trans. p. 133 și urm.

⁴⁾ N. Iorga: Sate și preoți, p. 343.

⁵⁾ Șincai: Cronica an. 1680. Vezi Adn. Nr. XIV.

Sebeș și în Călnic, aproape de Alba-Iulia, în cronica scrisă pela 1663—1689 și publicată de Trausch în *Chronicon Fuchisio Lupino-Oltardinum*, v. II. privitor la Sava Brancovici zice: «Fiindcă *devenise în suspiciune* la magnați cu păcatul adulterului și ar ținea concubine, întâi l'au încarcerat apoi l'au bătut cumplit». ¹⁾

După Cserei dar mitropolitul Sava a suferit *nevinovat*, iar după Gunesch numai prin *suspiciune* a fost întemnițat și bătut. Și era de ajuns, după *Approbatae Constitutiones*, ca un preot român să fie în prepus numai cu vre-o crimă sau păcat mai mare, ca diregătorii civili să-l aresteze fără nici o cercetare. ²⁾

George Brancovici spune, că fratele său, mitropolitul Sava «pentru că *n'a vrut să se plece duple eresurile lor*, s'a învrednicit a primi nu numai sudalme și băntuiale, ci încă închisoare și munci dela ereticii aceiași țări, pentru *adevărata credință*». ³⁾

Teodosie, mitropolitul Țării-Românești, căruia cauzele adevărate ale destituirei lui Sava n'au fost necunoscute, în actul despre hirotonirea mitropolitului Iosif Budai la 23 August 1680 zice, că Sava s'a scos din scaun de Craiul Apafi «pentru ale lui năpăști» *nu vinovății*, adauge Cipariu. ⁴⁾

Mitropolitul Teofil referând în sinodul din 1697 despre perzeuțiunile bisericei românești sub principii

¹⁾ G. Bogdan Duică: Sava Brancovici, Liga Română. București 1897 p. 42, Nota: «Florebat ististemporibus inter valachicos pastores, quos vulgo nominant popen Episcopus nomen Sava. Iste partim suis meritis, partim fratris sui, Georgii, servitiis Principi gratus (erat enim unus ex celerioribus veredariis, ad portam ottomanicam expediri solitis) propectus erat ad id officium, ut reliquorum valachicorum sacrificulorum superintendens et Antesignanans esset. Sed ex hoc fastigio subito, mutata fortuna decidit. Cum enim *in suspicionem fornicationis* apud magnates vinisset, et quod concubinas foveret (nam antiquo veteri quadam consuetudine Valachi Episcopi non solebant habere conjuges, licet omnibus pastoribus ipsorum matrimonium licitum sit) *primum incarceratus, postmodum plagis enormibus tractatus est*, ut paulo post inglorius infelicem exhalaret animam

²⁾ A. P. Ilarian: Istoria Românilor I. p. 60.

³⁾ G. Brancovici: Cronica românească în „Revista Critică-literară“. Iași 1893 p. 393.

⁴⁾ Acte și fragmente p. 234 și 236 nota N. Iorga Sate și preoți p. 80.

calvini, arată cum erau chinuiți și bătuți *Românii cei tari în credință*, mai ales persoanele bisericesti, *precum s'a întâmplat cu mitropolitul Sava II Brancovici.*¹⁾

S. Clain și P. Maior constată același lucru, că mitropolitul Sava a îndurat multe nevoi, închisoare și bătăi cu toege, nu pentru viața imorală, ci pentru statornicia în credința ortodoxă răsăriteană, *pentru că s'a împotrivit eresului calvinesc și tocmealelor dușmănoase credinței cei drepte a Românilor*, din chrizovul lui Rákoczy.²⁾

T. Cipariu, cel mai conștient cercetător al monumentelor noastre istorice publicând decretul de destituire a mitropolitului Sava Brancovici, îl însoțește cu niște reflexiuni judicioase, spunând, că crima imputată mitropolitului Sava în acel decret, nu o găsește nici la Cserei, nici altundeva, și că cauza adevărată a destituirii este cea indicată în condițiunile impuse nou alesului mitropolit Iosif Budai de Piskincz, prin care se nimicește nu numai credința bisericeii orientale ci și independența mitropolitului în lucrurile cele sacre.³⁾

Destituit din scaunul mitropolitan prin o judecată ilegală, mitropolitul Sava, care zăcea bolnav de podagră, în mod neuman și barbar fu târât din pat de cătră sbirii lui Apafi, pus pe un cal în chip de bațjocură și transportat în închisoare iar averile lui, ce se păriau a fi fost foarte mari, se confiscară. Asemenea puseră la închisoare și pe fratele său George, dar îl eliberară sub condițiune, că va descoperi averile sale și ale lui Sava, despre care credeau că sunt ascunse în pământ.⁴⁾

Dela Belgrad mitropolitul fu dus pe un car în închisoare la Radnot, unde se mutase principele cu locuința. George Brancovici puse acum toată silința, ca să scape pe fratele său din închisoare, chiar și cu prețul rescumpărării în bani, dar nu i-a succes, ci mai mult s'a con-

¹⁾ Documente istorice: Viena 1850 p. 137. Nilles: Symbolae I. p. 166.

²⁾ Cf. mai sus p. 106, 108.

³⁾ Cipariu: Acte și fragmente p. 70. Arhiv, p. 634.

⁴⁾ Raici: Biografia mitropolitului Sava Brancovici. Speranța 1869 p. 159 Cipariu: Arhiv p. 651.

vins că și el numai de-aceea a fost eliberat, ca mai ușor să afle averea lor. Deci mergând la Radnot a descoperit fratelui său cu deamănuntul toate intrigile țesute asupra lor și luându-și rămas bun cu multe lacrimi dela el, petrecu câteva zile la casa sa din Vinți, apoi trecu în Țara Românească ¹⁾.

Mitropolitul Sava a suferit nu numai închisoare, inzulte și batjocure, ci și celea mai grozave torture, dela tiranii săi. Le-a răbdat însă toate cu abnegațiune creștinească, răspunzând cu sentințe din sf. scriptură: «Se cuvine a ascultă de Dumnezeu mai mult decât de oameni». (Fapt. Apost. 5.29). Iară ei luând în bătaie de joc cuvântul lui au răspuns: «Pentru aceea te-a ajuns atâta trudă, temniță, legături, bătăi și primejdii de moarte» (II. Cor. 11, 23) Dar Sava resturnă iarăși batjocura cu alt text: «Numai omeneasca ispită v'a ajuns, dar credincios este Dumnezeu care nu vă va lăsa a fi ispitiți peste puțința voastră». (I. Cor. 10, 13). ²⁾

S. Clain aduce ca o dovadă de credința, suferințele și martiriul lui Sava Brancovici, încercarea lui Apafi de a-l face să boteze în legea bisericii orientale un cățel înfășeat în scutece, în loc de copil, ci că el a respins acest atentat în contra religiei sale, cu demnitatea și energia caracterului său, dând cânelui o bucatură de ridiche, dar n'a vrut s'o mănânce, apoi i-a dat o bucatură de carne, și după ce cânele a mâncat-o, mitropolitul a zis, că de vreme ce nu e de legea lui, nu-l va boteza, că de ar fi de legea lui, ar mânca bucatele care el le mănâncă, deci să-l boteze aceia cu cari dimpreună mănâncă tot aceleași bucate. Atunci principele și ceilalți calvini și mai tare s'au aprins de mânie, văzând că batjocura, care voiau să o facă asupra mitropolitului, a căzut asupra lor. În adevăr, dacă Sava ar fi fost, cum afirmă Dr. Bunea, un episcop calvinizant, care primise dogmele calvinilor și ar fi dat preoților românești poruncă, să procedă la administrarea tainelor, precum

¹⁾ Raici l. c. Cipariu ib. p. 652. Cf. mai sus p. 19.

²⁾ Raici: Biografia lui Sava Brancovici. Speranța 1869, p. 165.

prescrie «Molitvelnicul» calvinesc, atunci principele cu sectarii săi nu și-ar fi bătut joc de credința lui, aducându-i un câne să-l boteze.

Dar pățania lui Sava cu cățelul S. Clain ne-a transmis-o numai din «trădania» bătrânilor, pentru aceea Șincai n'o primește: «Ci eu trădania despre cățel o țin numai poveste fără temei, pentrucă de-ar fi făcut și grăit acelea mitropolitul Sava II. Brancovici, soborul mare în care au fost mulți calvini de față, n'ar fi lăsat a vinovăți, și cu aceasta pe bietul Sava, că a batjocorit legea cea nu numai primită ci și stăpânitoare pe acelea vremi în Ardeal». ¹⁾

«Trădania» însă se găsește și la P. Maior cu mici variante. Întâmplarea se petrece în «cetatea Eciului (Véts) în varmeghia Turzii», femeea care aduce cățelul, la el lipsește, lipsește și cățelul; principele îi zice Vlădicului să boteze un câne, ce-l avea acolo lângă sine; Vlădica îi dă un blid cu fasole și apoi altul cu carne. ²⁾ Tradiția dela Maior însă ca cea dela Clain privește pe Sava Brancovici, deși nu-l numește, dar nici nu afirmă anumit, că ar fi alt Vlădică. Faptul rămâne dar același.

G. Bogdan Duică a dovedit cu actele soborului din 1697, că «trădania» aceasta nu este «poveste» ci *fapt împlinit și incontestabil*, ³⁾ despre care mitropolitul Teofil, în ședința întâie a soborului, care se adunase în Alba-Iulia, să decreteze unirea, face următorul referat oficios:

«Acesta (Sava Brancovici) șezând odată la masa principelui Apafi în Blaj, calvinii ca să-l poată acuză și căzni, au cumpărat pe o femeie prostituită, ca să aducă un cățel înfășat în loc de un copil, aproape de moarte, să-l boteze; mitropolitul simțind înșelăciunea lor, se sculă de pe scaun, se dușe la femeie și desfăcù scuticele, văzù cățelul și se întoarse la masă și tăie o ridiche din care mânca el (căci erà Vineri) și dete cânelui; cânele o mirosi

¹⁾ Șincai : Cronica, a. 1680.

²⁾ Maior : Ist. Bis. Rom. p. p. 80—81.

³⁾ Liga Română 1897 p. 44.

și nu vrù s'o mânca. Mitropolitul luă o bucată de carne din blidul din care mânca principele și secretarii săi și o dete cânelui, care o îmbucă cu poftă, atunci mitropolitul răspunse: Dacă ar fi de legea mea, ar mânca din bucatele mele, și eu l-aș botezà; dar fiindcă nu face aceasta, nu e de legea mea, să-l boteze așadar aceia, cu care dimpreună mânca tot aceleași bucate, că se numără cu dreptul între ai lor. Principele luând cauză din aceasta, comandă să bată cu toege pe Mitropolitul, după aceea îl dete să-l despreoțască în târgul de Vinți, și-l făcù să-l bată în cel mai crunt mod, până și-a dat sufletul». ¹⁾

Trecuseră numai 17 ani dela detronarea lui Sava și arestarea lui, întâmplate în 1680, până la soborul din 1697. Teofil, care erà bătrân la 1697, în care an a și murit «adulta jam aetate», ²⁾ a fost deci contemporan cu Sava, vor fi fost contimporane și alte fețe bisericești din acel sinod; espunând deci pățania lui Sava cu cățelul tocmai în forma, pe care o găsim mai târziu la Clain, formă la 1697 controlabilă prin propria cunoștință a celor prezenți, controlabilă prin adversarii lui Teofil, calvinii, cari combăteau unirea și argumentele aduse în favorul ei: reese lămurit că *trădania dela Clain este adevărată*. ³⁾

¹⁾ Documente istorice. Viena 1850 p. 137. „Variis etiam aliis modis affligebantur et vexabantur religionis tenaces viri Valachici, praesertim ecclesiastica dignitate insigniti, imo quandoque etiam verberibus affliciebantur, quaemadmodum Archiepiscopus Sabas II. Huic in castro Balázsfalvensi jussu Principis ad mensam ejus sedenti, ut Archiepiscopum possent accusare et vexare, subornatur quaedam prostituta foemina, quae catulum caninum bene involutum pro infante jam exspirante baptizandum fert. Archiepiscopus vero, subolfaciens eorum fraudem, surgens de sede, adiit foeminam, evolvit linteamina, conspicit canem, redit ad mensam, scindit de raphano, quem ille edebat (erat enim dies Veneris) porrigit cani; aversatur canis et capere renuit. Iterum Archiepiscopus ad mensam redit, tollitque de patena, ex qua princeps cum suae religionis asseclis comedebat, frustum carnis, quod tradit cani, qui magna cum aviditate illud arripit. Tunc Archiepiscopus publice ad mensam respondit, Si meae religionis esset, mea utique fercula comederet, et ipsum baptizarem; quia vero hac minime facit, meae religionis non est; baptizent eum ii, quibuscum eosdem cibos comedit; nam horum religionis merito censetur. Hinc ansam aripiens Princeps Archiepiscopum Sabbam verberari curat fustibus, ac posteaquam in oppido Vincii exauthorari curasset, ictibus crudelissime caedi jubet; ex quo mors eidem subsecuta est“. (Nilles: Symbolae I. pag. 166).

²⁾ Nilles id. I. 180.

³⁾ G. Bogdan Duică ib.

Dr. Augustin Bunea, în «Vechile episcopii», privește ca Șincai istoria cu cățelul, o «poveste fără temeii», ¹⁾ iar după ce T. V. Păcățian arată, că «povestea» asta e trecută în actele sinodului ținut în chestia unirii sub mitropolitul Teofil în 1697, ²⁾ își schimbă părerea, admitând *veracitatea faptului*, dar adaugă, că aceasta «*se poate referi mai curând la Sava Vestemeanul, ori la alt episcop, și numai prin o confuziune (?) de nume a referit-o sinodul din 1697 la Sava Brancovici*». ³⁾

Va să zică, chiar după Dr. Bunea, sinodul din 1697 a referit istoria cu cățelul la Sava Brancovici, însă nu, cum zice, prin confuziune de nume, ci prin propria cunoștință a persoanelor din chestiune (Sava Brancovici și Sava Vestemeanul), de care îi despărția un interval numai de 12—17 ani. Confuziune de nume vrea să facă tocmai Dr. Bunea, căci dacă istoria cu cățelul «se poate referi mai curând» la Sava Vestemeanul decât la Sava Brancovici: ea nu se poate referi și la «alt episcop», iar dacă se poate referi la alt episcop, atunci nu se poate referi la Sava Vestemeanul, și fiindcă Dr. Augustin Bunea nu dovedește că *nu se poate referi* la Sava Brancovici, rămâne fapt constatat prin tradițiunea dela Clain, și prin actele Soborului din 1697, că *istoria cu cățelul numai la Sava Brancovici se refereste*, pentrucă perzecuțiunea lui este cea din urmă perzecuțiune a calvinilor asupra bisericei ortodoxe române, și numai el este mitropolitul, care dela Iorest (1643) încoaci a suferit bătăi și închisoare. ⁴⁾

O singură reflexiune îndreptățită s'ar părea aceasta, pentruce la Cserei nu se găsește istoria cu cățelul, și nici aceea că Sava a pătimit pentru credință? Dar Cserei fiind calvin nu putea să nu aprobe propaganda calvinească, iar istoria cu cățelul, dacă pentru Sava eră batjocură, pentru calvini eră rușine a o divulga. N'o găsim însă acea istorie nici la George Brancovici, iar Șincai o trage la în-

¹⁾ o. c. p. 128, 129.

²⁾ T. V. Păcățianu: Istoriografii vechi p. 151.

³⁾ Dr. Augustin Bunea: Ierarhia Rom. p. 270.

⁴⁾ Raici: Biografia lui Sava Brancovici. Speranța 1869 p. 166 G, Bogdan Duică: Liga Română 1897 p. 44.

doială pe motiv, că calvinii n'ar fi lăsat a vinovați și cu aceasta pe bietul Sava în soborul cel mare, că a batjocorit legea lor.

Ci istoria cu cățelul nu s'a putut întâmpla cât timp Sava a stat în demnitatea și în funcțiunea de mitropolit; nici ar fi cutezat Apafi să facă inzultă atât de grosolană energicului mitropolit, să-i aducă un câne să-l boteze; istoria s'a întâmplat după soborul din 1680, adică după destituirea lui, când Sava erà despoiat de libertatea personală, și fratele său George, care trecuse în Țara-Românească, neavând cunoștință de toate amănuntele suferințelor lui în temniță, vorbește numai în general de «flea-curile calvinești» și «sâlnicia nebună» făcută asupra mitropolitului Sava. ¹⁾

Fără îndoială însă, cauza mai depărtată a căderii lui Sava e de natură politică. Dr. Szentkláray spune hotărât, că el a fost destituit din scaun «*pentru uneltirile lui politice anti-maghiare*». ²⁾ George Brancovici adică sprijinit de fratele său Sava, inițiase și cultivă în secret cu curtea din Viena, o politică de apropiere către Nemți, cu scop de a smulge Transilvania de sub protecțiunea turcească, și a o supune protecțiunei austriace. Cu toate acestea el nu se amestecă în conspirațiunea lui Béldi îndreptată în contra lui Apafi. Din potrivă, când căpeteniile conspirațiunei se refugiară la Constantinopol, George Brancovici lucrează în contra lui Béldi la Poartă; tot atunci însă pe Ladislau Csáky, cu fracțiunea catolică-germană a emigranților, îi luă sub scutul său, și recomandându-i ambasadorului imperial, le mijloci legătura cu curtea din Viena. ³⁾

Frații Brancovici aveau legături și cu alți dușmani ai lui Apafi, decât aceia cari uneltiau pe lângă Turcii dela Poartă: Șerban Vodă i-a fost dela început dușman, și dușmănia și-a dat-o la lumină îndată ce a putut s'o facă. ⁴⁾

¹⁾ Raici: Biografia lui Sava Brancovici, Speranța 1869 p. 165 Cf. mai sus p. 115.

²⁾ Dr. Szentkláray Jenő: A csanádegyházmegye története I. p. 457.

³⁾ Thallóczy: Az Ál-Brankovicsok, Századok 1888 p. 699.

⁴⁾ N. Iorga: Sate și preoți p. 342.

Dar planul lor de acțiune se descoperi înainte de vreme, și de aci urmă căderea lui Sava și prigonirea lor de către Apafi. Ci, pentru vredniciile și serviciile politice, îi luă sub protecțiune împăratul Leopold I. care ridică pe *Sava Brancovici* și pe fratele său George la rangul de *Baron*, prin diploma din 7 Iunie 1683. ¹⁾

Apafi însuș, după-ce armata turcească fû sfărmată sub zidurile Vienei, în luna lui Septemvre acelaș an, se văzû nevoit a începe negocieri diplomatice cu împăratul Leopold, pentru încheierea unei alianțe, ca să zmulgă pentru totdeauna Transilvania de sub protecțiunea turcească. ²⁾

Dar bărbații de stat ai țării, crezând că va mai trece o serie de ani până să devină puterea turcească înfrântă și nimicită din aceste țări, nu se învoiră cu condițiunile dictate de către cabinetul din Viena. Trupele imperiale începură a intra în teritoriile anexate și supuse domniei transilvane. În 1687 generalul Scherffenberg cu o parte din acelea trupe, lângă care se alăturase și Ladislau Csáky, cu un regiment comandat de el, înaintând până la Sibiiu, unde se retrăsese Apafi cu conzilierii săi, provoacă pe principe, să iasă la moment din cetate, și cu ziua de 27 Octomvre 1687, prin tractatul ducelui Carol de Lotaringia, încheiat la Blaj, *Transilvania în realitate trecu în posesiunea Casei de Habsburg.* ³⁾

Acesta fû triumful politicei prin care mitropolitul Sava Brancovici credea să scape națiunea și biserica românească de sub tirănia oligarhiei ardelene. Dar următorii lui în scaunul mitropolitan au fost oameni cu mult mai slabi, decât să fi știut a se folosi de situațiunea schimbată, pentru emanciparea bisericei și a poporului român.

¹⁾ Liber Regius 18, p. 78. 1683, Iun. 7. Thallóczy: Az Ál-Branko vicsook. Századok. 1888 p. 703. Márki: Aradvármegye monographiája, II. p. 242. Cipariu: Arhiv p. 653.

²⁾ G. Barițiu: Părți alese din Ist. Transilvaniei I. p. 30—31.

³⁾ G. Barițiu: Părți alese din st. Trans. I. p. 52, 63.

VIII.

Rehabilitarea și sfârșitul mitropolitului Sava II. Brancovici.

Violența făcută asupra lui Sava n'a lăsat-o dreapta judecată a lui Dumnezeu neizbândită, scrie fratele său George, căci sultanul dădă voie magnașilor ardeleni, cari se aflau în Constantinopol, cei mai de frunte : Paul Béli, Ladislau Csáky, Toma Domonkos, Cristofor Pasco, Sighizmund Belényi și Valentin Kálnoky, să-și aleagă alt principe în locul lui Apafi, ceea-ce ar fi și urmat, dacă nu s'ar fi stricat pacea între Sultanul și Împăratul german. ¹⁾

George Brancovici adică, după plecarea lui din Ardeal, merse la curtea lui Șerban Vodă și de aci la Constantinopol, intențind detronarea lui Apafi și reîntegrarea mitropolitului Sava. E ușor de închipuit, scrie N. Iorga, cum primi mâniosul Șerban-Vodă vestea, că vecinul său de peste munți, pentru care n'avea decât dispreț, îi apasă și pângărește legea. El *somă pe Apafi să libereze pe Sava și să-l așeze iarăși în scaun*, declarându-i, că altfel e gata a cheltui și jumătate de milion de lei la Poartă, numai să-i aducă și lui mazilia (detronarea). ²⁾ Și «prin mijlocirea lui Șerban-Vodă, scrie Engel, a slobozit Apafi pe vlădicul Sava Brancovici din închisoare». ³⁾ Iar când Iosif, urmașul lui Sava, merse să se hirotonească în Țara-românească, Șerban-Vodă anunță lui Apafi prin scrisoarea din

¹⁾ Raici : Biografia lui Sava Brancovici. Speranța 1869 p. 165.

²⁾ N. Iorga : Sate și preoți p. 77. Documente istorice. Viena 1850 p. 133. Cserei, la Șincai : Cronica, 1680 Cf. Adn. Nr. XIV.

³⁾ Șincai : Cronica, a. 1687.

4 Septembrie 1680, că numai fiind seamă de aceea, să nu rămână poporul fără de păstor, se învoi la sfințirea lui, știind că restituirea lui Sava nu se poate face până la biruința pe lângă Poartă în aceasta afacere. ¹⁾

Apafi văzându-se strâmtorat încearcă, pe deoparte să înduplece pe George a se întoarce acasă, iar pe de alta să împace pe mitropolitul Sava, promițându-i multe daruri și castele, numai să primească religiunea calvină, dar «inflexibilul popă» nu s'a învoit; în fine totuși l-a liberat, ²⁾ și la 30 Septembrie 1680 scrie lui Székhalmi András, ministrul plenipotențiar la Constantinopol, unde se începuse lupta pentru mântuirea lui Sava, «să spună, dacă s'ar silevă afacerea Vlădicului românesc, că informațiunea dată e falsă, căci el s'a lipsit de oficiu după legea cea dreaptă, în adunarea cea deobște a predicatorilor unguri și români, de față fiind și oameni înțelepți din tagma din afară, și acum afacerea e înaintea legii externe (mirenești), ci că după faptele lui celea rele, de mult e vrednic de moarte». ³⁾

Liberat din închisoare în urma energicei somări a lui Șerban-Vodă înainte de 30 Septembrie 1680, ori puțin mai târziu, mitropolitul Sava, în cunoștința drepturilor sale arhieresti, de care fusese despoiat prin violență, continuă diregătoria sa arhierescă, probabil cu învoirea principelui Apafi, ⁴⁾ căci urmașul său Iosif Budai consacrat în 23 Aug. 1680, numai după patru luni, în 28 Decembrie fu confirmat, și din acelaș an ni-s'a păstrat o jalbă dată în contra lui Sava la principe, prin care «mai mulți credincioși, protopopi și preoți» îl acuzară că «*cu toate că e pus jos, tot sfințește preoți și biserici*». ⁵⁾

În adevăr, Șerban-Vodă numai cu mare greutate consimțise la hirotonirea lui Iosif Budai ca vlădică al

¹⁾ N. Iorga: ib. p. 344.

²⁾ Raici: Biografia mitropolitului Sava Brancovici, ib. Thallóczy: Az Ál-Brankovicsok. Századok 1888 p. 701. Brankovics Szávát akarta engedékenységre birni, de a szivós pap, nem egyezkedvén, végre is elbocsátották.

³⁾ Thallóczy: ib. N. Iorga: ib. p. 143.

⁴⁾ Hurmuzachi: Fragmente din istoria românilor, II. p. 21.

⁵⁾ Történelmi tár. 1878 p. 706. N. Iorga: Sate și preoți p. 245. Dr. Aug. Bunea: Vechile Episcopiii p. 128. Thallóczy: Az Ál-Brankovicsok ib.

Românilor din Ardeal, căci el îl privea de un uzurpator al scaunului care se cuvenia lui Sava și spera să-l iea înapoi în anul următor.¹⁾ De-aceea scrise lui Constantin Brancovan, ministrului său plenipotențiar la Constantinopol, să mijlocească restabilirea lui Sava. C. Brancovanu se puse în înțelegere cu pribegii curatori ardeleni Ladislau Csáky și Cristofor Pasco, cari îi dădură o declarațiune în scris, că dacă și- r ajunge scopul (detronarea lui Apafi) vor face ca «*înțeleptul Domn mitropolitul Sava, care s'a închis fără vina lui de guvernul cel tiranic al lui Apafi, să se restabilească în diregătoria sa cea de mai nainte și să se reîntegreze în cinstea prostituită*».

Iată cuprinsul acelei scrisori :

„Ilustrisimul Domn Constantin Brancoveanu plenipotențiarul înălțatului Principe al țării Românești Șerban Cantacuzin, a cerut dela noi, ca religiunea lor să aibă ezercițiu liber după uzul celor bătrâni, și *înțeleptul Domn Mitropolitul Sava care s'a închis fără vină de guvernul de acum cel tiranic al lui Apafi, să se restabilească în diregătoria sa cea de mai înainte și să i-se redintegreze cinstea prostituită*. Și fiindcă cererea lui e cuvințioasă, noi i-am dat assentimentul nostru, de oară ce păstoria lui Dumnezeu este de a domni peste suflete, și n'a îngăduit oamenilor de-a o împedeca și de a-i lucra în contră. Cine poate călca peste marginile părinților ? Furia tiranică turbură religiunile, mintea sănătoasă le redintegrează. Așa dară noi subsemnații Curatori ai păcii publice și ai scumpei noastre patrie Transilvania, facem cunoscut tuturor celor ce se cuvine, că dacă vom ajunge cu ajutorul lui Dumnezeu doritul scop, vom face ca religiunea ortodoxă, de comun Românească, să se restabilească înaintea principatului în vechia sa libertate cu coremoniile cele obicinuite din vechime, cu ezercițiul liber după canoanele patriei, și cu toate cele oprite în contra voinței lor, și *ne vom strădui să restabilim pe mitropolitul Sava cu toată cinstea și autoritatea în diregătoria sa de mai înainte și îi vom protecta pe ei în contra tuturor asupritorilor atât în religiune cât și în liberul ezercițiu și ceremonii*. Și spre observarea acestora ne îndatorăm pe sânta credință creștină prin aceasta carte întărită cu sigilul nostru cel obicinuit și cu subscrierea noastră. Dat în Constantinopol în 21 August anul 1681.²⁾ *Ladislau Csáky, (L. S.) Cristofor Pasko (L. S.)*.

¹⁾ N. Iorga: Sale și preoți. p. 80. N. Dobrescu: Fragmente privitoare la ist. bis. rom. p. 45

²⁾ Documente istorice. Viena, 1850 p. 133—4. Vezi Adm. N. XIII.

Dar aceștia nu putură resturnă pe Apafi, și prin moartea lui Iosif Budai întâmplată la sfârșitul anului 1681, sau începutul anului 1682, scaunul mitropolitan devenind din nou vacant, Șerban Vodă, care urmăria cu zel și interesare mersul trebilor bisericeii române de dincoace, caută să fie îndeplinit cu un om, care să-i fie și lui «*persona grata*», și care să prezinte mai multe garanții de păstrarea credinței ortodoxe în Ardeal. De aceea ceru și obținū dela Apafi numirea lui Ioasaf, fost mitropolit al Lacedemoniei, care luase parte la hirotonirea lui Iosif și trăia în București, fără să-i premeargă alegerea din partea soborului.¹⁾ Eră acest episcop consacrat, trimis de Șerban-Vodă ca un fel de *administrator interimal*, până la restabilirea legiuitului mitropolit Sava Brancovici, căci Voevodul muntean, care privise pe Iosif Budai ca uzurpator, nu putea să se învoiască la instituirea unei persoane prin alegere formală și cu titlul definitiv în scaunul mitropoliei Belgradului. Dar, ca să se facă față oarecum cerințelor canonice, Șerban dădū ordin să se adune sobor în biserica mitropoliei din București, care se compuse din Arhieriei și Mitropoliții, cari se aflau de față, și la 1 Aprilie 1682 aleseră pe Ioasaf de mitropolit al Belgradului.

Acesta, cum veni în Ardeal, cel dintâi lucru ce-l făcū, fū ca să cerceteze afacerea lui Sava Brancovici, criticând aspru procedura urmată la osândirea lui, zicând că nu principele cu preoții ungurești au fost îndreptățiți a pronunța sentința asupra lui, ci Patriarhul din Constantinopol, că «*Brancovici ar fi trebuit să aducă afacerea sa înaintea Patriarhului, care, dacă ar fi putut veni în țară, bine! iar de nu ar fi putut veni, ar fi trimis în Ardeal în locul său oameni pricepători de legi. Greșala e a lui Brancovici, că n'a apelat și rău a făcut că n'a înștiințat pe Patriarh prin epistolă sau prin vre-un om al său, despre afacerea lui*». ²⁾

¹⁾ N. Dobrescu : Fragmente privitoare la ist. bis. rom. p. 45, 53.

²⁾ Monumenta Comit. regni Transilvaniae t. 17, p. 292 et. la Dr. Aug. Bunea : Vechile Episcopii p. 135. N. Dobrescu : Fragmente p. 50.

Din punctul de privire al canoanelor bisericei ortodoxe declarațiunea aceasta e corectă, însă umilitoare și josnice sunt reflexiunile protopopului Ioan Zoba din Vinți, că, «Patriarhul n'are nimic a face cu noi, ci *asta e treaba Măriei Sale a principelui, sub a cărui putere stăm*, și darea nu-o plătim Patriarhului ci împreună cu întreaga țară o plătim principelui și puternicului împărat turcesc». ¹⁾

Dar ce motive sau interes va fi hotărât pe Ioasaf, să cerceteze afacerea lui Sava Brancovici, prin care, trebuia să știe din capul locului, că își va atrage ura și răzbu-narea dușmanilor lui Sava, în rândul prim a lui Apafi și a superintendentului Tofeu? Chestia se lămurește prin scrisoarea lui Șerban Vodă din 4 Septemvrie 1680, adresată lui Apafi, în care vestindu-l despre sfințirea lui Iosif Budai, îi scria următoarele: «Cu toate că după *Pravilă s'ar fi căzut să cercetăm cum stă afacerea* (lui Sava), dar, fiind samă că creștinii din țara Măriei Tale nu pot să rămâie fără păstor, *am lăsat orice cercetare*, și el (Iosif) înțelegându-se cu mitropolitul nostru, l-a sfințit ca Vlădică, cu toate că *vorbele celui alt Vlădică nu le-a cântărit în destul*, fiind samă numai de aceea, să nu rămâie poporal fără de păstor, *precum ne scrii*». ²⁾

De aci se vede, că Șerban-Vodă numai pentru moment abstase dela cercetarea afacerii, care s'ar fi căzut s'o facă, după *Pravilă*, înainte de a se sfinți alt mitropolit în locul lui Sava. Căci după moartea lui Iosif Budai, el preveni alegerea și sfințirea unui mitropolit nou, trimițând pentru «îngrijirea cea păstorească a mitropoliei Belgradului», pe omul său de încredere, Ioasaf, consacrat deja ca fost mitropolit al Lacedemoniei, se pare, cu însărcinarea specială, ca să cerceteze afacerea mitropolitului Sava Brancovici, precum se făcu la 1679 și în cauza mitropolitului Teodosie, care, destituit și ezilat de Grigorie Ghica, prin intervenirea lui Șerban-Vodă la Patriarhul,

¹⁾ N. Dobrescu ib.

²⁾ Török: Magy. Állam-okm. VI. p. 97, la N, Iorga: Sate și preoți, pagina 344.

cercetându-se afacerea prin un delegat, Varlaam, care ocupase scaunul mitropolitan, depuse cârja înaintea Domnului, care o dăde lui Teodosie și-l instalează în mitropolie. ¹⁾

Dar în contra lui Ioasaf se ridică o puternică opoziție din partea clerului român încurajat și sprijinit de calvini, mai ales de cei cari aveau interes să nu se cerceteze afacerea lui Sava. Ei excepționează pe Ioasaf, pe motiv că era un grec, care nu știa românește, și nu fu ales de soborul protopopilor și preoților din Ardeal. De-aceia mijlociră dela principe convocarea unui sinod, care să cerceteze afacerea și s'o judece în toată forma. Sinodul se adună în ziua de 12 Iulie 1682 la Alba-Iulia în casa nobilului Paul Szeöcs, participând la investigațiune Ștefan Gyarmati, nobil de Șard și George Csicsói, nobil de Alba-Iulia, ca delegați din partea principelui Apafi. Cercetarea se făcu la două întrebări, numai atâtea se cuprind în procesul verbal ce ni-s'a păstrat: *una referitoare la nedreptatea judecării lui Sava Brancovici de principe și ai săi, și alta referitoare la apelul ce ar fi trebuit să-l facă Sava la Patriarhul.* ²⁾

Sinodul, după ce ascultă acuzațiunile și depozițiunile martorilor, l-a judecat pe Ioasaf nu numai *nedemn*, ci și de tot *neapt* pentru oficiul de episcop român. Aceasta nu era pronunțarea sentinței, ci numai o deliberațiune asupra cauzei. Ioasaf nu așteptă însă să i-se publice sentința, de oarece în ziua de 14 Iulie 1682 renunță de bunăvoie la oficiul episcopesc, declarând că se retrage în liniște. ³⁾

Apafi știu profită de nemulțămirea ce se ridicase în contra lui Ioasaf, ca să scape de un om, care îi era incomod, a cărui numire i-se ceruse din partea lui Șerban-Cantacuzino, unde la nevoie putea găsi sprijin. Apoi și superintendentul Tofeu nu putea vedea cu ochi buni pe un vlădică românesc, care nu jurase pe anumitele «puncte» prin care se tindea la calvinizarea bisericii române, și

¹⁾ Fotino : Istoria generală a Daciei II. p. 127—128.

²⁾ N. Dobrescu : Fragmente p. 53, 54.

³⁾ N. Dobrescu ib. p. 60. N. Iorga : Sate și preoți p. 83.

care la propunerea ce i-se făcuse, ca să traducă și să tipărească cărțile rituale calvinești, avuse curajul să răspundă: «Ferească Dumnezeu, avem noi cărțile noastre pe care le vom traduce și tipări». ¹⁾

Nu știm cum fû primită știrea în Țara-Românească, despre alungarea lui Ioasaf din scaunul mitropolitan, ea însă trebuiă să displacă la curtea munteană și în primul rând lui Șerban Cantacuzino, care stăruise pentru Ioasaf ca să fie numit, și care vedeă acum, pentru a două oară, că de pe scaunul mitropolitan din Alba-Iulia se scoate, pe o cale ilegală, un episcop, de cătră autoritatea laică. ²⁾

După retragerea lui Ioasaf, un an și jumătate până la Sava III. Vestemeanul (1684), nu mai întimpinăm mitropolit în Belgrad, din cauză, după părerea dlui N. Iorga, că mitropolitul muntean Teodosie nu se hotărî să dea un urmaș lui Ioasaf, decât dupăce acesta trecu din viață³⁾. Dar mai probabil, că mitropolitul muntean nu se învol la îndeplinirea scaunului mitropolitan al Belgradului, din cauză, că Șerban Vodă solicitase și așteptă să urmeze restabilirea lui Sava Brancovici. În adevăr, în anul 1683, prin diploma din 7 Iunie, *împăratul Leopold I. ridică la rangul de baron pe mitropolitul Sava Brancovici, dându-i prin această distincție împărătească cea mai mare satisfacție morală, față de calomnii și prigonitorii lui* ⁴⁾.

Se pare însă, că tocmai atunci el încetă din viață. Dar în privința timpului când a murit Sava, istoricii nu sunt de o părere. După Cserei și P. Maior mitropolitul Sava a murit, când era întemnițat, în urma bătăilor crunte ce a suferit. S. Clain spune, din tradițiune, că, dupăce a fost bătut și în temniță aruncat, mai pe urmă i-s'a tăiat capul la Iaci, în comitatul Turzii, dar nu fixează timpul. Ghenadie Enăceanu, în notele sale la «Condica sfântă» zice, că mitropolitul Sava «cu demnitatea de martir a răposat

¹⁾ N. Dobrecu, ib. p. 53, 56. Dr. Aug. Bunea: Vechile episcopii pagina 137.

²⁾ N. Dobrescu: ib. 61 N. Iorga: ib. 84.

³⁾ N. Iorga: Sate și preoți p. 84.

⁴⁾ Cf. mai sus p. 120.

în anul 1682». ¹⁾ Alții, precum Pesty Frigyes, Márki Sándor și pe urma lor Dr. Aug. Bunea, pun moartea lui Sava la 1687 ²⁾. George Brancovici în biografia lui Sava, scrisă pe când se afla în temniță la Eger, și publicată de Raici, zice, că după liberarea sa din închisoare «mitropolitul Sava și de ani bătrân și cuprins de podagră, nu după mult dându-și sufletul în mâna lui Dumnezeu, s'a mutat la strămoșii săi în anul 1680». ³⁾ Iar în cronica românească scrisă mai înainte, pe când se află la curtea lui Șerban Vodă, între anii 1680—1689, nu precizează anul morții, dar arată împrejurările între cari și-a sfârșit viața celebrul mitropolit, zicând:

«Intru aceea vreme arhiepiscopul Sava Brancovici stăpânind mitropolia țării Ardealului până în 24 de ani, și multă vreme luptându-se cu ereticii pentru sfânta pravoslavie a bisericii Răsăritului, pe urmă la bătrânețe ajungând, supuindu-se răbdării, după urmarea altor străduitori, și pentru că n'a vrut să se plece duple eresurile lor, s'a învrednicit a primi nu numai sudalme și băntuiale, ci încă închisori și munci dela ereticii aceiași țări, care munci pentru adevărata credință, cu bună nădejde spăseniei fiind, arhiereul foarte bucuros le așteptă întru toată viața lui. Și așa cu boala muncilor dându-și sufletul în mâinile lui Dumnezeu, din ciastă lume s'a petrecut la strămoși părinții sfinției sale». ⁴⁾

Tradiția dela Clain, că lui Sava i-s'a tăiat capul nu se poate susține față cu relatările cronicarilor contemporani Cserei și George Brancovici. Mai ales cest din urmă n'ar fi lăsat neamintită acea barbarie în biografia fratelui său, dar și Apafi, care silit de Șerban-Vodă îl liberase din închisoare, n'ar fi cutezat a săvârși o crimă atât de groaznică. Iar ceea-ce se zice în biografia lui, că a murit în 1680, dacă reproducerea dela Raici este ezactă,

¹⁾ Revista ortodoxă română. București. 1884. p. 405.

²⁾ Pesty: A szörényi bánóság. I. p. 360 nota. Márki: Aradvármegye monographiája II. p. 242. Dr. Aug. Bunea: Vechile Episcopii p. 130.

³⁾ Raici: ib. p. 166.

⁴⁾ George Brancovici: Cronica rom. In Revista critică literară. Iași 1893 p. 393.

nu o putem explica altfel, decât că George Brancovici în amărăciunea sufletului său, după ce Șerban-Vodă nu izbutise să-l restabilească pe Sava, și după ce el încă ajunsese în temniță grea, a preferit să-l lase pentru istorie ca mort la 1680, decât ca pe un viu rușinat și dezonorat la bătrânețe, căci în cronică sa românească lasă a se întrevedea că «stăpânind Sava până în 24 ani mitropolia Ardealului, pe urmă la bătrânețe ajungând», numai prin «boala muncilor» mai târziu, a încetat din viață. Engel spune hotărât, că după eliberarea din închisoare Sava muri numai «după vre-o câțiva ani».¹⁾ Profesorul Eusebiu Popovici fixează la 1683 anul în care a murit mitropolitul Sava.²⁾

Că Sava Brancovici a mai trăit și după 1680 se dovedește prin convențiunea dela 21 August 1681, încheiată între Constantin Brancoveanu, plenipotențiarul Țării-Românești, și magnații ardeleni Ladislau Csáky și Cristofor Pasco, pentru restabilirea lui în scaunul mitropolitan, apoi prin cercetarea începută de mitropolitul Ioasaf în 1682 în cauza destituirii lui, și în fine prin faptul ridicării lui la rangul de Baron în 1683 de către împăratul Leopold I. care toate sunt dovezi reale, că Sava încă trăia pe acel timp, căci nimenea nu ar fi stăruit pentru reîntegrarea, cercetarea afacerii, și pentru distincția unui mort. Cu toate acestea, când se publică diploma împărătească la 7 Iunie 1683 Sava nu mai era în viață, precum apare din o notă scrisă pe o evanghelie din 1682, dela biserica din Tilișca, de George, fratele lui Sava, care se iscălește George Brăncoveanul, unde zice :

«Dăn mîna prealuminatului și milostiv Domnului nostru Șarban Cantacuzino, trimis-am aciasta s(fă)ntă și dumnezeiască Ievanghelie (la) sfânta biserică dăn Scaunul Sibiiului. în sat în Vestîm, care preot va cetî dănr'ansa și nu va pomeni la sfântă lăturghie pe stăpănituri dă cari

¹⁾ An. Șaguna : Istoria bisericeii ortodoxe, II. p. 107. N. Popea : Vechea mitropolie, p. 82.

²⁾ Eusebiu Popovici : Istoria bisericească, II p. 466.

s'au tipărit aciastă sfântă evanghelie și *pre smerit rugătorul M(ăr)iilor Sale răposatul Sava Mitropolitul Ardealului*, împreună cu tot niamul și rudenie aceluies Mitropolit, ori cât s'au petrecut dă pe această lume și câți au mai rămas cu viață pre fața pământului, acel preot să aibă a dă samă nainte înfricoșatului județ. Datu-s'au în București în luna lui Mai 1 zi în anul Mântuitorului Hristos 1683».

Gheorghe Brăncoveanu¹⁾.

Pe temeiul datelor cunoscute putem deci stabili, că *Sava Brancovici a murit în primăvara anului 1683*, probabil în luna lui April, căci fratele său George la 1 Mai trimite o evanghelie în dar la biserica din Vestem, ca preoții să-l pomenească la sfânta liturgie pe *repositul mitropolit Sava*, împrejurare din care s'ar părea că nu murise de mult. El eră în viață încă pela începutul anului 1683 când contele Csáky călători la Viena, trimis de George Brancovici cu învoirea lui Șerban Cantacuzino, ca să înștiințeze înainte curtea împărătească despre pregătirile Turcilor pentru impresurarea Vienei.²⁾ Distincțiunea lui Sava stă în legătură cu misiunea politică a lui Csáky, care înainte de plecare petrecuse la curtea lui Șerban Vodă,³⁾ și eră în deplină cunoștință de lucrurile din Transilvania și de starea mitropolitului Sava.

«Prin recomandarea lui Csáky și prin bună purtarea sa la Viena, zice Engel, a dobândit Șerban Cantacuzenul titlul de comite al sfintei împărăției Romanilor»⁴⁾, și tot, cu acel prilej, și prin a lui recomandare, adaugem noi, a dobândit și mitropolitul Sava Brancovici titlul de Baron.

Unde a murit Sava? în Ardeal sau în Țara-Românească? Nu se știe cu siguranță. Căci după liberarea lui din temniță îl văzurăm împlinind funcțiuni Arhieresti în Ardeal, de sigur Apafi nu-l va fi lăsat îndată să treacă

¹⁾ N. Iorga: Studii și documente, XIII. p. 441—2.

²⁾ Engel, la Șincai: Cronica a. 1687.

³⁾ Hurmuzaki: Fragmete din Ist. Rom. III p. 410.

⁴⁾ Sincai: Cronica a. 1687.

în Țara Românească, ca să nu provoace agitațiune și mai mare în contra lui. În dipticul mănăstirei dela Câmpulung se află însemnal între mitropoliții Țării Românești: «*Sava Ardelskin Brancovici al doilea*», de unde Cipariu concludă, că scăpând din Transilvania, Sava s'a așezat în Țara Românească și a murit la mitropolie în București. ¹⁾ Noi încă suntem de această părere.

Astfel și-a sfârșit viața în celea mai grele lupte și suferințe pentru biserica ortodoxă română Sava Brancovici, acest «mitropolit faimos» cum îl numește Cipariu, ²⁾ care, în respectul meritelor sale administrative, se poate asemăna cu drept cuvânt cu Varlaam, mitropolitul Moldovei și cu contimporanul său Ștefan al Munteniei, ³⁾ și care, după cum se exprimă Laurian: «*ar merită să fie numărat între sfinți*». ⁴⁾ În *Condica Brâncovenească* se și menționează ca «*un prea-sfântul și de Dumnezeu alesul și pomenitul părintele Sava Brancovici*» ⁵⁾.

Înaltele lui virtuți și merite pe terenul ecleziastic, nu le-a putut întuneca judecata cea strâmbă și barbară a dușmanilor firești ai bisericii române, nu le vor întuneca nici defăimările și atacurile pătimase ale D-rului Bunea, căci nu prin asprimea vorbelor, ci prin tăria argumentelor se impune adevărul, iar Dr. Bunea, certat cu adevărul, nu are nici o mărturie, nici o dovadă în contra lui Sava, afară de decretul injurios al lui Apafi, rămânând singur, între toți scriitorii străini și români, care ține isonul călăilor mitropolitului român !

¹⁾ Cipariu : Acte și fragmente p. 225.

²⁾ Arhiv p. 650.

³⁾ «Apărarea Națională» București 1900 Nr. 112.

⁴⁾ Documente istorice. Viena 1850. p. 129.

⁵⁾ N. Iorga : Sate și preoți p. 345. Nota.

IX.

Istoricii despre mitropolitul Sava Brancovici.

Cserei Mihai :¹⁾

«Scriind eu despre episcopul românesc cel mai sus numit, mi-a venit aminte un lucru, care trebuia să-l scriu sub domnia lui Mihail I. Apafi, adică cum au lucrat atunci cu un vlădică românesc, anume Sava. Acesta fiind *om învățat și procopsit*, Prințul de multe ori l'au trimis sol la Muscani, și la doi domni românești al Valahiei și Moldovei, pentru care lucru i-au pizmuit domnii cei din Ardeal, și pe Sekeli Laslo, carele eră rudenie de aproape cu Sava, l-a învins râvna banilor vlădicului, și neputând altmintrelea încăpea la dânsii, s'a înțeles cu Stefan Naláci asupra lui (în care conjurație n'a fost amestecat Mihai Teleki) și neputându-l într'alt chip aduce în disgrația prințului, pre un preot românesc, dela Vinții-de-jos cu multe daruri la aceea l'a adus, ca să pârască pe vlădicul cel românesc înaintea Prințului că-și ține curvă la casa sa pe o muere, și pe Prințul cel blând l-au adus de au crezut, pentrucă Sekeli și Naláci jura că este adevărat. Drept aceea au prins pe vlădicul, și i-a prădat toate averile, nici îndăstulindu-se cu atâta, au cerut trei mii de taleri dela dânsul, care neavând de unde să-i plătească, a trimis pe fratesău în Valahia se capete banii aceea cu cerșitul, carele nu s'a mai înturnat. Drept aceea pe bietul și *nevinovatul vlădică* l-au scos dela închisoare, și numai în cămeșă și 'n

¹⁾ Șincai: Cronica, a. 1680. Vezi Adn. Nr. XIV.

izmene atâta l-au corbăcit până ce s'au rupt și au căzut cămeșa, izmenele și carnea de pe dânsul, pentru care ne mai putându-și țineă lipsa cea firească a trupului a trebuit mișelul să moară, și averile lui le-au împărțit între sine Sekeli Laslo și Naláci Ișvan. *Ne mai auzită păgânească și cumplită tirănie.* Nici ar fi lăsat Șerban (Cantacuzinul) domnul cel vestit al Valahiei neisbândită tirănia aceasta, căci înștiințase pe Prințul Apafi, că de ar trebui să cheltuască 500.000 de taleri, încă va lucra la împăratul turcesc, ca să măzilească pe Mihai Apafi, dară nu îndelung au trăit după aceea Șerban Vodă.

Chr. Engel: ¹⁾

«Sava păscu biserica neunită din Ardeal în răstimp de 24 ani, el primi hrisoave de întărire dela George Racoți, Francisc Redei, Acațiu Barcsai, Ioan Kemeni și Mihail Apafi. Dela Barcsai primi el slobozirea preoților românești de toate dijmele, și deosebit dela Apafi 1663 de dijma vinului. Dela Sava avem două orânduielei sinodale, una de 12 și cealaltă de 10 articoli; într'unul din acești articoli nu numai că se îngăduie întrebuințarea limbei românești în locul celei sârbești la liturgie ci se și recomandă. In două rânduri arseră mănăstirea, biserica și reședința Arhiepiscopului prin năvălirea turcilor și a tătarilor. Drept aceea luă dela prințul Apafi 1668, slobozenia de a călători cu fratele său cel mai tânăr George la Rusia, spre a culege acolo ajutoare pentru noua zidire a acelora.

Se zice că pe vremea lipsirei sale în Rusia superintendentul reformaților Mihail Tiufeiuş ar fi silit a trage la credința sa pe oarecari din protopopii români și să fi mijlocit un edict dela prințul cu oprire cătră arhiepiscopul de-a mai sfinți în viitor preoți, și de a trage venituri dela biserici, precum și pentru aceea, că arhiepiscopul răsăritean se atârne dela dânsul, și să-l silească a trece la reformație. La reîntoarcerea sa, carea să fi urmat după

¹⁾ Vezi «Istoria bisericii ortodoxe», de Andrei Baron de Șaguna, II p. 105—107.

1686,¹⁾ se jelul despre cele întâmplăte la prințul Apafi, și acesta dete afară în 1675 în 30 Decemvre următorul hrizov: «Mihail Apafi etc. . . . Orânduitul la Alba-Iulia (Bălgrad) peste Români, Sârbii și Grecii, în țara noastră episcop Sava Brancovici cu protopopii și popii săi, s'au jeluit nouă, că oarecarii cugetă a resturna vechile lor privilegii, slujba Dzeiască și obiceiurile bisericeii lor. Noi n'am dat pân'acum nimărui slobozenie de a-i împedecă în drepturile lor hărăzite de predecesorii nostri de glorioasă aducere aminte. Drept aceea poruncim cu străjnicie tuturor de ori-ce stare și vrednicie, ca bisericele răsăritene, popii și protopopii să nu se smulgă de cătră scaunul episcopilor răsăriteni de acum, și de cei viitor».

Cu toate aceste fiindcă se făcură mai multe cercări de chipul arătat, mijloci Sava un al doilea hrizov din 24 Octomvre 1679, subscris la Radnod de Mihail Apafi și Wolfgang Bethlen (publicat în 16 Ianuar 1680 de Climent Mikeș de Zabola la Sighișoara) fără nici o contrazicere. După cuprinsul aceluia Apafi întări pe Sava Brancovici de vlădică românesc în ținutul său peste toți Sârbii, Români și Grecii și Rușii; protopopii și starșinii (bătrânii locului) să se numească de dânsul. Cu toate aceste, Tiufeiș (Tufeu), superintendentul și preotul de curte al prințului nu se odihni, până ce stoarse dela prințul o poruncă de arestuire împotriva bătrânului Sava, carele zăceă în pat de podagră; prin aceea poruncă, puindu-l pe un cal, îl duse în închisoare, iar averea lui, care și-o închipuia a fi foarte mare, o confiscă. O asemenea poruncă de arestuire și confiscare se publică și în contra lui George fratele celui mai tânăr al Savei.

Pe Sava îl siliră cu amenințări și făgăduințe să-și schimbe religia, el însă răspunse la toate acestea cu sentenții din Biblie. Apafi căută modul de a se împacă cu Șerban, Voevodul României, și slobozi pe Sava din închisoare, carele și muri după vre-o câți-va ani.

²⁾ greșit, în loc de: 1668.

Samuil Clain :¹⁾

«Sava Brancovici Vestemeanul zis, pentrucă dela Vestem a fost de loc (?).²⁾ Acesta în anul 1659 dela craiul Acașius Barciai Domnul Ardealului au dobândit privilegiu, ca preoții românești să fie scutiți de toate dijmele și în anul 1663 au dobândit dela Mihai Apafi Domnul Ardealului ca nici din vin să nu dea dijmă preoții românești, că Acașius Barciai în privilegiu însă, cu carea scutea pe preoții românești de dijme, viile anume nu le puse, pentru aceia mitropolitul Sava, au lucrat la craiul Apafi de au scutit viile de dijmă. Alt privilegiu iarăși dela craiul Mihail Apafi au dobândit în anul 1673, cu care preoții românești se scutesc de dijmă, din toate averile lor, mai dobândit-au încă și alt privilegiu în anul 1676 tot pentru aceeași scutință a dijmelor.

La anul 1675 mitropolitul Sava, vechiul obiciai, după carele în tot anul să făcea odată sobor mare la mitropolie, în care mitropolitul cu protopopii din 'preună șezând de trebile bisericesti și ale clerului judecă, după obiceiul acesta care și în canoanele sfintelor soboară se află, Sava mitropolitul în anul zis 1675 adunând sobor mare și cum se pare întru acel an de două ori au fost sobor mare, de vreme ce două rândueli ale soborului mare avem, amândouă dintru același an 1675, cea dintâi douăsprezece articulușuri cuprinde, cea de a doua zece articulușuri cuprinde. Intr'un articuluș de acesta se poruncește preoților, că *lăsând lumea cea slovenească, să se nevoiască sfânta liturgie și cealaltă slujbă bisericască în limba românească a o sluji.*

Despre Sava acesta comună și de obște trădanie este, cum și eu însu-mi dela cei bătrâni, protopopi și preoți am auzit, că pentru credință ar fi pățit multe nevoi, bătăi, și mai pe urmă moarte. Să zice că odată l-a chemat

¹⁾ Istoria Românilor. ms. IV. part. 8. §. 6. Șincal reproduce în Cronica a. 1680 aceste scrise ale lui S. Clain dela alineatul trei completate cu câteva intercalări, parte dela sine, parte dela sentința scaunului de judecată tot dela Clain.

²⁾ S. Clain supranumește greșit pe Sava Brancovici — Vestemeanul, adecă din Vestem. Cf. mai sus p. 47, 51.

craiul Apafi la prânz în castelul Blajului, vrând a căuta prilej, ca să-l poată prinde în ceva și a-l vinovăți. Într'acea vreme pizmașii lui eretici au dat unei mueri învălit un cățal, pe care a învățat-o, să meargă cu el în brațe la vlădicul rugându-l ca să-i boteze acel prunc, că este bolnav, și alt popă românesc nu este, care să-l boteze, că atunci în Blaj nici locuitor român nu eră, necum să fie biserică sau preot românesc. Vlădicul socotind întru sine ce va să fie acel lucru, de-i aduc lui prunc să boteze tocmai când este la prânz cu craiul, și îndată cugetă, să fie oare cumva oare-ce batjocură asupra lui, deci sculându-se dela masă, s'a dus la muerea aceea ce ținea în brațe cățelul, și dezvălindu-l, a văzut că este câne. Cu aceasta voia craiul Apafi să înșele pe mitropolit ca de grabă pentru primejdie boalei să boteze cânele în loc de om, și așa apoi, ca pe un călcător de sfintele taine să-l pedepsască; iară vlădica dupăce a văzut că este câne, nu om, a cunoscut vicleșugul, și întorcându-se la masă a luat de pe tăierul său o bucată de rădită (că eră zi de post) și mergând la câne o a dat cânelui, dară cânele n'au vrut a o mânca, apoi mitropolitul întorcându-se iară la masă, și luând o bucată de carne, o-a dat cățelului, care întinzându-se îndată o-a apucat și o-au înbucat; atunci mitropolitul a zis că el nu-l va boteza, de vreme ce nu este de legea lui, că de ar fi de legea lui, bucatele care el le mânca și acela ar mânca acelea. Atunci craiul și ceilalți calvini, cari erau la masă mai tare s'au aprins de mânie, văzând că batjocura care o gătise ei asupra mitropolitului, asupra lor a căzut, și cumcă mitropolitul prin acel răspuns arată ca cum acel câne ar fi fost de lege cu aceia a căror bucate a mâncat.

Se zice că și crăiasa mare mânie aveă asupra mitropolitului, și l-ar fi pârât la Craiul, ca cum ar fi voit a-o ispiti la fapta necurăției, care toate în mai mare ură au pus pe bietul mitropolit la Craiu, carele căuta prilej și vreme cu îndemână să surpe pe mitropolitul Sava, pentru aceea a poruncit ctitorilor mitropoliei ca să ceară

samă dela mitropolitul Sava Brancovici de tot bunul bisericeii și de venitul mănăstirei ¹⁾ și de al tipografiei.

Deci după porunca craiului Mihai Apafi, strângându-se sobor mare de toți protopopii în Bălgrad la mănăstire în anul 1679 în șasă zile a lunii Iulie, mitropolitul Sava toate odoarale, vasele și odăjdiile și cărțile mitropoliei le-au dat soborului mare.

Cu toate acestea, mânia craiului nu s'a potolit, căreia materie a se aprinde mai mult îi da superintendentul calvinesc: Mihail Tofeo, carele întărâta pe craiu asupra mitropolitului pentru stătornicia în credință. Deci în anul 1680 fiind sobor mare de toți protopopii în Bălgrad la mitopolie din porunca craiului Apafi, s'a tras la judecată mitropolitul Sava, carele atunci era foarte bolnav, cât n'a putut sta de față, ci prin alții a răspuns. La acea judecată judecătorii mai mari au fost rânduiți din porunca craiului de superintendentul calvinesc Mihail Tofeo, protonotarășul Petru Alvinczi de Borberek, prezeș, Ioan Vereșmarti protopopul și predicatorul calvinesc din Benic, și Ioan Zoba protopop românesc dela Vinții-de-jos, și notarășul soborului mare și alți mulți mireni și preoți; într'aceasta judecată s'a judecat Sava cu grele vine vinovat, ca cum pe muiera a unui nemeș îmbrăcată în haine bărbătești a făcut de o-au adus la sine, cu carea ca cu muiera sa a trăit, și aceasta muieră i-a fost lui rudenie. Așa s'a judecat răpitor de muieră altuia, ca un curvar și preacurvar, că și cu alte muieri au avut amestecare. Afară de aceasta că a mâncat venitul mănăstirii din Bălgrad. Pentru aceea s'a judecat nevrednic de episcopie și de toată preoție, și dezbrăcându-l în biserică de toate odăjdiile arhieresti, s'a dat în mânilor mirenești să se pedepsească după vrednicia faptelor sale. După aceea și bătut a fost și în temniță aruncat și mai pe urmă i-s'a lăiat capul la Iaci în varmegia Turzi. Acesta a fost sfârșitul mitropolitului Sava, carele 21 de ani a ținut scaunul arhiepisco-

¹⁾ nu școalei.

pesc ¹⁾. *Insă cum am zis, tot norodul și clerul românesc ca un lucru adevărat ține, cum dela cei bătrâni au luat, că Sava acesta toate întâmplările acestea le-a pățit pentru credință că s'a împotrivit eresului calvinesc și l-a lăpădat și nu a vrut a se uni cu acela.*

Petru Maior :²⁾

«Iară fiindcă principii calvini, ne vrând episcopii, și clirul Românilor a împlini aceale tocmeale din mai sus zisul hrizov ³⁾ credinței ceii dreapte vrăjmașe, nu putea după cugetul lor spori spre a răsvrăti pre Români dela credința cea adevărata ; mai de greale mijlociri se apucară, începură adică cu legături, cu temnițe și cu batjocurite despreoțiri, ba și cu moarte pe preoți, și mai vârtos pre Arhieriei a-i spărea, a-i munci, și a-i măcelări ; așa se feace lui *Sava al doilea* mitropolitului în castelu dela Blaj al principului Apafi, dintru a căruia poruncă *lăudatul Sava* fū bătut de moarte, după aceia în besearica cea dela Vinț înaintea a tot norodul fu în chip de despreoțire desvâscut de vestmintele ceale arhieresti, după aceia de nou băgat în temniță, și de acolo scos în toată Vinerea fu bătut cu toiage până la moarte.

A. Tr. Laurian :⁴⁾

«Sava II. fū unul dintre mitropoliții ceii rari, și care *merită de a fi numărat între Sfinți*. El nu cruță nici un mijloc de a ridica biserica românească și de a ușură starea preoților. Prin nebuniile lui Rákoczy II, care fuse silit în 1657 a se lăpăda de domnia Transilvaniei, și apoi încercă a doua oară să se facă Domn prin puterea armelor, — se aduseră Turcii și Tătarii (însoțiți de Radu Mihnea principele României și de George Ghica principele Moldovei) în țară în contra lui, și întru ajutorul lui Acațiu

¹⁾ Lui S. Clain nu-i eră cunoscută diploma de confirmare a lui George Rákoczy din 1656, ci numai a lui Barcsai din 1659, de-aceea pune greșit păstoria lui Sava Brancovici numai 21 ani.

²⁾ Istoria bisericei Românilor. Buda, 1813 p. 79.

³⁾ a lui George Rákoczy din 10 Oct. 1643.

⁴⁾ Documente istorice. Viena 1850, p. 129—130.

Bârsanu. Aceștia pustiiră (1658) țara cu foc și cu sabie, stricară cetatea Alba-Iulia, și cu dânsa dimpreună și reședința mitropolitană. Sava mângăie pe nenorociți cu vorba și cu fapta. Prin neobositele sale stăruințe dobândi dela noul principe Acațiu Bârsanu, un privilegiu (1659) prin care preoții români se scutesc de toate dările.

Rákoczy nu se liniști, și cauză în anul 1660, o altă incurză a Turcilor, cari prădară țara și mai înfricoșat, 4000 de Transilvani prinși și tot atâtea capete tăiate se duseră de aceștia la Adrianopol. În sfârșit Rákoczy muri rănit în 1660; Bârsanu se omorî de Ioan Kemeni în 1661, Kemeni se omorî în fugă de caii Turcilor în 1662, și Mihail I. Apafi rămase Domn, cel mai mare vrăjmaș a religiunii românești. — Sava căută cu toate acestea să îmblânzească pe tiran, și dobândi dela dânsul un privilegiu (1663) prin care se scutesc preoții români de a plăti dicima din vinuri, și în anul 1673 altul, prin care se scutesc de dicima din toate averile lor. Pentru restaurarea reședinței mitropolitane celei stricate de Tătari, plecă Sava în Rusia și adună bani dela credincioși. Dară *din cauza zelului său religios își făcù mari inimici pe Calvinii și mai vârtos pe episcopul lor Mihail Tofeo*, care porni intrigi asupra lui Sava. Principele Apafi comandă în anul 1680 să se adune sinod, pentru pările făcute de Calvinii asupra mitropolitului Român. Predicatorul calvin Ioan Vereșmarti tinu prezidența în fruntea mesei. Sava se aduse înainte, și episcopul Calvin călcă la mijloc ca acuzator. *Sinodul cel comandat și amenințat de Calvinii* află vinovat pe mitropolitul, și după stăruințele acuzatorilor îl depuse din diregătoria episcopală, principele Apafi îl aruncă în prisoare în castelul său din Blaj.

A. Papiu Ilarian :¹⁾

«Cine vrea să cunoască perzecuțiunile bisericesti cele înfricoșate ale Românilor din partea calvinilor sub principii ungurești cum mitropolitul și sinodul român de-

¹⁾ Istoria Românilor din Dacia superioară I. p. 61—62.

venise sub cenzura superintendentului Calvin, cum se țineau sinoadele bisericești românești sub prezidența acestuia, cum erau siliți protopopi români să-l poarte pe umerii lor în lectică, cum și preoții români se supuneau la lucru iobăgesc, cum spre mai mare batjocură îi puneau domnii pe popii românești să le ierneze câinii de vânat, cum erau însărcinați să învețe pe popor, ca Vinerea, Mercurea, și în posturi să mănânce de dulce, cum se trimiteau vizitatori spre scopul acesta; care vrea mai încolo să cunoască s. e. *patimile Mitropolitului român Sava pentru zădul cătră credința răsăriteană*: cum se aruncă acesta în temniță, cum se scoate din temnița Vințului în toată Vinerea spre a se bate cu țoiege până la moarte ș. a. ș. a citească istoria bisericească a lui Petru Maior. Mulți nobili români, — spre a scăpa de perzecuțiuni, — calvinindu-se în periodul acesta, — se făcură Unguri.

Andrei Șaguna :¹⁾

«La anul 1656 s'a ales mitropolit Sava, carele fû unul dintre mitropoliții cei rari, el nu cruță nici un mijloc de a ridică biserica și mitropolia sa, și de a ușură starea preoțimei. Prin patimile lui Racoți II. a devenit țara Ardealului în război cu turcii, și cu tătarii, carii la anul 1658 pustiiară țara cu foc, și cu sabie, stricară cetatea Bălgradului, și cu dânsa dimpreună și mitropolia noastră. Sava mângăie pe nenorociții săi creștini și preoți cu vorbe și cu fapte; prin neobositele sale stăruințe dobândi dela noul princincipe Acațiu Barcsai un privilegiu 1659, prin care preoții se scutesc de toate dările. Tot în înțelesul acesta dobândi mitropolitul Sava și dela Mihail Apafi I. două privilegii din 1663 și 1673. — Pentru restaurarea rezidenței mitropolitane celei stricate prin turci, plecă Sava în Rusia și adună bani de acolo. Dară din pricina evlaviei și râvnei sale pentru biserica sa își făcù mari nepreteni, și mai ales pe episcopul calvin Mihail Titfeiuș, care a pornit cu rele asupra dânsului, după care goniri

¹⁾ Istoria bisericești ortodoxe, II. p. 105—107.

urmă depunerea, închiderea și maltratarea lui. Se poate presupune, ce jale și tânguiri au cuprins pe clerul și poporul nostru, când au văzut, că mitropolitul lui *numai pentru statornicia în legea și chemarea sa*, se pune în temniță de cătră principele domnitor Apafi.

Nicolae Tincu-Velea :¹⁾

«Sava II. a fost unul din cei mai demni mitropoliți, carele și de cultura limbei românești pe atunci puțin considerată a îngrijit, căci el întâia oară în sinodul din anul 1675 a ordonat, ca în locul limbei slavice în biserică să se introducă cea românească, carea la numărul 1, a faptelor sinodali o numește «limba noastră în carea ne-am născut», iar la numărul 8, atâta urgie arată cătră limba sârbească, cât preoților carii o vor mai întrebuița, le amenință cu oprirea din preoție.

Că din diploma întăritoare a principelui George II. Rákoczi dată mai sus numitului mitropolit Sava II, în anul 1656 Decembrie 28, apriat se vede cumcă mitropolitul român al Albei-Iulie a redobândit dreptul peste bisericile sau diecezele din Transilvania sau celea din părțile Ungariei, — aci e și Banatul și Ienopolea — cari le luase Calvinii sub George I. Rákoczy, și că predecesorii acestui mitropolit Sava au fost arhipăstori și ai Românilor, Sârbilor și Grecilor (macedo-românilor) din acele părți, va să zică din Banat și Ienopolea.

Nicolae Popea :²⁾

«Sava II. fu unul dintre cei mai rari mitropoliți, carele suferi martiriul pentru biserica sa. El nu cruță nici un mijloc pentru de-a ridică, biserica și mitropolia sa și de-a ușură soarta preoților săi. Dupăce Turcii și Tătarii pustiiră (1658) țiară cu foc și cu sabie, stricară cetatea Alba-Iulia, și cu dânsa împreună și reședința mitropolitană, Sava mângăia pe cei nenorociți cu vorba și cu fapta. Prin neobositele sale stăruințe câștigă dela principele Acațiu Barcean un privi-

¹⁾ Istorioară bisericească politico-națională, p. 52—44.

²⁾ Vechea Mitropolie, p. 78—80.

legiu (1659) prin care preoții români se scutiră de toate dările. După ce ajunse Domn Mihai Apafi I. cel mai mare inamic al religiunii ortodoxe române, Sava se nizu în tot chipul să-l îmblânzască, și câștigă și dela dânsul un privilegiu (1663) prin care preoții români se scutiră dela plățirea dejmei din vinuri, iar în anul 1673 altul, prin care se scutiră de dijmă pentru toate averile lor. Pentru reedificarea reședinței mitropolitane, stricate de Turci, călători Sava în Rusia, și adună bani dela credincioșii de acolo. Dară din cauza zelului său cel mare religios, își făcu mari inimici pe calvini, și mai vârtos ve superintendentele acestora Mihail Tufesiu carele și porni intrigi asupra-i. Pentru aceea principele Apafi demândă titorilor mitropoliei ca să ceară samă dela mitropolitul Sava de tot bunul bisericeii și de venitul mănăstirei și al tipografiei. Deci la demandarea principelui strângându-se sinod mare în Belgrad la mănăstire în 6 Iulie 1679, mitropolitul Sava toate odoarăle, vasele, odăjdiile și cărțile mitropoliei, e-au predat sinodului mare, cum ne arată și Zaconicul reproduș mai sus.

Cu toate acestea mânia principelui nu s'a potolit, ci mai tare întăritându-l superintendentul calvinesc Tufesiu asupra mitropolitului, ordină pentru 2 Iulie 1680 sinod mare pentru pârile făcute de calvini asupra mitropolitului român. De judecători la acea judecată se rânduiră din mandatul lui Apafi protonotarul Petru Alvintzi de Borberek ca președinte, Ioan Veresmarti protopopul și predicatorul calvin din Venic, și Ioan Zoba protopop român din Vinții-de-jos și notarul sinodului mare cu 98 mireni și preoți lângă sine. Sava se aduse înainte, și superintendentul calvin călcă la mijloc ca acuzator. După unii Sava fiind foarte bolnav atunci, nu ar fi putut stă față, ci prin alții, adecă prin fratele său George Braocovici și prin Ioan Pater ar fi răspuns. Sinodul cel comandat și amenințat de calvini află vinovat pe mitropolitul, și după stăruințele acuzatorilor îl depuse din diregătoria episcopală. Principele Apafi îl aruncă apoi în prinsoare în castelul său din Blaj.

Sava în prinsoare suferea bătăi și chinurile cele mai grozave din partea tiranului Apafi. Se vede că amicii și partizanii lui se adresară către principele țării românești Șerban Cantacuzino, pentru eliberarea și restituirea lui și că Șerban scrisese lui Constantin Brancovan plenipotențatul său la Constantinopol, ca să mijlocească la curatorii transilvani, cari se aflau la Poartă, să-l restabilească în scaunul său mitropolitan, cum se vede din scrisoarea aceluiași curatorii reproducă mai sus. Dară acești curatorii nu putură mijloci nimic, și mitropolitul suferi torturi ne-spuse. Din Blaj fu dus la Vinți și acolo în biserică înaintea publicului fu dezbrăcat de vestmintele arhieresti în formă de desprețire, după aceea fu iarăși aruncat în prinsoare, de unde se scotea în toate Vinerile și se bătea cu toege până la moarte. Samuil Clain zice că mai pe urmă i-s'ar fi tăiat capul la Iaci în comitatul Turdei; iar alții — și acesta este adevărul — ne atestază, că mitropolitul Sava nu mult după eliberarea sa, și bătrân de ani și cuprins de podagră își dede sufletul în mâinile creatorului. Și așa se sfârși acest martir al bisericii și națiunii române.

Eudoxiu Hurmuzaki :¹⁾

«Un mult mai strident exemplu de violentare a dreptății e osândirea Episcopului de Alba-Iulia Sava Brancovici, supărător atât pentru bogăția lui, cât și din cauza țării lui în credință. Acest om nevinovat a fost în anul 1677, după instigațiunile zeloticului Superintendent Mihail Tophaeus, acuzat de viețuire imorală de către doi nobili râvnitori la banii lui, Ludovic Székely și Stefan Naláczy. Într'un sinod eparhial compus de 98 membri parte din statul preoțesc, parte din cel mirean, între cari mai ales protopopul Ioan Zoba a eșit în primul plan, ținut la 2 Iulie 1680 la Alba-Iulia și condus de protonotarul Petru Alvinczi de Borberek ca președinte, sinod, la care superintendentul Tophaeus s'a înfățișat ca acuzator, acuzatul a

¹⁾ Fragmente din Istoria Românilor, II. p. 20—21.

fost supus judecății criminale, declarat de vinovat, osândit la o lungă întemnițare, și la pierderea întregii sale averi. ¹⁾.

Tărat în mod deonestător și nemilos din culcușul lui de bolnav în temniță, purtat după principele Apafi la Radnoth, unde acesta petrecea, ispitit a se lăpăda de legea lui, dar găsit tare în credință, el ar fi căzut fără îndoială în temniță jertfă a suferințelor sale, dacă influența coreligionarilor lui din străinătate nu l-ar fi scos la timp din strâmtoare. Fratele său George Brancovici, arestat de-odată cu el, dar pus puțin în urmă în libertate, se refugiase adecă din Ardeal în Muntenia unde a găsit primire prelinească și a izbutit să inspire Principelui Șerban Cantacuzino un viu interes pentru scăparea Episcopului Sava. Număroși dușmani interni ai lui Apafi, cari lucrau pentru resturnarea lui, au profitat în vederea acestui scop, și de acest caz scandalos, pe care l-au prezentat la Poartă drept o dovadă concludentă despre continuarea relei administrațiuni. Temându-se ca nu cumva Șerban Cantacuzino să se unească cu adversarii lui din Ardeal, și îngrijat de steaua acum răsăritoare a lui Tököly, care râvnea la Ardeal, Apaffy a cedat stăruințelor mijlocitorului muntean, s'a arătat îndatoritor față cu Șerban, a eliberat pe Arhiepiscopul Sava din temniță și a dat iar în mâinile lui administrațiunea bisericeii lui. Frânt însă și istovit de vârstă, de boală, și de suferințe, Sava a încetat nu mult după aceea, în anul 1680 din viață. ²⁾.

George Barițiu :³⁾

«Rezistența lui Sava, la necurmatele invaziuni în biserica sa și la toată propaganda fanatică a superintendenților reformați, revoltă nu numai pe aceștia, ci și pe toată aristocrația calvinească din Transilvania și Ungaria, cari văzând violentele încercări ale episcopatului catolic

¹⁾ Mihail Cserei, Siebenbürgische Chronic (Cserei Mihály, az Erdélyi Historiában, ad annum 1699).

²⁾ Raicz, Geschichte der Bulgaren, Serben und der übrigen Süd-slaven. (Sârbește).

³⁾ Părți alese din Istoria Transilvaniei I, p. 145—146.

și ale iezuiților de a sparge și a nimici reformațiunea, cercau din toate puterile ca să-și îmulțească cu orice preț secta și să-și consolideze domnia prin conversiunea poporului român întreg la legea calvinească. Mitropolitul Sava, deși acum bătrân și suferind greu de podagră, li-se opunea din răspuțeri, dară pe cum iese din tot decursul procesului, foarte puțin, sau nici decum ajutat din partea clerului iobăgit, aservit, terorizat și totodată foarte ignorant. Așa mitropolitul Sava trebuia să cază cu orice preț și încă foarte greu. Confișcarea de avere în zilele lui Apafi eră lucru de toate zilele. Cauze, sau și numai pretexte și martori mincinoși se aflau foarte ușor. Cei doi boieri Székely și Naláczy însetaseră de mult după averea mitropolitului. Se convoacă un sinod la comandă, se scot ca martori niște popi infami și mitropolitul este depus, degradat, aruncat în prinsoare, bătut cumplit până la sânge, precum adeverește și Cserei, apoi după ce știrea despre aceste infamii ajunsese la București și la Constantinopol, pe un timp oarecare liberat din prinsoare.

E. Golubinski :¹⁾

»Sava Brancovici, din familia Brancovicilor Sârbo-Ungari, care au administrat în decurs de 26 ani, dela an. 1654²⁾ până la an. 1680 (Șaguna §. 26 și Raici, cart. XI. cap, VI §§. 10 fin. și 20 fin) este lăudat ca *unul dintre cei mai buni și zăloși mitropoliți ai Transilvaniei*, reuși d'a obține de la guvern dispenza clerului ortodox de contribuțiuni (cu toate aceste numai pe un timp) nu numai permitea, dar încă și *stimula înlocuirea limbei slave cu cea română în serviciul divin*, pentru aflarea mijloacelor în restaurarea mănăstirilor și bisericilor, ruinate de turci (cari se rebeluiau atunci cu principii Transilvaniei,) călători în Rusia pentru adunarea milei ; pe la finea administrării în conzecvența

¹⁾ Privire scurtă asupra Historiei bisericei române ortodoxe, tradusă de Ioan Caracicoveanu, p. 56.

²⁾ Greșit, căci Sava numai în 1656 a fost ales de mitropolit.

calomniilor din partea lui Tufeu superintendentul calvin din Transilvania, ce necontenit îi întindea curse, fu închis în carceră pe un timp oarecare.

Ghenadie Enăcenu:¹⁾

»Mitropolitul Sava, supranumit Brancovici, s'a suit pe tronul Mitropoliei Transilvaniei la anul 1656, după retragerea mitropolitului Daniil și fuga acestuia în Țara Românească de perzecuțiunile calvinilor, care erau ajutate de principii Transilvaniei George I. și al II. Racoți. Mitropolitul Sava are pentru biserică sa meritul unuia din cei mai mari Mitropoliți ai Transilvaniei și el în respectul meritelor administrative se poate asemăna cu Varlaam al Moldovei și cu alt contemporan al său, Stefan al Țării Munteneste. Sub mitropolitul Sava biserică Transilvaniei și-a recăpătat toate provinciile, răpite de calvini și în 1675 el a publicat un edict, prin care în numele Sinodului bisericei sale, interzice efectuarea serviciilor divine în limba slavonă.

În anul 1658 și 1659, după retragerea din domnie a lui George al II. Racoți mitropolitul Sava, care în șirul celorlalți mitropoliți ai Transilvaniei se mai numește și al II-lea, și-a manifestat toată demnitatea sa pastorală față cu preoții bisericei Transilvaniei și cu turma ce-i eră încredințată. În 1659 el a căpătat un privilegiu dela principele Acațiu Bârsan, prin care preoții sunt scutiți de toate dările, ce-i reduceă la pozițiunea de iobagi, iar poporul a fost mângăiat de dânsul cu cuvântul și cu fapta în timpul devastării din 1658, când Turcii și Tătarii, conduși de Domnitorii Radu Mihnea și Grigorie Ghica, a ruinat și Alba Iulia.

Cu toată furia principelui Mihail I. Apafi contra ortodoxiei și sprijinirea calvinizmului, Mitropolitul Sava izbuti a câștiga două decrete, prin care la 1663 a scutit pe preoți de zecimele vinăriciului, iar la 1673 de celelalte zecimi, ce erau puse pe toată averea acestora.

¹⁾ Biserica ortodoxă română. București. 1884 p. 404—405.

Pentru restaurarea mitropoliei din Alba-Iulia, Sava a făcut o călătorie în Rusia, unde a adunat mijloace dela credincioși.

Toate aceste acte ale lui Sava iritau în gradul cel mai mare pe Calvinii, și în anul 1680 episcopul calvin Mihail Tofeu a convocat sinod, unde mitropolitul Sava a fost depus din diregătorie și aruncat de cătră Apafi în închisorile Blajului. Aici precum și în prinsoarea dela Vinți, unde a fost strămutat mai pe urmă, mitropolitul Sava eră torturat cu bătăi și schingiuri în toate Vinerile și *cu demnitate de martir a reposat în anul 1682, rămânând a-și primi cununa martiriului dela Dumnezeu, care în actele de recompenză morală nu se conduce de nici un fel de conziderante*, ca oamenii, pe cari i-a păstorit douăzeci și patru de ani și pentru a căror interese și-a depus sufletul său . . .

Dr. George Popozici :¹⁾

«Ca cel mai grav caz din acest period de suferințe, ni-se prezintă violentarea și osândirea mitropolitului Sava Brancovici (1656—1680) unul din cei mai zeloși și energici dignitari ai bisericei ortodoxe din Transilvania.

Sava Brancovici a fost întărit de mitropolit la 28 Decembrie 1656. Viața acestui bărbat providențial a fost foarte agitată, și prin jertfirea lui pentru biserica ortodoxă, cu dreptul s'ar putea număra între mucenicii ei. Din cauza rivalității între Rákoczy II. și Acațiu Barcsai, întrând Turcii în țară, prădară și pustiiră cumplit pretutindenea, de care soarte nu scăpă nici cetatea Alba-Iulia și reședința mitropoliei ortodoxe în anul 1658, pentru restaurarea căreia osteni mult Sava Brancovici, adunând bani dela credincioși, ba chiar și din principatele române și din Rusia. La anul 1677 fù mitropolitul Sava Brancovici acuzat de doi nobili maghiari, la instigările superintendentului calvin Mihail Tophaeus. În sinodul ținut la 2 Iulie 1680 a fost judecat ca criminal și supus la temniță și osândit la per-

¹⁾ „Uniunea Românilor din Transilvania“, p 20.

derea întregii sale averi. Tot în acest sinod s'a ales de mitropolit al românilor Iosif Budai, despre care se presupune că ar fi servit cinci sau șese ani, urmând după dânsul Varlaam.

Suferințele mitropolitului Sava Brancovici sunt peste fire, din cauza maltratărilor dehonestătoare și nemiloase, dar toate încercările n'au putut înfrânge tăria credinței sale.

Simeon Popescu :¹⁾

Sava II. Brancoveanu ! mare nume în istoria noastră bisericească, mari fapte încununează memoria lui.

Am putea zice, după cât s'a putut pătrunde până acum în întunerecul trecutului, că dânsul este coroana mitropoliților români.

Un al doilea Sava Brancoveanu nu ne arată istoria noastră națională bisericească până în timpurile noastre.

Meritele unui bărbat nu sunt numai faptele, rezultatele ostenețelor lui, ca atari, ci acelea alăturate lângă împrejurările, între cari a trăit, lângă greutățile peste cari a trebuit să treacă și luptele din cari a trebuit să iasă învingător : aceste bine combinate dau adevăratul lui merit...

În a. 1675 Sava II. Brâncoveanu celebrează un memorabil sinod eparhial.

Ași putea zice sinod eparh. unic în felul său, pentru concluzele aduse într'ânsul, cu toată vitregitatea timpurilor.

Acesta este al doilea sinod despre care ne amintește istoria bisericească și am putea zice ultimul sinod legal din timpul acela până în zilele noastre.²⁾

Mare s'a arătat Sava II. Brancoveanu în toate faptele sale, dar în sinod culminează.

¹⁾ «Telegraful Român», Sibiu 1874. Nrii 83—86.

²⁾ Cel dintâi sinod s'a celebrat la 1627, al doilea cel despre care ne este vorba, Sinodul din 1680, 2 Iulie, nu mai este sinod al bisericii noastre ci o adunare după gustul superintendentului, care depuse pe Sava II. Brancoveanu ; iar cel din 1697 sub Teofil III., apostata nu este sinod al bisericii noastre nefiind condus de capul ei și spiritul ei. — Până sub fericitul marele Andrei biserica noastră a fost lipsită de sinoade.

Am zis și repețesc, că faptele numai combinate cu împrejurările, în cari au văzut lumina, dau adevăratul merit al autorului lor.

Antecesorul lui Sava II Brancoveanul, Daniil, își părăsește turma, ne mai putând suporta greutatea ce le suferia dela superintendentul și principele calvin, cari se văd în toată goliciunea lor în cele 15 puncte sau condiții impuse antecesorului Simeon Stefan în diploma de denumire din 10 Octomvrie 1643.

Sava II. Brancoveanul, sub împrejurări încă și mai grele, conchiamă sinod și el știu aduce concluzele cele mai românești, la cari mulți din predecesorii săi poate nici nu visaseră.

Istoricul Engel¹⁾ ne prezintă concluzele acelu sinod în două părți ; una conținând 18 puncte a doua 10, cari de cari mai interesante.

Să luăm numai unele din acele puncte și să vedem ce conțin în sine.

În partea primă p. 1 se zice :

«Cuvântul lui Dumnezeu să se vestească în *limba noastră românească* creștinilor în biserică și unde va trebui și va fi lipsă».

Iar în partea a doua :

P. 1. «Cuvântul lui Dumnezeu, cu care este mai de lipsă creștinilor și neînvățaților ca și cum este de lipsă lumina în vremea întunerecului, așa și cuvântul lui D-zeu, ca să se vestească, în *limba noastră românească* în care *ne-am născut*, ca să înțeleagă toți creștinii, să va că în toate soboarele mai înainte vreme au dojenit și au poruncit, așa și acum. Iară cari se vor afla făcând altmintrele, cu bintătuială, care s'a dat în condițiile dintâi în tr'alți ani se va bintătui».

P. 8. «Popii, cari nu se nevoiesc cu românie, ci tot cu sârbie, unii ca aceia și lor facu-și de cătră D-zeu pedeapsă și de cătră poporeni uriciune și soborului scădere, aceia cu un cuvânt *să se oprească din popie*».

¹⁾ A se vedea «Vechea Metropolie» de N. Popea pag. 82 seq.

În aceste trei puncte se oglindează marele spirit al nemuritorului Mitropolit Sava II. Brancoveanul, învăpăiat de focul românizmului.

Aceste trei puncte, în cari se vede strălucind acea peatră a înțelepciunii, pondul pus pe limbă, ar face onoare începutului secolului al 19-lea, dar apoi când le vedem în secolul 17-lea, când nici o naționalitate din patrie nu știa prețui această fortăreață națională.

Agerul său ochiu văzû destul de bine că românul fără biserică cu limba națională este pierdut, și de-aceia se pare că nu putea recomanda din destul limba românească în biserică, impunându-o preoților în p. 8 sub pedeapsă de pierderea preoției.

Să trecem însă și la p. 5 din concluzele aceluia sinod, partea a doua, care sună :

«Acele lucruri cari nu se unesc cu scriptura sfântă, și cu tocmeala bisericii noastre, și până acum am fost poruncit, cum să se plivească și să se puie jos, așa poftim și acum, iar pe unde se vor afla lucruri de cele bintă-tui-se-vor, cum este rânduiala soborului».

Dacă s'a arătat cândva mărimea Mitropolitul Sava II, în acest punct culminează.

Acest punct pe cât de scurt, pe atât de elastic, explicat după împrejurările, în cari se află biserica pe atunci, dă lovitură de moarte faimosului catehizm, impus mitropolitului Simeon Stefan în p. 2 al diplomei racoșiene de întărire.

«Orientul latin»:

(Brașov 1874 Nr. 59).

... «Sava Brancoveanul, mitropolit român de Alba-Iulia, a păstorit biserica noastră pela finea secolului al 17-lea. — Acesta, după-cum mărturisește Cserei, a fost om învățat și a jucat un rol important chiar în trebile politice ale Ardealului; el fusese însărcinat cu solii diplomatice nu numai la Domnii români din Muntenia și Moldova, ci chiar și la Muscali. Dar *Sava Brancoveanul stră-*

lucia mai vârtos prin devotamentul cătră biserică și cătră națiune. Intre atâtea goane ce le întrepindea calvinismul asupra românilor spre a-i sili să lapede legea și naționalitatea strămoșească, Sava Brancoveanu până în ultimul moment al vieții sale celei mult chinuite a știut să se arate stâlp nemișcat întru apărarea credinței și a limbei poporului său.

... El a rămas statornic pe lângă credința și românismul său și n'a cedat nici măcar cât e negru sub unghie. Convingându-se neîmpăcații inimici ai Românilor, că nu e modru de a birui cu mitropolitul Sava, se puseră de-i urziră perirea în modul cel mai barbar și mai rușinos. Și iată cum s'a întâmplat aceasta. — Boerii cei calvinești ai Ardealului, dimpreună cu superintendentul calvin se folosiră de toate intrigile și machinațiunile spre a aduce pe bunul păstor român în disgrația principelui Michail Apafi. Ei se asigurară de conlucrarea principesei și apoi nu stete locului până repuseră pe bravul mitropolit. Pe de altă parte nerușinații intriganți căutară a descriita pe Sava și la credincioșii săi, descriindu-l cu colorile cele mai întunecate, făcându-l mâncător de banii bisericii și corumpător de femei. Astfel mai adăugând și daruri pe lângă calomniile magnații calvini isbutiră a-și face chiar dintr'un român o unealtă *vie* în contra mitropolitului. Un preot român din Vințul-de-jos luă asupra-și ticăloasa și blăstămata sarcină de a calumnia pe archiepiscopul său la principele Apafi, purtând pâră nedreaptă în contra lui. Cum să nu fie ajuns bietul mitropolit la nevoie, când chiar credincioșii săi aruncară cu peatră într'însul.

... La anul 1679 Sava Brancoveanu era acuzat la principele Apafi pentru tot felul de fapte rele, corupțiuni și jafuri. Principele a poruncit titorilor mitropoliei, ca se ia pe mitropolitul la dare de seamă, pentru venitele mănăstirei și ale tipografiei. Tot după porunca lui Apafi se strânse și marele sinod la Alba-Iulia în luna lui Iulie al acestui an. Sava, ca să dovedească nevinovăția sa față de acușările cele false, aduse la sinod odoarele, vasele și cărțile

mitropoliei. Dar cu atâta mânia principelui nu se putu potoli. In anul 1680 la 2 Iulie se strânsă alt sinod la Alba-Iulia, la care sinod au participat toți protopopii și mulți calvini; Sava fû tras la judecată, *dându-se judecători, afară de membri sinodului și câțiva calvini.* Sava fiind bolnav nu se putu înfățișa la judecată ci însărcină pe fiatele său George Brancoveanul a-l apăra. Fû acuzat mitropolitul, că între altele ar fi răpitor de mueri. Drept aceea fû declarat nedemn de archierie, apoi se desbracă în sinod de vestmintele preoțești și se dete pe mâna esecutorilor legii. Astfel fû bătut și aruncat în temniță, dupăce i-se prădară toate averile.

Pe care român adevărat nu-l va cuprinde o nespusă durere, aducându-și aminte de soartea martirului Sava Brancoveanul ?

Dar cu atâta nu facem destul memoriei martirului nostru. Spre a-i dovedi toată recunoștința, s'ar cuveni, ca noi să sărbăm pe acest mare bărbat ca pe un sfânt al neamului nostru; să-i dăm onoruri de sfânt, căci a murit pentru biserică și națiune!

ADNEXE

I—XIV.

I.

Nos Georgius Rakoczi Dei Gratia Princeps Transylviae, Partium Regni Hungariae Dominus, et sicularum Comes: Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit Universis: Quod cum Honorabilis *Sava Brankovitsch et Corenitsch* ab admodum Reverendo viro Georgio Csulai¹⁾ Universarum in Regno Transylvaniae Ecclesiarum Orthodoxarum Superintendente, Albensis vero Concianatore singulari quadam intercessione commendatus Nobis fuerit de *ejus modestia, vitaeque integritate, ac eruditione, in suae Religionis professione*, eoque nomine assecuratione a Nobis de Episcopatu Albensis Transylvaniae, Hunyadiensis, Zoriniensis,²⁾ Binoriensis,³⁾ Zarandiensis, Krasznensis, Szolnok Mediocris et Interioris, Dobocensis, Colosiensis, Thordensis, de Kukollo⁴⁾ et Maramoros Comitatum: Kovariensis⁵⁾ Bistriciensis, et Belengesiensis⁶⁾ Districtuum, nec non Universarum Sedium Siculicalium, et Saxonicalium inter Graecos, Rascianos, et Valachos, sibi a Nobis conferendo, consecutus sit: Eidem itaque Savae Brankovit et Corenit (sic.) Universarum Ecclesiarum in praedictis Regni Nostri Transylvaniae, et partium Hungariae eidem anexarum, Comitatibus, Districtibus, et Sedibus Siculicalibus, ac Saxonicalibus, inter Graecos, Rascianos, et Valachos existentium Episcopatum, illarum videlicet, quae Graecam sequuntur Religionem, dandum et conferendum, atque in eodem Episcopatu ipsum confirmandum duximus: Dantes et concedentes eidem Szavae Brankovit et Corenit plenam atque omnimodam in Ecclesiis, seu praenarratis Dioecesibus suis Jurisdictioni suae subjectis, ea omnia, quae muneris sui fuerint, rite et legitime peragendi, exequendi, Ecclesias visitandi, moderandi, causas matrimonii cognoscendi, errata ministrorum vitae dissolutae corrigendi, doctrina, pietate, et morum integritate munus Ecclesiasticum administrandi, personas habiles assimendi, minus vero idoneas rejiciendi, et alia quaecunque ad

¹⁾ In text: Isulai, greşit.

²⁾ In loc de Szöreniensis, adecă Severinensis, din Banatul Severinului.

³⁾ Serie: Bihoriensis.

⁴⁾ Küköllő.

⁵⁾ Kőváriensis.

⁶⁾ Belényesiensis.

suam pertinent vocationem juxta morem et consuetudinem, quae tamen divinae Doctrinae contraria ne sint, administrandi, et suis legitimis proventibus ac redditibus fruendi,¹⁾ iis nimirum, quibus alii Ecclesiarum Graecorum, Rascianorum, et Valachorum Superintendentes praedecessores antiquitus introducti usi sunt, a singulis item pastoribus, seu Sacerdotibus, ac etiam Senioribus, seu Protopopis Ecclesiarum Valachalium, seu Graecarum in praeallegatis Comitatus, Districtibus, et Sedibus Siculicalibus ac Saxonicalibus census annuatim pendi solitos exigendi potestatem: prout damus, conferimus et confirmamus praesentium²⁾ per vigorem.

Quocirca vobis fidelibus Nostris, Illustribus, Spectalbiibus, Magnificis, Generosis, Egregiis et Nobilibus, Comitibus, Vice-Comitibus, Judicibus Nobilium; item Capetaneis, Vice-Capetaneis, Judicibus Regiis, Praefectis, Provisoribus, et Castellanis, nec non Prudentibus et Circumspectis Magistris Civium, Primariis et Regiis, ac Sedium Judicibus, quorumcunque Comitatum, Bihor, Maramaros, Civitatum, Districtuum (maxime Belenyisiensis) Sedium Siculicalium et Saxonicalium, jam antea nominatorum, modernis scilicet, et futuris quoque pro tempore constituendis, vel vices eorum gerentibus; cunctis etiam aliis, quorum videlicet interest, seu intererit, tam Ecclesiasticis, quam saecularibus, praesentium notitiam habituris, harum serie firmiter commitimus, et mandamus, quatenus praefatum Szavam Brankovit et Corenit dictarum Ecclesiarum Valachalium, Graecorum, Rascianorum, et Valachorum in saepe dictis Comitatus, Districtibus ac Sedibus Siculicalibus et Saxonicalibus existentium Superintendentem, sive Episcopum agnoscere, atque eundem admittere, omnibus in locis libere versari, ire, et redire permittere, imo etiam officiis et subsidiis eidem adesse debeatis, et teneamini, ut Ecclesiis suis invigilet publice, eas visitet, curet, moderetur, in suoque officio legitime procedat, scandala corrigat, et excedentes quosque tam Pastores et Seniores, quam saeculares digna poena afficiat, in ordinem redigat, atque ea, quae ad censum ejus attinebunt, jure mediante puniat, ac legitimos proventus suos percipiat, *ut impensas pro libris lingua Ecclesiarum, quibus praeest, vernacula excudendis, scholis sustentandis ac honorario Nostro, ab antiqua consuetudine Principibus Transylvaniae tribui solito, sufficientes habere possit, eos nimirum, quibus alii Ecclesiarum Graecorum, Rascianorum, et Valachorum Superintendentes sive Episcopi antiquitus introducti usi sunt, a singulis Pastoribus, seu Sacerdotibus, et Senioribus seu Protopopis Ecclesiarum praemissarum, in antea dictis et nominatim specificatis Comitatus, Di-*

¹⁾ In edițiunea primă : fovendi.

²⁾ In edițiuni : prasentem

strictibus ac Sedibus Siculicalibus, et Saxonicalibus, exigere prosequi, percipere valeat ac poscit.

In cujus rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes Litteras Nostras pendentis et Authentici Sigilli Nostri munimine roboratas et communitas, memorato *Savae Brancovit et Corenit* clementer dandas duximus et concedendas. Datum in Castro Nostro Colos-Monostor die 28 mensis Decembris Anno Domini 1656.

Georgius Rakoczy m. pr. (L. S.).¹⁾

II.

Nos Acatius Barcsai Dei gratia Princeps Transilvaniae partium regni Hungariae dominus et Siculicorum comes etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis. Quod pro parte et in persona Honorabilis *Savae Brankovitz et Corenitz* exhibitae sunt nobis et praesentatae literae quaedam Illustrissimi Principis Georgii Rákoczi, alias Principis huius regni nostri Transilvaniae praedecessoris immediate nostri in pergamento patenter confectae et emanatae, sigilloque eiusdem autentico in zona sericea diversi coloris pendenti roboratae, donationales, quibus mediantibus idem D. Principis (sic) episcopatum Ecclesiarum Vallachalium Rascianarum et Graecarum in comitatibus Albensi Transilvaniae, Huniadiensi, Zoriniensi, Bihariensi, Zarandiensi, Crasnensi, Zolnok mediocris et interioris, Dobocensi, Colosiensi, Thordensi, de Kükülő et Marosmoros, et districtibus Kővariensi, Bistriciensi, et Belenyensi, nec non in universis sedibus siculicalibus et saxonicalibus ipse contullise dinoscebatur tenoris infra scripti, supplicans nobis humilime ut nos easdem literas omniaque et singula in eisdem contenta ratas, gratas et acceptas habentes praesentibus literis nostris inseri et inscribi faciendo pro se gratiose confirmare dignaremur. Quarum tenor talis est: Nos Georgius Rákoczi Dei gratia Princeps Transilvaniae etc. etc. (Urmează diploma lui George Rákoczi din 28 Decembrie 1656). Nos itaque Praemissa supplicatione annotati (titulus) nobis promodo supra porrecta clementer exaudita et admissa praesentes literas donationales et confirmationales non abrasas, non cancellatas nec in aliqua sui suspectas, sed omni prorsus sui vitio et suspitione carentes, praesentibus literis nostris confirmationalibus de verbo ad verbum sine diminutione et augmento variationeque aliquali insertas et inscriptas, quo ad omnes earum continentias eatenus quatenus eadem rite et legitime existunt emanatae viribusque eorum veritas suffragatur (sic) ratas, gratas et acceptas habentes acceptavimus, aprobavimus

¹⁾ Cipariu: Archiv. p. 648—650.

ratificavimus et confirmavimus, prout acceptamus, approbamus ratificamus et per eodem (Titulo) usque ad vitae suae terminum valituum gratiose confirmamus imo pro ampliori erga eundem munificentiae nostrae declarationae Ecclesias Vallachales in Districtu etiam Fograsiensi existentes Episcopatu et iurisdictionis ipsius annectimus et cum ea auctoritate, qua reliquas supersius specificatas dirigendas comisimus vigore harum. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes literas pendentis et authentici sigilli nostri munimine roboratas memorato (titulo) vita sua comite clementer dandas duximus et concedendas. Datum in sa(lis) camera nostra Deesiensi, die nona mensis Ianuarii anno Domini millesimo sexcentesimo quinquagesimo nono.

(Archiva statului Budapesta Liber regius XXVII. Acatii Barcsai et Michaelis Apaffi pp. 36—38.)¹⁾

III.

Nos Acatius Barcsai Dei Gratia princeps Transylvaniae, partium Hungariae dominus, et Siculorum Comes, etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedi universis: Quod cum nos statum pastorum Valachicorum regni nostri Transylvaniae et partim Hungariae eidem annexarum, eo quo tenemur officio, revidere in animum induceremus, eosque, ob varia impedimenta eorum, experiremur vix vocationi suae sufficere, praesertim cum a primis Principum regni huius nostri Tranniae, praedecessorum videlicet nostrorum temporibus, decimarum, nonarum, aliarum quererum similium pensionibus et²⁾ exactionibus per officiales ad id ordinari consuetos, procul dubio ipsis insciis, propriae saltem studentes utilitati, detestanda coecitate premantur, quae non minus legi divinae, quam etiam vocationi ipsorum ecclesiastice contrariari dum manifestum sit, eos ex innata, qua semper pollemus clementia, gratiosum etiam habentes respectum reverendi *Szavae Brancovits, universarum in ditione nostra ecclesiarum Valachicarum Episcopi*, Seniorum que singularis pro ipsis factae intercessionis, ab omni decimarum, nonarum, puta tritici, siliginis, hordei, avenae, milii, lentis, pisorum, fabae, bladorum, canabis, lini, apum, item agnorum et agnellorum, ac aliorum pecorum, et pecudum, decimari solitorum, fisco nostro quotannis provenire debentium pensione clementer in perpetuum eximendos et supportandos duximus, prout eximimus et supportamus praesentium per vigorem.

Quo circa vobis, spectabilibus, magnificis, generosis, egregiis, supremis et Vice-Comitibus, iudicibus vice-judicibusque nobi-

¹⁾ N. Dobrescu: Fragmente privitoare la istoria bisericeii române, pag. 37. 38.   ²⁾ Fiedler, etc. reu.

lium quoruncunque Comitatum, Capitaneis, praefectis, provisoribus, castellanisque arcium tam nostram, quam aliarum, supremis item et vice arendatoribus, decimarum, nonarum, quintarum, quartarumque exactoribus, et perceptoribus, providis iudicibus et juratis quaruncunque possessionum Valachicalium, cunctis etiam aliis cuiuscunque status, ordinis, conditionis, functionis et praeeminentiae hominibus ubivis intra ambitum ditionis nostrae constitutis et commorantibus, quorum videlicet interest seu intererit, praesentium notitiam habituris, lecturis, vel legi auditoris, Nobis dilectis, harum serie committimus et mandamus firmiter, quatenus vos quoque a modo deinceps imposterum succesivis semper temporibus praelibatos seniores et pastores Valachicos¹⁾ in ditione nostra Transylvaniae et partibus Hungariae eidem annexis, sparsim constitutos, eorumque successores universos ad decimarum, nonarum, quintarum, et quartarum pensionem contra formam huius Privilegii nostri, cogere et compellere, aut propterea eosdem, vel successores suos, imposterum secessive constituendos pastores, in persona, rebusque suis quibusvis, turbare, molestare, seu quovis modo damnificare, minime praesumatis, vel sitis ausi modo aliquali. Secus non facturi, praesentibus perlectis exhibenti²⁾ restitutiis.

Datum in civitate nostra Bisztriciensi die 15-a mensis Martii Anno Domini 1659³⁾.

(L. S.)

Acatius Barcsai m. pr.

IV.

Nos Acatius Barcsai etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis. Requistos nos esse ab universis Pastoribus Ecclesiarum Valachicarum in Districtu Fogarasiensi commorantibus, qui demisse significaverunt nobis egregium Ioannem David (ut ipse praetendit Capitaneum substitutum Arcis Fogarasiensis) ab eisdem certum annuatim extorsisse capitatum tributum: intercedentes, ut ab onere tam iniquo aequitatieque adversante eos immunes rederemus, volentes itaquo quaslibet res publicam incolarum in regno nostro Transylvaniae degentium quietem concernentes, non invitis, verum assentientibus Dominis Regnicolis ac totius Regni Statibus concludere, executionique demandare; querelae praetitulorum Pastorum Ecclesiarum Valachicarum in districtu Fogarasiensi existentium per nos statibus regni notificatae sunt qui unanimi nobiscum consilio ac sana deliberatione concluderunt tam toties praedicti Ecclesiarum Valachi-

¹⁾ Fiedler Valachos,

²⁾ Fiedler exhibent.

³⁾ Cipariu: Archiv. 571—572.

carum Districtus Fogarasiensis Pastores quam etiam universi eiusdem ordinis, in quibuslibet Regni nostri Transilvaniae, partibusque eidem annexis siti ac commorantes a talibus iniquis exactionibus quorumlibet (sic) a modo in perpetuum succesivis semper temporibus ut immunes sint, in spectionique ac directioni Episcopi Ecclesiarum Valachicarum Transilvaniensi subjaceant praestare saltem teneantur honoraria Dominis terrestribus hactenus per ipsos ex debito soluta. ac si quae tributa in generalibus Statuum comitiis, juxta necessitates regni ipsis imposita fuerint Proin de fidelitatibus nostris universis et singulis Spectabilibus, Magnificis, Generosis, Egregiis et Nobilibus Supremis et vice comitibus, iudicibus nobilium juratis assessoribus quorumcunque Comitatum, Capitaneis, iudicibusque regis Supremis vice-judicibusque regis juratis, assessoribus quarumvis sedium Siculicalium, Prudentibus item et circumspectis magistris civium, regis, ac sedium iudicibus villicis et juratis civibus quarumcunque civitatum, oppidorum, villarum et possessionum, Capitaneis, Provisoribus, Rationistis, Castellanis, Ductoribus Praesidiarum Arcium, Arendatoribus Praeceptoribus, Decimatoribus ac aliis quibusvis officialibus in ditione nostra Transilvanica et partium (sic) Hungariae eidem annexarum cammarantibus, signanter Arcis et Districtus Fagarsiensis modernis scilicet et futuris quoque pro tempore constituendis harum serie committimus et mandamus firmiter quatenus visis praesentibus, nullus omnino vester dictos Ecclesiarum Valachicarum Pastores ut supra scriptum est in personis suis rebusque et bonis quibuslibet impedire, turbare, molestare seu quovis modo damnificare praesumatis, vel sitis ausi modo aliquali. Secus nullatenus facturi. Praesentibus perlectis exhibentibus restitutis. Datum in civitate nostra Bistriciensi die vigesima mensis Martii Anno Domini millesimo sexcentesimo quinquagesimo nono.

Acatius Barcsai.

(Arhiva Statului, Budapesta. Liber regius XXVII. Acatii Barcsai et Michaelis Apaffi pp. 138—139.)¹⁾

V.

Nos, Mihael Apafi etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis. Quod cum Reverendus vir Sava Brankovits et Corenits tempore praedecessorum etiam Principum Transilvaniae felicitis reminiscantiae in Episcopum Ecclesiarum Graecorum, Valachorum et Rascianorum assumi et pluribus annis eodem munere fungi meruerit, *ob vitae et disciplinae suae integritatem*, verum hoc tempore propter vicis-

¹⁾ N. Dobrescu: Fragmente privitoare la Istoria bisericeii române, pag. 39—40.

situdinem temporum et rerum vacaverit, quia igitur denuo ex clementi annuentia nostra, a Pastoribus eiusdem confessionis, in generali eorum congregatione noviter Albae Iuliae celebrata, unanimi voto et consensu in Episcopum suum electus fuerit, accedente etiam nonnullorum fidelium nostorum singulari commendatione *de eius modestia, ritaeque integritate, ac etiam eruditione in suae religionis professsione.* Eidem Sava Brankovits et Corenits universarum Ecclesiarum in Regno nostro Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum comitatibus videlicet Albensi Transylvaniae, excepta parte ultra fluvium Olt sita, ac Hunyadiensi, Bihariensi, Zarandiensi, Krasniensi, Szolnoc mediocri et interiori, Maramarosiensi, Dobocensi, Colosiensi et de Küküleo, necnon Districtibus Kiovariensi, Bistricensi, et Belényesiensi, universis sedibus siculicalibus et Saxonicalibus, inter Graecos, Valachos et Rascianos existentium Episcopatum, illarum videlicet, quae Graecam sequuntur religionem, dandum et conferendum, atque in eodem Episcopatu eundem confirmandum duximus, ita tamen, ut conditiones per Reverendum quondam Georgium Csulai Episcopum, orthodoxum, praescriptas observare sit obstrictus. Dantes et concedentes eidem Sava Brankovits et Corenits plenam atque omnimodam in Ecclesiis seu praeenarratis Dioecessibus suis, iurisdictioni suae subiectis ea omnia, quae muneris sui fuerint, rite et legitime peragendi, execuendi, Ecclesias visitandi, moderandi, causas matrimonii cognoscendi, errata Ministorum vitae dissolutae corrigendi, doctrina, pietate et morum integritate munus ecclesiasticum administrandi, personas habiles assumendi, minime vero idoneas, reiiciendi et alia quaecumque ad suam pertinent vocationem iuxta morem et consuetudinem, quae tamen divinae doctrinae contraria ne sint, administrandi, et suis legitimis provenitibus, ac redditibus fruendi eis nimirum, quibus alii Ecclesiarum Graecorum, Rascianorum et Valachorum Superintendentes praedecessores antiquitus introductis usi sunt, a singulis item Pastoribus seu Sacerdotibus ac Senioribus seu Protopopis Ecclesiarum Valachalium, seu graecarum in praeallegatis Comitibus, Districtibus et Sedibus siculicalibus ac saxonicalibus census annuatim pendi solitos exigendi potestatem, prout damus, conferimus et confirmamus praesentium per vigorem, quocirca vobis fidelibus nostris, illustribus, spectabilibus, magnificis, generosis, egregiis et nobiles comitibus, vicecomitibus, Judicibus nobilium, item Capitaneis, vicecapetaneis, iudicibus regiisque Praefectis, Provisoribus et Castellanis, nec non Prudentibus et circumspectis, Magistris Civium, Primariis et regiis, ac sedium Judicibus quorumcunque comitatum sediumque siculicalium et saxonicalium iam antea nominatorum, modernis videlicet et futuris quoque pro tempore constituendis vel vices eorum

gerentibus, cunctis etiam aliis quorum videlicet interest seu intererit, tam Ecclesiasticis quam Secularibus praesentium notitiam habituris, harum serie firmiter committimus et mandamus, quatenus praefatum Savam Brankovits et Corenits dictarum Ecclesiarum Graecorum, Rascianorum et Valachorum in praespecificatis Comitatus, Districtibus, Sedibus Siculicalibus et Saxonicalibus existentium Superintendentem sive Episcopum agnoscere atque eundem admittere, omnibus in locis libere versandi, ire et redire permittere, imo etiam officiis et subsidiis eidem adesse debeat et teneamini, ut Ecclesiis suis invigilet publice, eas visitet, curet et moderetur, in suoque officio legitime procedat, scandala corrigat et excedentes quoscunque tam Pastores et Seniores, quam seculares digna poena afficiat, in ordinem redigat, atque ea, quae ad censuram ipsius attinebunt, iure mediante puniat ac legitimos proventus suos percipiat, ut impensas pro libris lingua Ecclesiarum quibus praest, vernacula excudendis, scholis sustentandis ac honorario nostro, ab antiqua consuetudine Principibus Transylvaniae tribui solito, sufficientes habere possit, eos nimirum, quibus alii Ecclesiarum Graecorum, Rascianorum et Valachorum Superintendentes sive Episcopi antiquitus introductis usi sunt, a singulis Pastoribus seu Sacerdotibus et Senioribus seu Protopopis Ecclesiarum praemisarum, in antea dictis et nominatim specificatis Comitatus, Districtibus ac Sedibus siculicalibus et saxonicalibus exigere, prosequi, percipere valeat, atque possit. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes litteras nostras, pendentis et authentici sigilli nostri munimine roboratas memorato Savae Brankovits et Corenits clementer (conditionibus sub praemissis) dandas duximus et concedendas. Datum in Castris nostris ad possessionem Mikola die vigesima tertia mensis Aprilis, Anno Domini, millesimo sexcentissimo sexagesimo secundo (1662).

Arhiva statului din Budapesta. (XXVII. Liber Regius 421 b—422 a.) ¹⁾.

VI.

Nos Michael Apaffi, Dei gratia, princeps Transsylvaniae, partium Hungariae dominus et Siculorum Comes etc. Memoriae commendamus tenore praesentium etc. Quod nominibus et in personis universorum ²⁾ Valachicorum regni nostri Transylvaniae, et partium regni Hungariae eidem annexarum, pastorum exhibitae sunt nobis, et praesentatae, Litterae quaedam privilegiales et

¹⁾ Dr. Aug. Bunea: Vechile episcopii, p. 121—122.

²⁾ La Fiedler lipsesc vorbele: Quod nominibus et in personis universorum, ce le am suplini din ms.

exemptionales, ab illustrissimo quondam principe Acatio Barcsai, praedecessore videlicet nostro, ipsis datae atque concessae, patenter confectae, sigilloque eiusdem authentico majori in cera rubra communitae et roboratae, supplicantes nobis humillimae, ut nos quoque benignum nostrum consensum adhibere litterasque easdem privilegiales et exemptionales perpetuo valituras confirmare dignaremur.

Quarum quidem literarum tenor talis erat. „Nos Acatius Barcsai — Anno Domini 1659.¹⁾ Eratque subscriptum a latere sinistro Acatius Barcsai m. p. ac inferiori earundem parte sigillo maiori memorati principis in cera rubra impressivae erant communitae et roboratae.

Nos itaque humillima antefatorum pastorum Valachicorum supplicatione, modo quo supra porrecta, benigne²⁾ exaudita et admissa, Litteras easdem privilegiales et exemptionales memorati principis, de verbo ad verbum, sine deminutione, augmento, variationeque aliquali, praesentibus litteris nostris inseri et inscribi facientes, quoad omnes earum continentias, clausulas articulos et puncta, eatenus quatenus eadem rite et legitime existunt emanatae, viribusque earum suffragatur veritas, ratas, gratas et acceptas habentes, pro iisdem pastoribus Valachicis et sucesoribus eorum confirmamus et ratificamus.

Et quandoquidem in literis iam praefati principis Acatii Barcsai, nulla de vineis, et decimis exinde provenire debentibus, erat mentio, pro ampliori erga eosdem pastores Valachicos et sucesores eorum gratiae et munificentiae nostre Principalis declaratione, vineas ubivis intra ambitum ditionis nostrae existentes et habitas ab omni decimarum, jurisque et census montani solutione, fisco nostro persolvi debita, clementer in perpetuum eximendas, suportandas et nobilitandas duximus, prout eximimus, suportamus et nobilitamus praesentium per vigorem.

Datum in civitate nostra Alba-Julia, die 1-a mensis Septembris, anno Domini 1663.

(L. S.)

Michael Apafi m. pr.³⁾

Joannes Bethlen

Cancellarius m. pr.

VII.

Nos Michael Apaffi, dei gratia princeps Transilvaniae, partium regni Hungariae dominus, et Sicularum comes. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit

¹⁾ Ca mai sub Nr. III.

²⁾ Fiedler: denique in loc de benigne, ci rău, ms-ul benigne.

³⁾ Cipariu: Arhiv, p. 572.

universis: Quod pro parte et in persona Reverendi ac Clarissimi Petri Kovásznai, ecclesiarum orthodoxarum per Transilvaniam Superintendentis, exhibitae sint nobis et praesentae Literae quaedam nobilium Requisiteorum literarum et literalium instrumentorum, in sacristia sive conservatorio Capituli Albensis Transilvaniae repositorum locatorum ac aliarum quarumlibet judiciariarum deliberationum, legitimorumque nostrorum mandatorum Executorum, in forma libelli, sub sigillo Capitulari authentico communitae et roboratae, continentes intra se alias quasdam Literas binas Illustrissimorum quondam Sigismundi Rákoczi annuenticiales, de et super professione religionis orthodoxae inter Valachos et electione Episcoporum, alias Georgii Rákoczi senioris, alias regni hujus Transilvaniae piae memoriae principum praedecessorum videlicet nostrorum, super conditionibus Episcopo Valachiali ¹⁾ per eundem principem concessis, supplicando nobis idem Petrus Kovásznai humillime, ut nos easdem literas, omniaque et singula in eisdem contenta, ratas, gratas, et accepta habentes, praesentibus literis nostri inseri et inscribi facientes, nostrum illis consensum pariter et assensum praebere dignaremur benevolum.

Primarum itaque Literarum tenor sequitur hoc modo: Nos Sigismundus Rákoczi etc. ²⁾.

Alterarum autem verbalis continentia sequitur in hunc modum: Georgius Rákoczy etc. ³⁾.

Nos itaque proemissa supplicatione fidelis nostri Reverendi Kovásznai, nobis modo quo supra porrecta, clementer exaudita et admissa, praescriptas Literas annuenticiales, non abrasas, non cancellatas, neque in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vitio et suspicione carentes, praesentibus Literis nostris de verbo ad verbum, sine diminutione et augmento variationeque prorsus aliquali insertas, et inscriptas, quoad omnes earum continentias, clausulas, articulos et puncta eatenus, quatenus eadem rite, et legitime existant, emanatae, viribus earum veritas suffragatur, ratas, gratas, et accepta habentes, nostrum illis consensum praebuimus benevolum pariter et assensum.

Insuper ex principali nostra in bonum Christianitatis publicum promovendum propensione, ac praecipuorum Consiliariorum nostrorum consensione, sequentes conditiones prioribus enumeratis annecti, atque una cum iis a praenominatarum ecclesiarum Valachicarum Episcopo, Senioribus, pastoribusve, observari justum et aequum duximus, ita serio mandamus, nempe:

¹⁾ In ms. Episcopalis Valachialis.

²⁾ Vezi Arhiv, p. 609.

³⁾ Vezi la P. Maior l. c. pag. 72 seqq.

Primo. Ut scholae, ubi fieri potest inter Valachos, praecipue in monasterio Alba-Julieni, Comitatus Hunyadiensium et Maramarosiensium, itemque in territorio Kövariensi, erigantur, in quibus scriptionem et lectionem in lingua ac litteris Valachicis juniores primo doceantur, adhibita deinde, ubi comode fieri potest, etiam uberiore linguae cultura¹⁾.

Secundo. Ut in hunc finem recte consequendum, Valachica typographia Alba-Juliana, quanto citius pristino splendori restituatur, cujus interventu libri utiles praecipue sacri evulgentur et sufficienter multiplicentur in nativa Valachorum lingua.²⁾

Tertio. Ut illi pastores Valachici, qui praeter Rascianas literas nihil murmurant in templo, cum suo suorumque salutis detrimento, neque praeterea vel summae necessarios ad salutem christianae religionis articulos, vel sciunt, vel scire volunt, ut aliquoties modo et more christiano admoniti sint, e statione sua moveantur, et loco ipsorum ordinarie in ecclesias Valachicas instituendas ii pastores promoveantur, qui et literaturam Valachicam³⁾ calant et in necessariis christianae religionis fundamentis scopo convenientem notitiam habent⁴⁾.

Quarto. Ut episcopus Valachicus non solum in pastorum et Seniorum ad suum ministerium ordinatorum, ac in ordinatorum depositione⁵⁾, aut vitae meliorationem promittentium reassumptione, generali visitatione ecclesiarum, revisione arduarum⁶⁾ causarum ecclesiasticarum, sive etiam indictione ac directione synodi generalis Valachicae, a praescripto orthodoxi Episcopi transilvani dependeat, finitoque synodo Valachica, in synodo orthodoxorum reformatorem evangelicae religionis pastorum hungarorum, ad

¹⁾ Scholis carent Valachi atque adeo rarissimi inter illos sunt, qui legere noverint. Discunt vel in monasteriis a Calugeriis seu monachis Valachorum, qui tamen ut plurimum sunt literarum rudes, soloque habitu et vivendi modo ab aliis differunt Valachis, vel ab ecclesiarum ministris, qui hauserunt Valachicam literaturam in Valachia Bukaresthini, cui addiderunt aliquam culturam in scholis reformatorem vel Iesuitarum. Nota lui P. Bod.

²⁾ Tipographiam Valachi in Transilvania aliam non habuerunt, quam quam princeps Rakotius pro iis instituerat, quae tamen in provinciae turbis fuerat interversa. Nota lui P. Bod.

³⁾ In Ms. literarum Valachicam, ci rău.

⁴⁾ Rasciani hic et passim memorantur, quoniam in proximo circa Temesvarum habitabant, at vero cum linguam in fundamento habeant communem cum Moscovitis, Ruthenis, Polonis, Bohemis, Croatis, Serviis, quae tamen lingua nulla cum Valachica cognationem habent, eorum libros saepe in sacris legunt, quos tamen non magis intelligunt, quam concionem lingua Malabarica dictam. Nota lui P. Bod. Nota lui P. B.

⁵⁾ Aşa în Ms. însă mai corect în Acte și fragmente: ordinatione, ac indignorum depositione.

⁶⁾ In Ms. ac suarum, iarăși rău, îndreptările s'au făcut pretutindeni după textul din Acte și fragmente.

nutum praememorati Episcopi, personaliter cum certis sibi adjunctis compareat, ut res in sua synodo decisas maturiori revisioni subiciat, partim ut rerum religionis verae praeceptorumque ecclesiasticorum majorem notitiam addiscat, suosque de iisdem instruere valeat.

Has autem condiciones sub eadem, quae superius statuta est, animadversione absolvet Valachicus Episcopus, una cum caeteris competentibus sibi subjectis; prouti annuimus et observari fieri volumus, harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante.

Datum in civitate nostra Alba-Julia die 20 mensis februarii, anno 1669 ¹⁾,

VIII.

Nos Michael Apafi, Dei gratia princeps Transylvaniae, partium regni Hungariae dominus, et Siculorum Comes etc Fidelibus nostris, spectabilibus, magnificis, generosis eregiis, et nobilibus, Supremis et Vice-Comitibus, iudicibus, vice-Judicibus, quorumcunque Comitatum, Capitaneis, Praefectis, provisoribus, Castellanisque arcium tam nostrarum quam aliarum, supremis item et vicearendatoribus decimarum, nonarum, quintarum, quartarumque, exactoribus et perceptoribus, providis iudicibus et juratis quarumcunque possessionum Valachicalium, cunctis etiam aliis cuiuscunque status, ordinis et conditionis hominibus, ubivis in ditioe nostra constitutis et commorantibus, quorum videlicet interest, seu intererit, praesentium notitiam habituris, Nobis dilectis, salutem et gratiam nostram!

Memoriae comendamus per praesentes, quibus expedit universis, quod nos nonnullorum fidelium nostorum eapropter factam intercessionem digna consideratione perpendentes, depressamque in hocce principatu, et huic annexis regni Hungariae partibus, ditioe nostra existentium poparum Valachicorum sortem et conditionem intuentes, qui inter varias easque anxias necessitates, in erroneae confessionis tenebris, vocationis suae mercede vivere minime valentes, necessitarentur ad rusticanos labores manus applicare, et per id sibi familiisque suis alimenta procurare, nullam a potiori solutionem et proventum habentes.

Volentes igitur de eorum sustentatione providere, in operibusque munii eorundem per hoc etiam eos adjuvare miseros; fors Deus illos dietim illuminans, utilius populi aedificationem laborabunt. Eapropter eos ab omnibus in partem fisci nostri cedendarum, vini, tritici, et aliorum ex terra procreabi-

¹⁾ Cipariu; Arhiv, p. 611—612.

lium leguminum, in sua propria et ecclesiarum suarum haereditae, a se ipsis cultis terris et vineis, procreandarum decimarum praestationibus immunes et vacuos reddidimus, huc referentes etiam ovium et apum sub facultate eorundem existentium decimam, ita tamen ut et ii sub velamine praetextu et via aliquali, communes pagorum agros colentes, vel inter jumenta sua aliorum pascentes, fiscum nostrum occultatione decimae caveant defraudare, verum contenti sint exemptione et inmunitate frumenti et vini ex terris ac vineis, ad aedes suas ecclesiae et parochiales domus de jure pertinentibus, labore et agricultura sua provenientius, ovium item, porcorum et apum, priorum aliena iis cum damno fisci nostri non immiscentes; prouti praemisso modo, intuitu eorum bonorum, in ditione nostra existentes popas Valachicos a decimis eximentes, vacuos ab iis absolutosque fecimus, et per praesentes clementer immunes servare volumus.

Quocirca praememoratis cuiusvis ordinis fidelibus nostris benigne et serio mandamus, taliter intellecta, erga omnes praespecificatos in ditione nostra existentes popas Valachicos, tam modernos, quam secuturos, exhibita nostra clementia, eos ad nullius generis decimarum praestationes juxta modum praescriptum adigant aut cogant; ob earumque non praestationem eos nec in personam nec in bonis, turbent, damnificent, immo ab aliis, qui eos contra hocce mandatum nostrum impedirent, defendant. Secus non facturi; praesentibus perlectis, exhibenti¹⁾ restitutis.

Datum in civitate nostra Alba-Iulia die 20-o mensis Decembris, anno 1673.²⁾

IX.

Michael Apafi, Dei gratia Princeps Transsilvaniae, Partium Regni Hungariae Dominus et Sicularum Comes. Fidelibus nostris Reverendis, Honorabilibus, et strenuis Ecclesiarum Valachicarum in Transilvania Superintendenti; ejusdemque vicem gerentibus Senioribus, ceterisque Pastoribus universis, praesentes nostras visuris, nobis gratis, salutem et gratiam nostram.

Tudván mind a Politiában, mind pedig az Ekklesiában fenn-forgó akármí rendben és hivatalban helyhez tetett Embereknek tselekedetekre s magok viselésére való vigyázásnak, és illendő fenytéknek szükséges voltát; melly nélkül, egyikben-is a dolgoknak hasznos véggel való folyását és gyümölsözését nem is remélhetni. Elötök viselték ezt, b. e. ³⁾ Praedecesorink: kik magok, regná-

¹⁾ Şi aici Fiedler are: Exhibent.

²⁾ Cipariu: Archiv, p. 573—574.

³⁾ Subtillu; Smirnai Szent Polycarpus, fără loc şi an.

lásoknak alkalmatosságával vigyázzván mindenek felett Isten Ditsőséget concernáló dolgokra; többi között observáltanak olly közönséges usust hogy e' Hazában lévő Oláh Ekklesiákra, és azokban történhető error-oknak correctiójokra, Religion-konlévő Orthodox Püspök vigyázna; melly usust mi-is observálván 's approbálván, annuáltunk és rendeltük: hogy Tiszteletes Tiszabetsi Gáspár Uram Orthodox Püspök biradalmunkban lévő minden Oláh Ekklesiákra inspiciáljon, és azokban lévő errorokat jó Lelkiesmérettel¹⁾ corrigálja, s' a' dolognak kívánsága szerint dirigálja-is. Azonban pedig ő kegyelmére biztuk azt-is; hogy a' melly Oláh Tipográfiát szerzett vólt Idvezült Rákötzi Fejedelem, fel-kerestesse, és fel-cirkáltassa azt is hová lett és most hol lehetne, és hol vólna. Minek okáért hűségteknek kegyelmesen es serió parantsoltuk, valamikor meg irt Tiszteletes Tiszabetsi Gáspár uram Religionkon lévő Orthodox Püspökünk Hűségtek Eklésiáinak (sic) visitatziójokra ki-mégyen, ki-izenvén akármely helyjekre, valakiket hivatni fog, okvetlen compareálni hivataljára előállani, el-ne mulassák: egyéb iránt hidjék-el bizonyozon, a kik vakmerölködnek, 's 'a béli ő kegyelme dispositójának és inspectiójának engedelmese nem lesznek, 's Szent Irással egyező jó Intésit correctióját nem veszik; bizonyosan el-vészik büntetéseket. Secus non facturi, Praesentibus perlectis, exhibenti restituti.

Datum in civitate nostra Alba-Iulia. D. 14. M. Iunii. Anno 1674²⁾.

Michael Apafi.

X.

Nos Michael Apafi, Dei gratia princeps Transylvaniae, partium regni Hungariae dominus et Sicularum Comes etc. Fidelibus nostris, generosis, egregiis et nobilibus, Gregorio Gilany de Berniczháza, decimarum in Transylvania supremo, Georgio Udvarhelyi de Várad, universorum bonorum fiscalium praefecto, decimarumque vice-arendatoribus, item prudentibus, ac circumspectis magistris civium regiis, ac Sedium iudicibus, caeterisque juratis universalium sedium saxonicalium, nec non supremis ac vice-decimato-ribus in istis existentibus, ac reverendis ecclesiae saxonicae pastoribus, cunctis etiam aliis, quorum interest seu intererit, praesentes nostras visuris salutem et gratiam nostram.

In ditione nostra existentes Popae Valachic per humiles suas preces significarunt: quod in prioribus eorum privilegiis, et

¹⁾ Adecă: boldog emlékezetü.

²⁾ Cipariu: Arhiv, p. 575.

ergo eos exhibita nostra clementia, conservare aut conservari facere fidelitates vestrae nolint, quinimmo turbant, et ad decimarum praestationem eos adigunt. Proinde clementer et serio omnibus cuiuscunque ordinis praeinsertis fidelibus nostris mandamus, ut in prioribus solitis eorum privilegiis, et erga eosdem demonstrata nostra clementia, et immunitate conservent et defendant, ad decimarumque praestationem eos ne adigant. Quoniam nec in hodiernum usque privilegia eorum regni Status violarunt, verum conservarunt, et conservant eos in iis. Secus non facturi. Praesentibus perlectis, exhibenti ¹⁾ restitutis

Datum in curia nostra Görgeny Szent Imre, die 12-^o mensis Augusti, anno 1676. ²⁾

XI.

Nos Petrus Alvinczi de Borberék Illustrissimi ac Celsissimi Principis Transilvaniae protonotarius, bonorumque Fiscalium in Transilvania Praefectus ac causa in fra scripta ex commissione Ejusdem Celsissimi Principis in persona praesidens Ioannes Veresmarthi verbi Dei apud Benedikien Praeco, Ecclesiarumque Orthodoxarum in Tractu Albe Transilvaniae senior, et Ioannes Zoba Ecclesiae Valachiae Alvinciensis Pastor, et synodi generalis Ecclesiarum pariter Valachicarum Notarius, una cum aliis tam secularis quam vero Ecclesiastici Ordinis viris videlicet juris peritis per Illustrissimum ac Celsissimum Principem Transilvaniae et Reverendissimum D. Michaellem de Thopheo Ecclesiarum in Transilvania Orthodoxarum ministrorum Episcopum deputatis. Damus promemoria per praesentes, quod nobis die secunda mensis Iulii anni praesentis millesimi sexcentissimi octuagesimi instante videlicet, et durante Generali pastorum Ecclesiarum Valachicarum in Transilvania synodo per honorabilem Savam Brankovits dictarum Ecclesiarum Valachicarum Vladicam ad diem vigesimum nonum mensis Iunii proxime praeteriti praenotati in Civitatem Albam Iuliam in monasterium, locum videlicet eorundem exercitii solitum indicta et celebrata, una cum proattoctarum Ecclesiarum Valachicarum senioribus, Curatoribus, aliisque plurimis ejusdem dogmatis praedicantibus proinvestigandis dirimendis et expediendis quibusdam Eorundem difficultatibus, Judicisque causantibus, quibusdam moderativo exercendo, in sedria eorundem solita congregatis, et pro tribunali sedentibus Egr. Stephanus Pálos de sz. Kalosna pro parte praefati Reverendissimi Domini Michaelis de Topheo, universarum Ecclesiarum Ortho-

¹⁾ Și aici Friedler are: Exibent.

²⁾ Cipariu: Archiv, p. 574.

doxarum in Transilvania ministrorum Episcopi, uti Actoris procurator ob una, ac Egregii Georgius Brankovits, et Joanes Pater unus Graecorum negotiatorum, partem honorabilis Szavae Brankovits praefatarum Ecclesiarum Valachicarum Vladicae agentes, ipso Vladica morbo egerimo laborante in Monasterio tamen proefecto constituto, coram nobis in figura videlicet iudicii nostri comparuerunt et idem procurator dicti Reverendissimi Domini Actoris exhibuit nobis literas quaedam duas videlicet relatorias atestatorias per Egregios Georgium Csicsői et Stephanum Pronai majores et aulicae suae celsitudinis Principalis Cancellariae Scribas, et jure notarios per Eandem suam celsitudinem ad id specialiter ex missos legitime confectas, et expeditas, juxta quorum tenorem declaravit coram nobis, quod praefatus honorabilis Szava Brankovits juribus tam Divinis, quam humanis spretis et contemptis, neglectaque officii sui necessitudine horrendis, ac detestabilibus criminum generibus se se inficiendum, et polluendum minime sit formidatus, qui ut poti *nobilis cuiusdam Valentini Szénási de Colosvár Conjugem Catherinam Tömösvári* vestibus virilibus indutam furtim abripi, et ad se adduci fecisset, *eandemque sibi consanquinem contra consanguinitatis necessitudinem concubinam apud se retinisset*, ac variis in locis cum eadem incestum comisisset quae illegitimo cum eadem congressu pregnata puerumquoque peperisset; et post vero profatus inctus (quibus ad id inductis rationibus ipse novit) in partes turcicas transfugiens profatam quoque ejusdem consanquineam ut concubinam sibi duci curasset, ac ibidem etiam apud se retinisset, contra canones tam Ecclesiarum Orthodoxarum quam etiam universorum Valachicae professioniss, tenores, quae quidem facinora, et ejusdem incti patrata horrendissima ex litteris atestatoriis promentionatus, et pro parte actoris modo quo supra exhibitis fusius elucescerent. In super idem inctus monasterium albense desolationi et ruinae deflecti permississet, Typographiam linquae Valahicae procurare neglisisset, aliaque bona et proventus monasterii praefati vel non procurando, vel eadem dissipando profudisset. Ob hac, aliaque hujus generis facinora, et patrata horrendissima fusius in proectatis attestatoriis comprehensa, cupiebat profati actoris procurator eundem inctum officio suo Episcopali Vladicatus scilicet et Pastoratus privari; et ab eisdem degradari, ac adjusti puniendum manibus supremi magistratus celsissimi videlicet Principis Transilvaniae dari, et assignari; ita tamen, ut eo etiam facto rationem bonorum, et proventuum monastirii praefati reddere debeat, et teneatur. Quibus sic per praefatum actoris procuratorem allegatis, praefati incti vicem gerentes humili coram nobiscum instantia iteratis instituta vicibus partim dilationem, partim vero procuratorem sibi dari postulabant. Quibus praefati

Actoris procurator satis habuisse temporis, ac dilationis, ita et procuratorem, aquirandi a termino videlicet generalis synodi praefatarum Ecclesiarum Valachicarum in anno praeterito celebratae annum integrum complectentis, reposuit. Quibus perceptis incti vicem gerentes exmissionem sibi a jure dari postularunt; Procurator vero actoris ex praetacta generali synodo Ecclesiarum Valachicarum ministrorum praefato incto non modo concessisse exmissionem, verum ut sibi consulat, sedulo in junctum fuisse, retulit et comprobavit. Quibus sic auditis et perceptis vicem praefati incti gerentes humilima cum instantia gratiose sedriae praefatae se se submitterunt censurae. Quibus procurator actoris praefati sic auditis et perceptis superioribus inhoerendo allegationibus institutis: per nos super in praemissis juris aequitatem institueque complementum elargiri postulavit.

Nos itaque habito et assumpto profanorum specialium viro- rum jurisperitorum nobiscum in examine ventilationeque, et discussione praesentis causae pro tribunali confidentium consilio praematurato et sana deliberatione praefatorum litigantium alegationibus et propositionibus, ut et in tam diis utriusque agitatis, et institutis asumptis ventilatiis, et digestis eorundemque juri adversantibus rejectis, cassatis, et anhilatis juxta tenorem propositionis et aquisitionis procuratis D. Michaelis de Thopheo profati videlicet actoris vigore litterarum modo praeclarati expeditarum judicialemque nostram in praesentiam exhibitarum patrata, sceleraque horrendissima profati incti proclarata, sufficienter declarantium et comprobantium inctum praefatum Szavam et Brankovits hactenus Ecclesiarum in Transilvania Valachicarum vladicam et monasterii Albensis Pastorem primarum tamquam raptorem, qui conjugem alterius furtim abripi facere, incestuosum, qui ut pote, mulierem sibi consanguineam congregi, et tamquam ad alterum qui cum aliis etiam mulieribus in foedere matrimonii existentibus, et constitutis se se poluere, et inquinare non formidaverit. Officio Vladicatus videlicet et pastoratus privandum, eumque eidem officio renunciandum et ab eo degradandum et signis officii sui promemorati externiis ademptis, manibus supremi magistratus illustrissimi videlicet, ac celsissimi principis Transilvaniae adjuste puniendum tradendum et assignandum vigore canonum Ecclesiarum videlicet Transilvaniae Orthodoxarum ministrorum octuagesimi et octuagesimi primi, Ecclesiarum vero Valachicarum ministrorum septuagesimi quinti, judicialiter decrevimus, et comissimus, prout decernimus, et comittimus harum nostrarum vigorum, et testimonio litterarum mediante, ita tamen, ut eo etiam facto, honorum, et proventuum monasterii praefati rationem reddere debeat, et teneatum ulterioris

vero causae praesentis declarationis gratia deliberationem sedriae nostrae Hungarico conscriptam idiomate verbo tenus praesent inseri, et inscribi congruum et honestum esse duximus: cujus quidem deliberationis nostrae tenor, et verbalis continentia hoc est:

„Mint hogy mind az mi kegyelmes urunk eő Nagysága, mind az szent generalis deputatusi, seőt az egész oláh sinath előtt rendesen költ inquisitoria Relatiokból constal, hogy Brankovits Száva eddig oláh Püspök mind nyilvánosságos Raptor mivel más keresztény Felebarátjának Feleségét férfi köntösben öltöztetvén el ragatatta, és magához hozatta, mind utálatos incestuosus, mivel az említett és töle titkon el hozatot aszony ember atyafiával, hugával tisztátalanul élt és vele fertelmeskedett, mind pedig adulter, mivel más aszony emberekkel is égtelenöl paráználkodott per hoc tetzett az egész ebben az dologban le ült szent gyülekezetnek és székek nemine excepto lévén ezen dologban le ült személyek száz egyén, hogy Brankovits Száva eddig oláh Püspök mind püspöki, mind pediglen papi tisztéből degradáltassék püspöki pálczája és sapkája püspökségnek külső jellem töle el vetetödvén, mivel sem az Istennek törvénye, beszédi, sem az Isten beszédével egyező Erdély országi orthodoxa Ecclesiák 80, és 81 canoni, sőt még az magarendi és vallása szerént való hetven ötödik Canonis nem engedik hivatalyának rendi, és méltosága is nem szenvedheti, hogy illy czégeres vétkekben élt ember Pap, annál inkább egész papi társaság előte jároja Vladikája lehessen, nem csak depolnátassék pedig, hanem mint olyan infámis személy justa approb. constitutionis pars prima titulo primo artic. tertio külső magistratus, úgy mint az mi kegyelmes urunk eő Nagysága kezében és méltóságos depositioja alá adattassék, úgy mind az által, hogy ez meglévén és az Fejérvári Clastromhoz tartozó Bonumokról számot adni tartozék“.

Quibus (ut praemissum est) sancte et fideliter expeditis praesentes nostras sententionales manum nostrarum subscriptione, sigillorumque, proefati causa in praesenti, et Comissione suae celsitudinis principalis, praesidentis, nec non synodorum orthodoxae videlicet religionis, ut et profesionis valachicae ministrorum munimine roborandos, et confirmandos, extradandos iudicio sedriae profatae duximus, et concedendos. Datum ex generali congregatione, sive sinodo ministrorum in Transilvania Ecclesiarum Valachicarum ex sede scilicet iudicii anno proefato in monasterio videlicet Albensis Transilvaniae celebrata Die secunda mensis Iulii, anno Domini millesimo sexcentesimo octuagesimo¹⁾.

¹⁾ Samuil Clain: «Istoria Românilor», manuscris. IV. Partea 8, §. 6.

XII.

Nos Michael Apafi Dei gratia Princeps Transilvaniae, partium regni Hungariae dominus, et Siculorum Comes etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis: Quod licet Illmus quondam princeps dominus Georgius Rakoczi II. praedecessor noster bonae memoriae ex auctoritate sua principali Szavam Brankovics de Podgoricza in Vladicatus universarum ecclesiarum Graecos, Rascianos et valachicos ritus observantium superintendentis nempe functionem promovendum et statuendum duxerit, in qua idem ex benigna etiam nostra annuentia hactenus perstiterit, nihilominus tamen idem Szava Brankovics posthabitis status sui ecclesiastici rationibus, quippe qui tanquam in eisdem ecclesiis praenominatorum Praeses rituum, quibus vitae innocentis, pietatis ac morum probitatis sanctimonia caeteros pastores officio suo Vladicali subexistentes praecellere, ac illis facis instar ardentis bono exemplo praeire debebat, perversorum morum suorum ac affectuum praecipitatus detrususque in baratrum, semet ipsum horrendo incestus vitio, cum adultera, fratris sui germani concubina, sorore videlicet consanguinea sua¹⁾ variisque nefandae vitae maculis implicuisse, manusque suum Vladicale vitae dissolutioris detestandis nequitiis offuscatum fecisse fuisset compertus, ob idque cum per pastores ejusdem sectae subinde de ejus immodestia et exorbitationibus quam plurimis variae apud nos querelae fuissent institutae, tandem facto conventu generali universorum seniorum et pastorum Valachorum graeci et Rasciani rituum, in eodem generali conventu servatis de jure et eorundem Consistorii consuetudinae servandis in jus attractus, omnium eorum quibus accusabatur scelerum nefandorum ex certis ac plurimis fassionibus legitime collectis in facie Consistorii ejusdem conventus productis reus compertus, officio suo

¹⁾ Tantum crimen nullibi alias, neque apud Cserei licet reformatum hominem illius aetatis imputatum legimus, et non obstante principis auctoritate et synodi decisione merito in dubium vocare licebit. Veriorem depositionis causam conditiones neoelecto A. Eppo. propositae, quae non modo fidem ecclesiae graecae sed ipsam etiam A. Eppi. independentiam in rebus sacris subvertunt, indicare videntur. Loco resistentiae a parte A. Eppi. quae decenter et absque metu majoris resistentiae a parte Cleri pro causa depositionis adferri non poterat, alia substituta sunt sed ob id ipsum suspecta, qualia tristia exempla non raro historia ecclesiae christianae uti in causa M. Athanasii suppeditat. Quae Cserei de his tradit in fine hujus voluminis subjicientur. Videatur etiam P. Maior hist. eccl. val. pag. 80 și 169, Engel Gesch. d. ungr. Reiches 3 B. S. 480. Erat Autem A. Eppus hic ex illustri familia Rascianorum Brancovics et Corenics, cujus frater ut videtur erat Comes Georgius Brancovics Despotes Illyriae etc. uti videre est ex multis actis et diplomatis in libro Latino-Serbico: Priblavenie sodexascea vaxnaja pismenaja dokazatelstva k izjasnemju istorii Slavenskich norodov tom. IV. p. 272—368.

Vladicali dimovendus, ac ne commune etiam pastoratus munus labe aliqua inspergi permittatur, ut at luendam debitam poenam magistratui saeculari tradatur et extradetur, unanimi voto et suffragio eorundem pastorum adjudicatus fuisset; unde cum de alio Superintendente vulgo Vladica vocato in locum illius surrogando sermo inter eosdem, atque tandem honorabilis vir Iosephus Budai de Piskincz in Vladicam eligendus in omnium eorundem pastorum ora venisset, supplicatum nobis illico exstitit, quatenus nos quoque idem munus ecclesiasticum eidem gratiose conferre, eundemque in eodem Vladicatus officio clementer confirmare, ac gratia nostra principali hac in parte prosequi gratiose vellemus. Quorum supplicationem modo praemisso nobis factam justam omnino et equitati consonam agnoscentes, nos quippe, quibus a toto principatus nostri regimine vel maxime cordi simul et curae diligenti esse consuevit universos et quos libet status nostro regimini divinitus concessos in justo et decenti ordine dirigi ac conservari, neque mediis illis quae ad illud conservandum pertinent quosvis frustrari permittere, eidem Iosepho Budai, a nonnullis fidelibus nostris praecipuis singulari quadam intercessione de ejus modestia, morum probitate vitaeque integritate ac conditione in suae religionis professione commendato, universarum ecclesiarum valachicarum graeci et Rasciani rituum in Albensi Transilvaniae, Hunyadiensi, Thordensi, Colosiensi, Dobocensi de Küküleö, Szolnok inter. et mediocri, Maramorasiensi, Kraszensi (sic) Bibariensi et de Zarand comitatibus, in Szepsi, Kézdi, Orbai ac Miklosvára, Udvarhely et ejusdem filialibus Keresztur ac Bardocz, Csik, Gyergyó, et Kászón, Maros et Aranyos Sedibus Siculicalibus, inque Cibiniensi, Segesváriensi, Mediensi, Szász-Sebesiensi, Keohalmiensi, Nagy Sinkiensi, Ujegyháziensi, et Szeredahelyensi Sedibus Saxonicibus, ut et in Keöváriensi, Barczeni et Bistriciensi Districtibus, excepto tamen Fogarasiensi¹⁾, in ditone videlicet nostra Trnica, et partibus Hungariae eidem annexis existentibus, Vladicatum illarum scilicet uti praemissum est, quae graecanicam sequuntur religionem dantes et conferentes, atque in eodem Vladicatu ipsum benigne confirmandum duximus, his tamen subsequens per expressum adjectis conditionibus.²⁾

¹⁾ Partem hanc A. Eppatui penitus subtractam fuisse per hunc Principem manifestum est ex pluribus actis apud Ill. D. Kemeny I. mox citando p. 53. notatis, quorum adhuc ineditorum praecipui tituli sunt:

Az ola papok rendtartások.

Fogaras földi Oláh papokrol dispositio.

Az Fogaras földi Oláhoknak olá Espestet és Vlădicat tartani meg engedtetik.

A Fogaras földi oláh papok visitatiojárul irt punctumok.

Fogaras földön lévő oláh papok kitől fügjenek etc.

²⁾ Conditiones tales etiam sub prioribus principibus reformatis novis Metropolitae per superintendentem reformatum propositae sunt, quales sunt

I. Quod sacro-sanctum Dei verbum juxta sacros Bibliorum codices tam dominicis quam aliis diebus festis, tum in ecclesiis suis, tum ad funera, tum vero alibi, ubicunque locorum desiderabitur, vernacula praedicabit praedicarique per quosvis alios quoque pastores procurabit et faciet.

II. Quod Catechismum ipsis jam exhibitum ¹⁾ recipiet recipique per alios curabit, eumque juventutem ipsam, tum ipsemet diligenter docebit, tum per alios doceri faciet.

III. Quod baptisimi sacramentum juxta institutionem Dei nostri Iesu Xti aqua simplici in nomine patris, filii et spiritus S. administrabit, ac per alios administrari faciet.

IV. Quod sacrum coenae Dni. sacramentum, quod communionem vocamus, perinde juxta institutionem Dni. nostri Iesu Christi vino ac pane administrabit, et per alios administrari faciet, idque adultis tantum et integri judicii, atque vitae haud profanae hominibus participabit participari que faciet.

V. Quod divinam Dni. nostri Iesu Christi majestatem, qui est noster unicus salvator atque mediator apud patrem, divino prout christianum hominem decet, venerabitur cultu, venerarive eodem modo per alios faciet, sanctos vero etiam debito honore prosequetur prosequive faciet.

VI. Quod cruces et simulacra in templis collocata non cultu aliquo religioso colet, verum pro ornaculis duntaxat templorum ac memoria passionis Dni. habebit haberique faciet.

VII. Quod cerimonias ad tumulos vel sepulturas e vivis migrantium juxta receptum christianorum morem ac consuetudinem, adhibitis ubi necessum foret contionibus ac cantionibus sacris, peragi faciet, superstitiones autem illas aniles nequaquam approbabit vel docebit, approbarique vel doceri faciet.

quae A. Eppo. Oresti Anno 1640 per superint. Stephanum Gelei, oblatae erant et ineditae extant in Archivo et biblioteca Albensi teste Illmo. Com. Josepho Kemény in Notitia Archivi Capituli Albensis P. II. p. 296, ubi haec leguntur:

«Nr. 257. Stephanus Gelei injuriossissima proponit puncta Valachico illo popae qui succesor esse vult Episcopi defuncti Valachorum subscribitque se Episcopum Hungarorum».

„259. Idem zelossissime informat Principem de conditionibus a se propositis futuro Episcopopo Valachorum. Albae 24 Sept. 1640.

Ibidem p. 296 Nrr. 253. Stephanus Gelei refert mortem Episcopi Valachorum Georgio principi oratque eum ut hominem prudentem huic muneri praeficiat. Albae 4 Sept. 1640. omnia inedita.

Imo anno adhuc 1697 sub A. Eppo. Teophilo invenimus Superintendentem reformatorum se se Episcopum Valachorum subscribentem ut in collationalibus Archipresbiteralibus inferius P. III. producendis videre licebit».

¹⁾ Pag. 63. Catechismus de duobus tantum sacramentis sub principe Georgio R acoti I. bis editus, ed. 2. de anno 1657 in 12-o. rarissime occurrit; exstabat vero olim in Biblioth. Basilitarum hic, et apud me ex redemptione partis bibliothecae Cl. quondam Med. Dr. Basilii Popu, sed utrumque jam intercidit,

VIII. Quod personas sacro-sancto matrimonii viculo copulandas, tribus ad minimum ante copulationem diebus, in frequenti ecclesiae coetu publicabit, ac per quoslibet pastores sibi subjectos ubilibet et in quibusvis ipsorum ecclesiis publicari faciet, ac si nihil vitii, quo copulatio eorum futura impediri posset, de iisdem inaudiatur, copulabit libere juramenti sacramento mediante, ac per alios etiam perinde copulari faciet, quae vero iam sunt invicem copulatae, ambae sancte cohabitent, et si quae perfide se invicem deseruerint et utraque earum in hoc regno Transilvaniae, vel partibus eidem annexis vivere comperiat, nullo pacto nullaque de causa eas divertet; verum eo in casu alter altero perfide deserto peregre ad exteras, ac longe distantes oras se contulerit nec illius certus de eo rumor inaudiatur, tandem exacto quatuor aut quinque circiter annorum curriculo juxta usitatum ecclesiarum hungaricarum orthodoxarum morem et consuetudinem liberam parti innocenti ac desertae dabit ac dari curabit nubendi potestatem.

IX. Quod nefandae ac profanae vitae homines publicosque malefactores ab ecclesia ac communi fidelium hominum coetu excommunicatos ac omnino exclusos (s.) habebit haberique per alios procurabit, neque illis usum cultus divini publicum permittet vel permitti patietur, quoad usque iidem poenitentia seria mediante Deum imprimis post ecclesiam sibi praeconciliatam habuerint resipuerintque

X. Quod illos qui ex Valachis sive ecclesiasticis sive plebeis instinctu spiritus s. veram fidem orthodoxam amplexi se se episcopato orthodoxo adjuxerint, eos nullo modo turbare vel molestare clam vel palam attentabit, per aliosque attentari permittet, quum eosdem aequae ac sibi parentes fraterna charitate prosequetur, neque contra eosdem apud populum quicquam adversi molietur, vel per alios quospiam moliri patietur.

XI. Quod singulis annis, universis officio ejus Vladicali subexistentibus pastoribus generalem indicet synodum, ubi si in negotio religionis quippam ardui occurreret, extunc obs'riectus sit, una cum senioribus suis Rmum. etiam Episcopum Orthodoxum hungaricum modernum vel futurum super eo consulere, censuramque ac consensum ejusdem ratum et acceptum habere.

XII. Quod seniores ex unanimi voto et suffragio Consistorii eliget eligique faciet, neque quempiam eorum pecunia vel quoris munere corruptus officio privabit vel privari permittet, verum si qui eorum excessum aliquem commississe, vel quovis modo a justo officii sui tramite declinasse comperiti fuerint, justo juris processu tales ex officio degradabit, rem totam praenotato etiam Dno. episcopo orthodoxo communicando. Et qui tandem ad subeundum munus hujus modi senioratus dignus fuerit visus pastor historicus etiam ejusdem dioecesis vel districtus aut comitatus,

maxime vero prelibato Dno. episcopo orthodoxo; consentientibus, eligetur ac in locum ab officio remoti surrogetur.

XIII. Quod temporibus visitationum generalium ecclesiarum passim in regno Trninae. sub jurisdictione sua existentium fiendarum ac celebrandarum, causas siquae graviores accurrerint, una cum senioribus sibi adjunctis decidet; quorum judicio siqua partium litigantium contenta esse noluerit, ex tunc eandem maturius revidendam ad sedem judicariam Albensem Vladicae ejusdem per viam appellationis provocare valeat ubi adhibitis senioribus paulo pluribus causas easdem denuo discutiat ac decidat, censura quoque ac consilio saepe nominati Dni. episcopi Orthodoxi usus.

XIV. Quod nullum hungarorum matrimonii vinculo copulabit vel copulari faciet, neque quenquam eorum separabit, vel separari faciet, neque infantem baptizabit, neque defunctos seperiet, neque aliis ea peragendi dabit potestatem; hoc unico excepto casu, si scilicet quispiam ex Valachis aliquam ex hungaricis mulieribus vel puellis virginibus in uxorem sibi desponsaverit, ejusque foret animus ut per pastorem valachicum copuletur. Quas quidem universas et singulas condiciones, siqui eorum vel in toto, vel in parte violasse compertus fuerit, prima quidem vice sex florenis, secunda autem decem et duobus florenis hungaricalibus mulctabit, tertio denique in id ipsum temere impingentes ex officio degradabit.

XV. Quod praeterea nobis quoque in omnibus sincerus et fidelis semper permanebit, benevolorum nostrorum benevolus, inimicorum vero ac malorum inimicus ac malus erit. Pro censu vero annuali pelles marturinas 32, ac lynceas duas juxta usum hactenus observatum fisco nostro singulis annis administrabit.

XVI. Ut scholae ubi fieri potest inter Valachos, praecipue in Monasterio Alba-Julienensi, Comitatus Hunyadiensi et Maramarasiensi, intemque districtu Keovariensi, erigantur, in quibus primum lectionem et scriptionem lingua ac literis valachicis juniores strenue doceantur, adhibita deinde ubi commode fieri potest latinae linguae cultura.

XVII. Ut in hunc finem recte consequendum valachica typographia Alba-Julienensis quanto citius pristino splendori restitatur, cujus ope libri utiles praecipue sacri evulgentur et sufficienter multiplicentur in nativa Valachorum lingua.

XVIII. Ut illi pastores valachici, qui praeter Rascianam literaturam nihil murmurant in templo cum summo suo suorumque salutis detrimento, neque praeterea vel summe necessarios ad salutem christianae religionis articulos vel sciunt vel scire volunt. utut aliquoties more et modo christiano admoniti sint, e statione sua moveantur, ut tum loco ipsorum tum ordinarie in

ecclesias valachicas instituendas ii pastores promoveantur, qui literaturam valachicam callent et in necessariis christianae religionis fundamentis scopo convenientem notitiam habent.

XIX. Ut episcopus Valachicus non solum in pastorum ac seniorum valachicorum ad suum ministerium ordinatione, ac indignorum depositione aut poenitentium reassumptione, generali visitatione ecclesiarum valachicarum, revisione arduarum causarum ecclesiasticarum, sed etiam in indictione ac directione synodi generalis valachicae a praescripto Episcopo orthodoxo Tranniae. dependeat, finitaque synodo valachica in synodo orthodoxa evangelicae religionis reformatorum pastorum hungarorum ad nutum praenominati episcopi personaliter cum certis sibi adjunctis compareat, partim ut res in sua synodo decisae maturae revisioni subjiciant (ur), partim ut rerum religionis verae procesuumque ecclesiasticorum majorem notitiam addiscat, suosque deinde iisdem instituere valeat; ex principali nostra in bonum christianitatis publicum promovendum propensione, ac praecipuorum Consiliariorum nostrorum consensione, a praenominatarum ecclesiarum Valachicarum Episcopo, senioribus pastoribusve sub animadversione superius declarata observari, ut justum et aequum duximus, ita serio mandamus.

Dantes et concedentes eidem Josepho Budai plenam atque omnimadam in ecclesiis seu praenarratis dioecesibus suis jurisdictioni suae subjectis ea, quae muneris sui esse censebuntur, rite et legitime peragendi ac exsequendi, ecclesias moderandi, causas matrimonii cognoscendi, errata ministrorum vitae dissolutae corrigendi, doctrina, pietate et morum integritate munus ecclesiasticum administrandi, personas habiles assumendi, minus vero idoneos rejiciendi, et alia quaecunque ad suam pertinent vocationem juxta morem et consuetudinem quae tamen doctrinae divinae contraria ne sint praemissisque conditionibus omnino respondeant, administrandi, et suis legitimis proventibus ac redditibus fruendi iis nimirum, quibus alii ecclesiarum graecarum, Rascianarum et Valachicarum superintendentes praedecessores ejus antiquitus introductis usi sunt, ut a singulis pastoribus suae jurisdictioni subjectis singulos florenos annuatim exigere consueverunt, sic etiam ipsi a singulis pastoribus ecclesiarum Valachicarum in praeallegatis Comitatus, districtibus, Sedibusque siculicalibus et saxonicalibus (excepta tamen terra Fogarasiensi) singulos florenos exigendi potestatem prout damus, conferimus et confirmamus praesentium per vigorem.

Quo circa vobis fidelibus nostris spectabilibus, magnificis, generosis, egregiis et nobilibus, supremis et vicecomitibus, iudicibusque nobilium quoruncunque Comitatum, item capitaneis et

judicibus regiis quarum libet sedium siculicalium, necnon praefectis, provisoribus et rationistis bonorum, capitaneis et castellanis arcium; generosis etiam, prudentibus ac circumspectis magistris civium, primariis regiis, ac sedium judicibus, villicis caeterisque juratis civibus ac senatoribus quoruncunque districtuum, septem denique et duarum sedium saxonicalium superius nominatarum modernis scilicet et futuris quoque pro quovis tempore constituendis, eorumque omnium vices gerentibus, cunctis item aliis, quorum videlicet intererit tam ecclesiasticis quam saecularibus praesentium notitiam habituris harum serie committimus et mandamus firmiter, quatenus praefatum Iosephum Budai dictarum ecclesiarum valachicarum graecos, Rascianos et valachicos ritus observantium in saepe dictis Comitatus, districtibus (excepto Fagarasiensi) et sedibus siculicalibus pariter ac saxonicalibus existentium superintendentem seu Vladicam sub praerecensitis conditionibus agnoscere atque admittere debatis et teneamini, ita ut ecclesis suis invigilet publice, ecclesias curet moderetur, in suove officio legitime procedat, scandala corrigat, et excedentes digna poena puniat ¹⁾ eos nimirum quibus alii ecclesiarum graecarum, Rascianarum et Valachicarum superintendentes sive Vladicae praedecessores antiquitus introducti(s) usi sunt, ut a singulis sacerdotibus suae jurisdictioni subjectis singulos florenos annuatim exigere consueverint, sic etiam ipse a singulis pastoribus seu sacerdotibus ecclesiarum universarum superius declaratarum muneri suo Vladicali commissarum, ac in antea dictis ditionis nostrae partibus, in quibusvis scilicet Comitatus, districtibus (excepto Fagarasiensi) ac sedibus siculicalibus et saxonicalibus habitarum singulos florenos annuatim exigere pro seque percipere valeat atque possit.

In cujus rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes litteras nostras pendentis et authentici sigilli nostri munimine roboratas memorato Iosepho Budai gratiose dandas duximus et concedendas.

Datum in civitate nostra Alba Julia, die vigesima octava mensis Decembris anno Dni. millesimo sexcentesimo octoagesimo.²⁾

XIII.

Illustrissimus Dominus Constant. Brancovany Celsissimi Principis Transalpinensis Cantacuzeni Sorban plenipotentarius expetiit a nobis, ut Religio eorundem liberum more antiquorum haberet exercitium, circumspectus autem Dominus Metropolita

¹⁾ Supple: ac eaque ad censuram ipsius pertinebunt, jure mediante dirimat, ac legitimos proventus recipiat, — ex Dipl. ap. P. Major hist. eccl. pagina 77.

²⁾ Cipariu: Acte și fragmente, p. 60—70.

Sava nuncupatus, et a moderno Apafio tyrannico Gubernio innocenter captivatus, pristino restitueretur officio, cum redintegratiene prostituti honoris. Cumque digna petenti merito assensum sit; Dei est peculium super animas dominari, nec humanis ea praepedire, vel antevertere concessit. Patrum limites quis transgredi potest? Furor Tyrannicus Religiones turbat, quieta sana mens redintegrat.

Nos itaque infrascripti publicae pacis ac charae Patriae Transilvaniae curatores damus pro memoria, quibus expedit universis, quod si Deo favente, ut speramus, optatum finem assequi poterimus, Religionem Orthodoxam, vulgo Valachicam ab antiquo solitis cerimoniais, eos uti, cum libero exercitio secundum canones patriae, et si quae contra voluntatem eorum in suis terminis oppressa forent, coram Regno pristinae libertati restitui efficiemus, Metropolitam seu Vladicam Szavam, cum plena restitutione honoris, pristino officio uti cum plena autoritate, elaborabimus, et contra quosvis illegitimos impeditores tam in religione, quam in libero exercitio ac cerimoniais, iisdem patrocinabimur. Super qua retinenda sancta christiana fide nos obligamus hisce praesentibus usuali Sigillo ac subscriptione corroboramus.

Actum Constantinopoli die 21 Aug. Anno 1681¹⁾.

Ladislaus Csáky (L. S.).

Christophorus Pasko (L. S.).

XIV.

M. Cserei despre mitropolitul Sava.

A fellyebb említett oláh Püspök alkalmatoságával juta eszembe, a mit Apafi idejében cselekedének egy Száva nevű oláh Püspökkel. Ez tanult és expertus ember lévén és gyakran küldetvén a Fejedelemtől mind Muszka és Lengyel, mind a két oláh országokba, irigységbe esék az urak előtt, és noha Székely Lászlónak közel való atyafia vala, mégis meg győző az pénznek kivánsága, és hogy külömben a Püspök pénzéhez nem férhete, Naláczi Istvánnal conspiralván ellene, mellyben Telekinek nem volt interesentiája, hogy más képpen a Fejedelem előtt disgustusba nem hozhatták, egy Alvinczi oláh papot bérlettenek meg ajándékkal, hogy vádolja el az Püspököt a Fejedelemnél azzal, hogy egy aszonyt tart curvájának az maga házánál. El hitetik a jámbor lágy Fejedelmet, mert neki Naláczi István és Székely László hittel bizonyittyák vala, meg fogják a Püspököt és mindenit el praedálják, azzal meg nem elégedvén, három ezer talért

¹⁾ Cipariu : Arhiv, p. 652.

ki kérenek tőle, be küldi a Püspök az maga öttset, hogy Havasalföldiben koldullya meg a pénzt és hozza ki. De az öttse ki nem jöve, a nyavalyás ártatlan Püspököt egy ingben lábbravalóban kihozzák, s addig korbátsolják, míg leszakadoz inge, lábbravallója, az hus is a faráról, melly miatt sem vizelletit sem ganillattyát nem tarthatván, meg kelle halni belé, és a javaival Székel László és Naláczai István fel osztozának. Hallatlan, iszonyu pogányi kegyetlenség. Nem is hadjá vala az akkori Havasföldi Vajda Serbán boszuüzés nélkül a dolgot, sőt megizente vala a Fejedelemnek, hogy ha őt száz ezer talléra meg bánnya is, bizony kilobbantattya a Török Császárral a fejedelemségből. De az alatt csak hamar meghala.¹⁾

¹⁾ Cipariu : Acte și fragmente, p. 270.

